H.H. Dr. VAGISH SHASTRI

VĀGYOGA-TECHNIQUE

SANSKRIT

MADE EASY

Through Natural Law & Mnemonics

Part - I

VĀGYOGA-CHETANĀ - GRANTHAMĀLĀ
(Vol. XXXII)

SANSKRIT MADE EASY

Through 'Natural law and Mnemonics' for etymological, deeper and thorough knowledge

by
Mahāmahopādhyāya
PROF. B.P.T. VAGISH SHASTRI
Ph.D., D.Litt.
Ex-Director and Professor, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit University,
Varanasi.

Edited by

Dr. Vastoshpati Shastri
M.Sc., Ph.D.
Professor, Govt. Art & Science
P.G. College, Ratlam (M.P.)

Mr. Kartik Khandwala
B.Eng. (Hons),
PGDSE, PRINCE2
London, United Kingdom

V.S. 2069 VARANASI [illegible]

Published by

The Secretary, Vāgyogachetanāpiṭham

(Yogic Voice Consciousness Institute)
B. 3, 131 A, Shivala, Varanasi - 221001
Phone : (0542) 2275706; Mob : 09455143863; 9935463678
e-mail : vagyoga@satyam.net.in
website : www.vagyoga.com.;
www.en.wikipedia.org/vagish shastri;
www. angelfire.com.in./vagyoga.

© Copyrights 2012 Vastoshpati Shastri.
All rights reserved. No parts of this book may be reproduced, restored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic or mechanical, without the copyrights owner's prior written consent.

ISBN : 81-85570-35-3

First edition : 2012

Price : Rs. 700.00, US 25.00

Printer : **Dee Gee Printers,** Khojwan Bazar, Varanasi.
Mob : 09935408247.

CONTENTS

- Preface 1-8
- Editorial 9-15
- Traditional Sanskrit learning *(The Ease of Vāgyoga Method)* 17-38
- What is Vāgyoga Sanskrit and its duration 39-42

Chapters	*Pages*
1. Script and Pronunciation	1-12
2. Application of Natural Law	13-14
3. दीर्घसन्धि long development of अ	15-16
4. Development of इ/ई	17-39
5. Development of उ/ऊ	40-62
6. Development of ऋ/ऌ	63-70
7. Ayogavāhas : *Anusvāra* and *Visarga*	71-78
8. Consonants Vyañjana 33	79-97
9. Conjunct consonants	98-101
10. 'Natural Law' for development of consonants	102-103
11. Development of कु + vowels & consonants	104-114
12. Development of पु +vowels and consonants	115-147
13. Development of गर्भवर्ग तु, चु & टु + vowels and consonants	148-180

14. The master तु changes 181-187
15. न् + Vowels and Consonants 188-197
16. सदा समर्पितदास Mnemonics- Servant always surrenders 198-204
17. सम्प्रसारण 'expansion' Mnemonics 205-209
18. र् + स्वर vowels and व्यञ्जन consonants 210-222
19. श् + vowels and consonants 223-225
20. ष् + स्वर vowels and व्यञ्जन consonants 226-235
21. स् + क, ख, and प, फ 236-247
22. Grace for hard letters of सीमावर्ग (कु and पु) in 4 conditions 248-255
23. Gate-keeper's नित्यदास Mnemonics 256-276
24. 'Child jumping' or 'sprout' Mnemonics 277-283
25. God and Acyuta Mnemonics 284-297
26. Wrestler Mnemonics 298-306
27. दीपक राग Dīpaka Rāga Mnemonics 307-353
28. अग्निद्वयमेलनं नाम : Mnemonics : Two - fires meet together. 354-356
29. पदमध्ये वर्गबाह्यवर्णस्य तद्वर्गीयवर्णपरिवर्तनम्- स् > त् 357-358
30. सकारस्थानीयविसर्गस्योच्चारणे हकारश्रुतेः क्वचिन्मरुस्थलेषु सकारस्य हकारत्वेन परिवर्तनम् 359-360
31. Good and bad house ladies Mnemonics 361-366
32. 29 Diagrams 367-397
33. Dr. Vagish Shastri's authorship 398-400

List of Abbreviations & Mnemonics

Subjects	Pages
1. *Ekāṁśas*	1, 2, 5, 16, 75, 80
2. *Acyuta*	2, 21, 265
3. इ *'Śakti'*	2
4. उ *'Śambhu'*	2
5. ऋ 'fire'	2, 4
6. *Aśvinīkumāras*	3
7. 33 deities	4
8. Natural Law	5, 6, 12, 21, 95, 107, 115, 169
9. Abbreviations	7, 8
10. Iron and Magnet	12, 75
11. Rope development	20, 42, 44, 60
12. Direct rope development	22

13. Guru-rule 23
14. तत् सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् 42, 60
15. प्रकृति-पुरुष 5, 7, 71
16. *Varga-bāhya* varṇa 85
17. Servant & Master 95, 115, 159
18. Officers 129
19. Mob Mnemonics 129, 131
20. सीत्कारी 'sibilants' 132
21. Chair Mnemonics 129, 133
22. बाह्य वर्ग 139
23. सम्प्रसारणम् *'Samprasāraṇaṁ'* 17, 140, 177, 196, 336
24. Garbha *Varga* 90, 140, 141
25. Gate-keeper Mnemonics 141
26. Door keeper 141, 242
27. Gate-keeper officers Mnemonics 143
28. नित्यदास 'Gate-keeper' 143
29. Water well Mnemonics 172
30. Nitya dāsa Mnemonics 172, 203, 240, 246, 254
31. Tonga horse or Cart horse Mnemonics 173, 175, 210, 235, 337
32. Echo Mnemonics 106, 179
33. सदा समर्पित दास 'Mnemonics' 90, 96, 141, 189

34. सीमा वर्ग 90, 96, 141, 201, 202, 226, 234, 268
35. दीपक राग 224, 225, 285
36. Brick Mnemonics 212, 333
37. शक्तिस्वर 'Mnemonics' 234, 236, 282, 285
38. Grace Mnemonics 234, 236, 240, 241, 302
39. सारूप्य मुक्ति 'Mnemonics' 142, 240, 241, 256
40. Chameleon Mnemonics 255
41. Child jumping or sprout Mnemonics 223, 259, 261
42. God and Acyuta Mnemonics 267
43. Wrestler Mnemonics 326
45. Good and bad houseladies Mnemonics 331

●

PREFACE

सरस्वतीं नमस्यामि
चेतनां हृदि संस्थिताम्।
केशवस्य प्रियां देवीं
शुक्लां क्षेमप्रदां सदा।।

sarasvatīṁ namasyāmi
cetanāṁ hṛdi saṁsthitām।
keśavasya priyāṁ devīṁ
śuklāṁ kṣemapradāṁ sadā।।

From Skanda Purāṇa (Gī-stotra)

"I offer my respectful obeisances to Goddess Sarasvatī. She resides in the heart of intelligence. She is a goddess very dear to Lord Kṛṣṇa. She is eternal, her complexion is fair, and she brings all auspiciousness."

Sanskrit is a language which is perfect in mathematical precision, scientific rigour and musical melodies. It's grammatical patterns function mathematically and it's phonetic sounds function scientifically and musically. It is as logically formulated as the Object Oriented Programming language of the computer-scientist and as mathematically perfected as the laws of calculus that mathematicians revel in. There have been suggestions to use Sanskrit as a meta-language for knowledge representation in machine translation and other areas of natural language processing because of its relatively high regular structure. This was first proposed by a NASA researcher, Rick Briggs, whose article "Knowledge Representation in Sanskrit and Artificial Intelligence" appeared in the AI (Artificial Intelligence) Magazine of Spring of 1985. To quote Briggs:

There is at least one language, Sanskrit, which for the duration of almost 1000 years was a living spoken language with a considerable literature of its own. Besides works of literary value, there was a long philosophical and grammatical tradition that has continued to exist with undiminished vigor until the present century. Among the accomplishments of the grammarians can be reckoned a method for paraphrasing Sanskrit in a manner that is identical not only in essence but in form with current work

in Artificial Intelligence. This article demonstrates that a natural language can serve as an artificial language also, and that much work in AI has been reinventing a wheel millennia old.

Although scientific and mathematical in nature, Sanskrit is considered by a wide majority of learners as a 'difficult' language because it is taught in a manner that relies on the learner's ability to memorise and operate thousands of formulae (called *sūtras*) to generate Sanskrit words. Memorising thousands of formulae is a formidable task and a terrifying experience for most learners. As they set out on the journey to learn Sanskrit and delve deeper into the more complex areas of the language, they experience mental fatigue, loose focus, are unable to comprehend the subject and soon completely lose interest in the language.

This book, 'Sanskrit Made Easy' is written with an aim to enable learners to rapidly gain knowledge of the Classical Sanskrit language without a need to painstakingly memorise hundreds of grammatical formulae. Through the use of mnemonics and natural law, an attempt has been made to help the learners grasp the finer nuances of the language very quickly and bring them to a level where they can read and relish rich Classical Sanskrit texts in its original form.

The material of this book has been entirely based on Vāgyoga Mnemonic Method of learning Sanskrit which was conceived and devised by Dr. Vagish Shastri through meditation, research and practical application on hundreds of learners. He is an eminent Sanskrit scholar of world-wide fame, a revolutionary thinker and a gentle soul who is much loved by his many disciples and well-wishers. It wouldn't be an exaggeration to call him a "modern day *ṛṣī*", an inspired sage, traditional in behaviour but most modern in thought. The Vāgyoga Mnemonic Method is a Tantric Method (a scientific method) of learning Sanskrit.

The current text is 'Part I' called '*varṇa kāṇḍam*' of a three part series. It focuses on providing a scientific understanding of the *devanāgarī* script, phonetics, phonology, morphology and word coalescences. The main topic of Part I is *saṁhitā* (or *sandhi* as it is usually called). The book is written in an easily understandable language with hundreds of examples in order to help stimulate the thoughts of the learners. For reasons of brevity, and assuming that the learner would gradually become familiar with the *devanāgarī* script, the use of diacritically transcribed words is discontinued in the body of the text after the first few chapters. Dr. Vagish Shastri, although not a native English speaker, has a good command over

the language and hence I have purposefully left the original language he used largely unaltered, except where obvious errors and inconsistencies would have caused difficulties for the readers to comprehend the text.

For the benefit of those readers who have had previous exposure to Sanskrit I am presenting a quick comparison of how the process of word coalescence (*saṁhitā*) in Aṣṭādhyāyī compares with the techniques provided in the Vāgyoga Mnemonic Method. We could take several examples but one example would suffice to demonstrate the comparative ease of Vāgyoga Mnemonic Method over other traditional *sūtra*-based methods.

The Aṣṭādhyāyī composed by Pāṇini Muni contains a total of 3983 sūtras and eight chapters. The topic of *saṁhitā* (or sandhi) is treated in the Aṣṭādhyāyī, scattered across Chapters 1, 6 and 8, in 130 *sūtras* (*vidhi, pratiṣedha, paribhāṣā, saṁjñā, niyama, adhikāra sūtras*). We take an example of coalescing manas ('mind') and *rathaḥ* ('chariot'). The resultant word formed is *manorathaḥ* ('chariot of the mind' or 'desire').

By applying the sūtras of Aṣṭādhyāyī, the coalescence i.e. sandhi word manorathaḥ can be derived as follows:

Step	Input	Operation	Output	Sūtra applied
1	manas + rathaḥ	For the final 's' at the end of manas is substituted '*ru*'.	= (mana+ru) + *rathaḥ*	ससजुषो रुः (8.2.66)
2	(mana+ru) + rathaḥ	The nasalised vowel '*u*' is termed as "*it*" (technical term).	= (mana+r[u]) + rathaḥ	उपदेशेऽजनुनासिक इत् (1.3.2)
3	(mana+r[u]) + rathaḥ	The vowel termed "it" is dropped.	= (mana+r) + rathaḥ	तस्य लोपः (1.3.9)
4	manar + rathaḥ	'*u*' is a substitute of '*r*' when it is followed by a soft consonant and preceded by an "*apluta*" (technical term) short 'a'.	= (mana+u) + rathaḥ	हशि च (6.1.114)
5	(mana+u) + rathaḥ	"*guṇa*" (technical term) is a single substitute of the final 'a' of the preceding word and the simple vowel of the succeeding word (i.e. 'a' or 'ā' + a vowel = "guṇa")	= (mana+o) + rathaḥ	आद्गुणः (6.1.87)
6	(mano)+rathaḥ		= manorathaḥ	

From the above table it is evident that the derivation of manas + *rathaḥ* = *manorathaḥ* involves at least five distinct steps, knowledge of three technical terms and remembering at least five *sūtras* scattered in three separate chapters (1, 6 and 8) of the Aṣṭādhyāyī. Moreover, the student has to remember the *adhikāra sūtra* (topic), *saṁjñā sūtra* (definition of technical terms) and all the preceding *sūtras* in the correct sequential order to be able to derive the *anuvṛtti* (influence of a preceding *sūtra* on the following *sūtra*). Without the *anuvṛtti*, it is not possible to decipher the meaning of a *sūtra* of the Aṣṭādhyāyī. Hence we can see that the derivation of manas + rathaḥ = manorathaḥ is an elaborate process which is quite taxing on the mind of a novice.

In comparison to the above, using 'child jumping mnemonic' a learner who is aware of Vāgyoga Mnemonic Method would be able to mentally compose *manas + rathaḥ* = *manorathaḥ* by mere observation alone. (See page 283 of the book for the example of *manorathaḥ* and page 277 for 'child jumping mnemonic'.). Thus the ease of Vāgyoga Mnemonic Method is self-evident.

Personally, having learnt Sanskrit through Aṣṭādhyāyī in early years of life and then having experienced the Vāgyoga Mnemonic Method first-hand as taught by Dr. Vagish Shastri, I can truly appreciate the ingenuity of the

Vāgyoga Mnemonic Method and the ease with which one can grasp even the most complex subject matter using this technique. The credit for this is due to both the teacher and the technique through which the subject is taught. Based on what I have learnt, I have made an humble attempt to edit the original manuscript of this book to bring it to its current form. After many rounds of editing, much error has been eliminated, however I am conscious that there are many imperfections that remain. We would appreciate comments and corrections from the readers to help us improve the text in future editions.

K R Khandwala
Co-Editor
London, February 9, 2012

Editorial

Two thousand five hundred years ago, time was perceived differently, much of human experience was internal. Humans were required to exert great control of their mental vehicles. For that reason, their mental concentration was much greater than it is now. An individual was able to memorize all of the *Vedas*. As time progressed, and humans relied more and more on their external experiences the *Vedas* had to be partitioned to ensure they are passed on.

Today, in this computer age, our memory power has decreased even further. We usually have neither the interest nor the capacity to memorize thousands of *sūtras* and *ślokas* which have traditionally been used in the learning of Sanskrit.

In India. there has traditionally been a great linguistic awareness with dense elaborations of philosophical thoughts and an immense value placed on the power of speech, particularly the speech of the *Ṛgveda saṁhitā*.

However when change arises due to the movement of the *Kālacakra* (cycle of time), humans change their lives and values accordingly. Similarly, approach to learning has changed. The method and means of learning Sanskrit has changed.

The most ancient grammar was composed by *Indra*. He received it from *Bṛhaspati* himself. It was a huge treatise on words. Its name was *Aindra-vyākaraṇam.*

Around 500 BC the great sage *Pāṇini* was curious to learn Sanskrit through *Airdra* grammar and so he went from Pakistan to *Pāṭaliputra*/Patna (Bihar), which in those days was the greatest center of learning. He was disheartened in his attempt to learn this old and bulky grammar. He also found the grammar lacking, according to his judgment, in systematization. In his search for an easier approach, he went to the *Himālaya* and did *tapas*, living as an ascetic. There he was revealed the secret and precious knowledge of sound vibration from *Śiva* directly. As *Śiva* played the damaru drum fourteen times, *Pāṇini* discovered the foutreen *sūtras*, on which his entire sanskrit grammar is based.

Times have changed from the days when students could learn the famous four thousand *sūtras* of *Pāṇini*. Now, especially for elderly persons, memorizing is a formidable task.

In 1. A.D. there was a king named *Hāla Sātavāhana* in South India. His wife was fluent in Sanskrit but he was not. Because of this, he misunderstood simple daily conversation to such a degree that he was impelled to learn Sanskrit within a very short time. For this purpose, he announced a teaching contest: A Brahmin of his kingdom, named *Śarva Varmā*, propiated the son of *Śiva, Kārttikeya,* and received from him

a method to learn Sanskrit within a very short period without a need to memorise the four thousand *sūtras* of grammar. The world called it *Kātantra.* However, this text still had to be memorized.

During the period of 1.A.D. to 20. A.D., fourteen grammars were composed in *sūtra* style.

All of these grammars had as their objective to hand over an easier approach to teach Sanskrit, according to the changing time. As there were changes in the mental capability and conditions of people, accordingly new methods were provided by Sanskrit scholars.

Even before *Pāṇini* there had been ten *Vyākaraṇas*/ grammars composed. The eleventh was the Aindra-*Vyākaraṇam* and the twelth was the etymological treatise of *Yāska*, the famous *Niruktam* (from the *Mahābhārata* period). All these grammars were composed in different part of India : South India, Gujarat, Kashmir, Rajasthan, Bengal, etc.

To some extent there was simplification of the task of learning and teaching Sanskrit, however it was still necessary to learn the *sūtras* by heart. There was no grammar or technique that gave freedom from this.

People today need easier method of learning Sanskrit without the long-winded memorization and complicated means!

Why should we learn Sanskrit at all?

The purpose of learning Sanskrit is to recognize ones own real identity, ie. self-realization. Sanskrit has the power to impart the knowledge of the soul. Through, it one can transmit the concepts of firm faith to a practitioner of spiritual sciences.

Yogic, Tantric, Jaina and Buddhist philosophies, are all composed in Sanskrit. To be able to enter these philosophies it is necessary to know Sanskrit. Almost two hundred and fifty years back, the Europeans were also striving for knowledge and identity. Wherever we are in contact with spirituality, rituals, music, *āyurveda* or religious and cultural activities, it is necessary to know Sanskrit. All of the Indian sciences have been composed in Sanskrit. Mastery in historical and comparative linguistics, ancient history and archaeology, requires Sanskrit. The backbone of Indian culture and languages is Sanskrit. Around seventy five percent of words within the dialectal languages of India are rooted in Sanskrit. Any translation of technical terms within any of these branches of knowledge is impossible without the knowledge of Sanskrit.

In Sanskrit every word has power and ability. The mere utterance of Sanskrit words has the power to uplift one's consciousness. Sanskrit is the language of yoga. Sanskrit is yoga and music. Every word of Sanskrit is full of rythm and music and it awakens inner power.

All of the names of the divine beings or *devatās*, and powers of existence from the South to the North of India are in Sanskrit. Sanskrit is the *devabhāṣa* of India, the language of the gods. The very concept of *nāma-rūpa* blossomed in its highest divine beauty.

All of the archetypical thoughts of the people of India can only be expressed in Sanskrit. Some original expressions are nowadays even utilized in advertisements and various branches and instruments of society. For example : '*yogakṣemaṁ vahāmyaham*', for an insurance company or '*satyam eva jayate*', in jurisdiction.

Search for a scientific approach to Sanskrit :

In the last two thousand five hundred years, there has not been any real attempt to discover a scientific technique to learn the *devabhāṣa* without the necessity to memorize the grammatical rules.

Mastery in *aparāvidyā* and *parāvidyā* was obtained by *Mahāmahopādhyāya Śrī Vagish Shastri* through *tapas* in *Vṛndavan* and the Himālayas. He perceived the *Nādayoga* of his speech. In *Vṛndavan*, through the celestial sound of the flute of *Kṛṣṇa*, this *śabdavidyā* was received and developed within him.

His realisation led him from gross speech, to subtle speech, to more subtle speech, to the most subtle speech and finally to the perception of the *Śabdabrahman*. While going

deeper, he received the mnemonic technique of *Śabdavidyā-vāgyoga*, through VKM (*Vāgyoga Kuṇḍalinī* Meditation).

Dedicated people ready to receive the grace of the guru, sitting faithfully infront of the him have their latent psychic energies awakened. The covered consciousness being removed from its covers, starts to awaken and blossom in this way.

Through *Tantravidyā*, with a scientific technique, the *devanāgarī*-script is explained, the etymology of the letters is explained in a mathematical way and the pronunciation of the letters explained along with musical movement of the *kālacakra*.

The *Vāgyoga* method is a kind of "*Tāntric* grammar". It has been nourished with the help of abbreviation (*śabdasaṅkṣepaṇavidyā*), phonetics, mnemonics, mathematics, music and other philosophical thoughts.

A major principal of existence found in *Vāgyoga* :

This cosmos came into existence with the help of the conscious element interacting with the unconscious element. The beating of the conscious element is the awakening of the calculating power of *Mahākāla*, the force of the great element of time.

The unconscious elements, being attracted toward the conscious element, vibrates. This is the basic law of nature.

As per natural law, this cosmos comes into existence

with the union of *cetana* (conscious) and *acetana* (unconscious), just like the world came into existence. by the union of the conscious and the unconscious elements. The same natural law applies within the Sanskrit language.

The mastery of the Sanskrit language can be obtained by a in-depth understanding of this principle and its movement of the cycle of time. By the process of this formula there is the creation of letter/ *varṇa*, word and sentence/ *vākya*. Without learning by heart, one who is dedicated will understand and unfold his entire speech.

Through a course of a hundred and fifty hours, or through larger course of a three hundred hours, a trainee can become an expert in Sanskrit. The education is accomplished within three steps : *varṇakaṇḍa*, *padakāṇḍa* and *vākyakāṇḍa*.

It is a speciality of this *Vāgyoga* technique, that one unconscious atom can come in contact with a conscious atom and from this more than sixty four thousand words from one famous single root/*dhātu* can be created.

There are many disciples, appointed at universities and schools, world-wide who have been trained through this technique.

I would like to thank my friend, Shri Kartik Khandwala (London, United Kingdom) who painstakingly edited the entire manuscripts and gave many invaluable suggestion to give this book its present form.

June 9, 2012

- Vastoshpati Shastri

TRADITIONAL SANSKRIT LEARNING

The Ease of *Vāgyoga* Method

Bhāratī (Sanskrit) has been in vogue in India from time immemorial. Historians have been trying to date the *Ṛg*-Vedic period. Research is currently on to fix the origin of Himālayas on one side and the great seas on the other. The *Himālayas* and the great seas have been inseparably connected with India. So is Sanskrit. This close tie that Sanskrit has with India i.e., *Bhārata* gave the name *Bhāratī* to Sanskrit. *Maharṣi Vyāsa* in the *Agni Purāṇa* says Sanskrit makes India great-

Bhāratī caiva vipulā
Mahābhārata-vardhinī.

Vast is the literature of Sanskrit that builds greater India.

Sanskrit is so powerful a weapon that it can expand the frontiers of this country. Sanskrit teaching tradition finds first mention in the *Taittirīya Saṁhitā*. The *Taittirīya Saṁhitā* appeared a great many years before the *Upaniṣads*. It is thought that the *Mahābhārata* occured five thousand years ago. If the *Upaniṣads* are taken to have existed two thousand

years prior to the *Mahābhārata* war, the date of *Taittirīya Saṁhitā* would work out to be nine thousand years. We find from the text of *Taittirīya Saṁhitā* that the demi gods got interested in the analytical semantics of their language. They expressed their desire to *Indra*. *Indra* classified words into root, stem and suffix and thus explained the evolution of the language to the gods.

Indra received his Sanskrit training from the guru of the gods, *Bṛhaspati*. *Bhagavān Patañjali* writes in his *Mahābhāṣya* (the most authoritative treatise on Sanskrit grammar and philology) that *Bṛhaspati* taught *Indra* the science of words for a thousand celestial years, yet, *Indra* could not attain mastery over it. *Patañjali* further says that when even a student of *Indra's* calibre taught by as great a teacher as *Bṛhaspati* spending that long a time was found wanting in his mastery over the language then what to speak of mere mortals with a life span of just a hundred years!

There is no record of *Bṛhaspati's* text on Sanskrit learning but *Indra* is known for his '*Aindra Vyākaraṇa*' (grammatical work of *Aindra* School). *Bhagavān Pāṇini* recounts ten grammarians but it is surprising that *Indra* finds no mention there.

We learn from the *Kathāsaritsāgara* that *Pāṇini* learnt from *Ācarya Varṣa* at *Pāṭaliputra*. Learning by the *Aindra* school, *Pāṇini* became tired and as advised by the teacher's wife, *Pāṇini* propitiated Lord *Śiva* and obtained the new

famous fourteen encrypted formulae from the *ḍamaru* of the Lord. These *partyāhāras* became the basis of the work on Sanskrit grammar and philology called *Aṣṭādhyāyī* which was composed in fifth century BC. Though the *Aṣṭādhyāyī* consisted of four thousand aphorisms, in places they became so cryptic and brief that around third or fourth century BC *Kātyāyana* supplemented them with his appendices, while *Patañjali* wrote a detailed commentary called the *Mahābhāṣya*.

This was further elucidated by the Kashmir-born *Kaiyaṭa* in his work on the *Mahābhāṣya* called *Pradīpa*. And then *Nāgeśa Bhaṭṭa* wrote a commentary on the *Pardīpa* called *Pradīpoddyota*. In fourth century AD *Vāmana* and *Jayāditya* wrote a glossary on the *Aṣṭādhyāyī* called *Kāśika*. *Kāśika* itself was commented upon in two works, ie., *Nyāsa* and *Padamañjarī*. All the above works retained the *Paninian* order of aphorisms (*Sūtras*).

An attempt in different direction was also made in which the order of the aphorisms was disturbed and rearranged subjectwise. This effort is seen in the Jain *vyākaraṇas*. The disturbed order killed the self-evident meaning that was built into the sets of *sutras*. In the fourteenth century, *Rāmacandrācārya* wrote a book called *Prakriyākaumudī* in the above mentioned style. This book was commented upon by *Vitthalacarya* and [illegible] who was the guru of *Bha*[illegible] who wrote a full [illegible]

commentary on the entire *Aṣṭādhyāyī* called the *Vaiyākaraṇa-siddhānta-kaumudī*. This was done because the *Prakriyā-kamaudī* did not include all the *sūtras*.

Bhaṭṭojidīkṣita found his own work pretty difficult to understand so he had to write a commentary called *Prauḍha-manoramā* on his magnum opus. To further elucidate *Prauḍhamanoramā*, *Bhaṭṭojidīkṣita's* nephew *Haridīkṣita* wrote the *Śabda-ratna* to explicate the *Prauḍhamanoramā*. Though *Aṣṭādhyāyī* in itself is a very compact work all the supplementary literature expanded the standard time of study of Sanskrit to twelve years.

Works in the Non-*Pāṇinian* Tradition

Sanskrit has always been a scientific and popular language. For this very reason even *Buddhist* and *Jain* scholars applied themselves to Sanskrit learning. But all of them followed the *Pāṇinian* aphorismic mould. This made rote learning a compulsory element in Sanskrit learning. It was only *Kātantra Vyākaraṇa* which was different in style. But there too was no escape from memorizing. (We see some influence of *Aindra Vyākaraṇa* on *Kātantra Vyākaraṇa*). Because this system was also based on *sūtra* and due to its incompleteness, it (*Kātantra Vyākaraṇa*), fell out of use.

Here are a few post-*Pāṇinian* works on Sanskrit grammar and philology:

(1) *Kātantra Vyākaraṇa* (Jain, 1st Century AD)
(2) *Cāndra Vyākaraṇa* (Buddhist, 4th Century AD)

(3) *Jainendra Vyākaraṇa* (Jain, 5th Century AD)
(4) *Śākaṭāyana Vyākaraṇa* (Jain. 6th Century AD)
(5) *Sarasvatī Kaṇṭhābharaṇa* (*Sanātanī*, 11th Century AD)
(6) *Haima-Śabdānuśāsana* (Jain, 12th Century AD)
(7) *Mugdhabodha Vyākaraṇa* (*Sanātanī*, 13th Century AD)
(8) *Sārasvata Vyākaraṇa* (*Sanātanī*, 13the Century)
(9) *Malayagiri-Śabdānuśāsana* (Jain?)
(10) *Saṅkṣiptasāra Vyākaraṇa* (*Sanātanī*, 14th Century AD).
(11) *Saupadma Vyākaraṇa* (*Sanātanī*, 14th Century AD)
(12) *Harināmāmṛta Vyākaraṇa* (*Sanātanī*, 15th Century AD)
(13) *Prayogaratnamālā Vyākaraṇa* (*Sanātanī*, 15th Century AD).
(14) *Bhikṣuśabdānuśāsanam* (*Sanātanī*-Jain, 20th Century AD).

Apart from the above books, *Gīrvāṇamañjarī* was written which detailed the Sanskrit syntax. The sentences were examples about Vāranasi and its *Pandits*. There were books patterned after European languages and were in English and other regional languages. Ballantyne and R.G. Bhandarkar wrote books in English '*Sanskrit Mārgopadeśikā*' and '*Sanskrit Mandirāntaḥ-praveśikā*'. The '*Saṁskṛta-*

vyākaraṇopakramaṇikā is vogue in Bengal, was authored by Pandit *Ishwar Chandra Vidyāsāgar*. Perhaps Vidyasagar followed the *Pāṇinian* style. Bhandarkar's style is quite modern.

As is evident from the foregoing, there has been an unbroken tradition in the development of knowledge by means of research contemplation and singular achievements.

Whomever *chiti-shakti* chooses to bless, through him rest of the world attains pure knowledge. There is this promise by *parā vāk shakti in Ṛgveda*-Hymn. "Whom I choose I make him *Brahmā*, the Creator or *Ṛṣi* the seer and a very great intellectual."

yaṁ kāmaye taṁ tam ahaṁ kṛṇomi
brahmāṇaṁ tam ṛṣiṁ taṁ sumedhām

After the *Upaniṣadic* period, there was period of aphorismic literature. Almost all the schools of philosophy and the *Vedāṅgas* had their work in the *sūtra* style, because, it was the then current practice of committing to memory the *Vedāṅga* texts alongside the Vedas. But the author of *Nirukta*, *Yāska* criticises memorising without having the knowledge of the meaning of the words. The *ṛṣis* and *munis* have for the good of the world, crystallized their experiences into various texts, in accordance with the times. By the *Bhāṣya* period the *sūtra* style had degenerated. It is totally defunct in today's scientific world. Though all the efforts in the post *Pāṇinian* era were laudable, insofar as their commitments to free

Sanskrit study from rote memory is concerned, the desirous student still had to memorize certain formulae. Later day *Jain* and *Buddhist* scholars still continued in this line, though these works had lost their charm.

Some *Sanātana* (Hindu) scholars also followed them. But being the most original work, *Pāṇini's Aṣṭādhyāyī* still stands out among all.

The *Vāgyoga* Method : The background

In 1949 when I was staying in Vrindavan, land of Lord *Kṛṣṇa's* childhood pranks, I saw in the three years that I lived there, many Sanskrit loving students turned away from the study of the language. The amount of memorization called for was phenomenal. Not only the students of topic based *Siddhānta-Kaumudī* style learning, but also the students of *Aṣṭādhyāyī* stream fought, shy of Sanskrit studies. The *Aṣṭādhyāyī* well supported by the *Kāsīkā's* gloss and the *Padamañjarī* commentary posed a challenge. Falling into the habit of memorizing the Vṛttis and *sūtras*, their minds became so blunt, that they applied the same technique to modern studies. I was very disturbed at their plight. One recurrent question that came up in my mind was, "Can't an easy to understand, rote memory free technique be devised so that adult learners of Sanskrit need not turn away from the language?"

It all happened in 1952 on the eighth day of ***Kārttika*** (November) month's white fortnight. Some students who used

to visit me for clarification of their doubts, pressed me to join them for a joint circumambulation of Mathura-Vrindavan the following day, the *Akṣaya-navamī*. After obtaining the permission of our esteemed guru, Pandit *Sītārāmāchārya*, *Vyākaraṇa-Sāhitya-Vedānta Vāchaspati*, I joined them in their expedition.

There was a marble statue of a boy in *Gopeshvar Mahādeva* temple. I was told that when Bhagavān *Kṛṣṇa* gave the boy darshana, there was bright light all over the place. This gave me the idea that why not I too pray to *Bhagavān Kṛṣṇa* to bless the troubled souls with an easy method of Sanskrit learning. In 1953 I had my first inspiration for this *Vāgyoga* method. The six holes of the bamboo flute of the Lord gave me the understanding that they represented the six chakras of the human body.

Once such an identification was done, it was realised that the basis of this technique is, the *parā vāk* (transcendental speech), hence was named *Vāgyoga*. By the call of *Yogīśvara*, Lord *Śiva*, I moved to Varanasi in 1954. By His grace, the *Vāgyoga* method was further perfected by 1956. The saint, *Śrī Rāma*-maṅgala *dās* Paramahaṁsa of Ayodhya, instructed me to infuse this system with power and make it public after 10 years.

The *Vāgyoga*-Method : An Introduction

The *Vāgyoga* method has been enriched by the currents from the *Vedic* philosophy, *Yoga-Tantras*,

phonemology, music, linguistics and philology. In this age of scientific temper *Vāgyoga* acquits itself well. Any person aged between fifteen to seventy qualifies as a student provided he/she has the power to grasp the instructions of the meta language. The effect of the teaching is equal on all, aided by the teacher. The eager student gets to know the basic principles governing grammar and syntax through a process of self experience. So an alternate name of *Vāgyoga* is 'self-established system' of language teaching. The reason for being so named is that in this system there is no memorization of grammatical formulae; instead, the student dissolves his ignorance in stages as he discovers the most naturally formed rules. To aid memory, all one has to do is meditate daily on the rules that he discovers for himself.

No new technical terms are introduced in this system. The well entrenched terminology itself is logically explained far beyond the levels done in standard grammar texts. Instead of the *Pāṇinian Pratyāhāras*, the alphabets of *pre-Pāṇinian* era are taught. Since letters are the ultimate matrix of all languages, sufficient imagery is created to fix them in proper relief. Herein, the fourteen vowels, the two *Ayogavāhas* and the thirty three consonants are likened to fourteen Manvantaras, two *Aśvinīkumāras* and thirty three deities of the Vedic pantheon. In total the fourty nine letters are seen as personification of the fourty nine maruts (vital airs). This symbolism drives home quite a lot of the properties of the letter.

The *Vāgyogic* system of teaching is divided into three parts:

(1) The letters (*Varṇa-kāṇḍam*), (2) Words (*Padakāṇḍam*), (3) Sentences-(*Vākya-Kāṇḍam*). In the first part, the formulation of phonetic sounds, the correct pronunciaon of letters and the evolution of the *Devanāgarī* script are taught showing the close connection between them so that the ideas are imprinted on the pupil's mind. Though *Vāgyoga* technique has rejected the *Pāṇinian Pratyāhāras* (abbreviations for groups of letters), their logic becomes evident in this method.

The Principal Formula of the *Vāgyoga* Technique

"The occurrence of mutability in non-conscious matter in the proximity of Immutable consciousness."

The one recurrent principle that ties together the diverse aspects of word building and sentence construction in Sanskrit language is mentioned above. This is the one principle on which the technique is based. The principle governing the sentient and the insentient, the conscious and the unconscious, the *natural law* governing the same. It is the insentient nature that, being in contact with the universal consciousness changes eternally in response. Thereby there is always movement or change in nature. The pure consciousness remains unchanged through all this.

We find the above principle to be true for all sentient

and insentient matter in the universe. The body sans soul is insentient. All that 'life' imparts to the body comes of the soul that inhabits the body. There is an interesting similarity between creation in universe and the creation of words and sentences in the Sanskrit language. In the *Vāgyoga* method of teaching this is brought out clearly and these analogies serve as mnemonics to the various processes involved in word and sentence construction.

Nature always follows God and changes and continues to change till it imbibes the sentience of the Lord. This is the secret of perpetual motion in the universe.

If the universe and God are represented by two circles lying side by side, so that the one on the left is taken to be Universe and the one on the right to be God, then we can say that movement is generated in the universe due to the presence of God. Likewise, when two words of the Sanskrit language come together, the last letter of the first word and the first letter of the second are taken to occupy the '*Nature position*' and '*God-position*' respectively. Then the various rules for the coalescence of the two letters as given by elaborate rules in standard grammar condense into the single recurrently usable rule of *Vāgyoga*. The letter in the Nature-place changes in response to and to be in accordance with the one in the God-place and merges to form the single replacement letter post-coalescence.

Rules of *Vāgyoga* are based on Vedic Philosophy

Part I- The Vowels

It is only the letter 'a' the first letter of the *Devanāgarī* alphabet that retains its original form even if it is in the Nature-place-it is neither attracted to the letter in the nature-place nor does it change and merge to be in accordance with the God-letter. This then is the speciality of 'a'. In the tenth chapter of *Śrimadbhagavadgītā*, we find Lord *Kṛṣṇa* identifying Himself with the letter 'a' of the alphabet- '*akṣarāṇām akāro'smi*'. It is also written in the *Ekākṣarakoṣa*, '*akāro vāsudevaḥ syāt*', which is in line with the *Gītā*. And here in *Vāgyoga*, you find its real application in that 'a' is taught to be the abbreviation of '*Acyuta*'. Just as is said in the *Taittirīya Upaniṣad*- '*tat sṛṣṭvā tad evānuprāviśat*' the letter 'a' in the Nature-place stays unchanged, but brings in developments of the one in the God-place and merges (changes) into it. As an example we have a + i = a+e=e. So you can see the basis of *Vāgyoga* is in the Vedic/*Upaniṣadic* philosophy.

Classification of Consonants

The very classification of the letters serve to generate the many rules of grammar. The thirty three consonants of the Sanskrit language have been broadly divided into three classes :

1. The frontier class, 2. the matrix class and 3. the out of the group class, The letters of Ku (K-Class or gutturals) and Pu (P-Class or labials) form the frontier class, so called

because of their origin being at the two ends of the oral cavity, namely the throat and the lips. In the pronunciation of the letters of this class, the tongue is not used. So the rules grammar governing these letters are identical.

The other parts of the oral cavity that are brought into play like the teeth, hard and soft palates, lie between these extremes-so the *Cu* (C-Class, Palatals), *Ṭu* (*Ṭ*-Class-cerebral), and *Tu* (T-Class, dentals) form the matrix class. Here the tongue is brought into play to redirect the fundamental sound to these very spots so that sound modifications occur to place their letter-representations in the matrix class.

The out of the group letters do not fall into this ordered-quintuplet classification, thereby have different rules governing them. As an example of the purpose of studying the origin of letters (we shall use the term letter to mean the sound modification (phoneme) and its symbolic representation)-the occurrence of a '*ṛ*', 'r' or '*ṣ*' before a 'n' modifies it into '*ṇ*' a cerebral letter whereas if a letter of the matrix class is interposed between *ṛ*, r, *ṣ* and n, the n remains unchanged as in *Arcanā*, *Prārthanā*, *Janārdana* and *Samārādhanā* etc.

In this way the pupil learns the development and/or conversion of all consonants as they are in process (of word formation) on the basis of that single recurrent principle of *Nature+God* interaction. He identifies the property of the consonants as hard, soft or nasal and uses the same in the application of the principle.

Part II Words

In the *VĀGYOGA* method of Sanskrit teaching, the evolution of roots, the unit of language, is shown. The first part clearly brings out the changeability of all vowels and consonants with the exception of 'a'. This changeability points to the eternal movement. All the vowel-ending roots and all those 'a' supported consonant-ending roots signify verbs denoting movement. The students are shown the semantic ordering of the roots by giving the analogy of social evolution. They are taken through an absorbing tour-de-force which is like coursing through an interesting story.

There are two wings to this airplane called the 'root' the manifest and the unmanifest. Only when both these wings are mastered can the pupil soar high in the Sanskrit sky. The manifest consists of three parts-1. Root-derived (participles) words. 2.Word-derived words, (all secondary noun, adjective and adverb forms). 3. The nonderivatives (atomic words). The manifest among words are like manifest divinity the exploits of various manifestations of *God* are famous. Applying this analogy to the domain of words we have the above three affected by gender and case and the 'form' of the word is changed. While dealing with this part of 'manifest' word forms, the formation of nouns, adjectives, adverbs, and indeclinables from the root with the respective word forming suffixes are taught.

All the above four types of words are used in language

only with the appropriate gender and case terminations affixed to them, just as the yellow metal is cast into jewelery only after the ores are purifed and only then can it be worn. In the fourth type of words that is, the indeclinables the gender and case termination need be considered to be present only in their degenerate form. And these have been fixed so eversince. So the same indecliables...i.e, not declinable henceforth! That is the reason for their inclusion in the manifest wing.

The uniqueness of the *Vāgyoga* system of teaching is that while in the manifest wing the student learns to fix the meaning and the gender of the words naturally unlike relying on memorised lexical data on these. This scientific method enables him to absorb and retain the various words forms without putting any efforts on rote-memory. The students are taught what indicative words are abbreviated into the case terminations as they are. These serve as excellent mnemonics. For use of the students of *Vāgyoga* system, it is proposed to publish a *Vāgyoga* style word-form reference. (*Śabdarūpāvalī*).

The Root system

Under the unmanifest part of the root system study the 6 verb-forms and 4 mood-forms are taught analytically. There are about 2000 known roots in the Sanskrit language. These are basically divided into 10 conjugational classes, where the verb-forms of the present-tense system showing

differently due to the presence of individual modifying suffixes that occur in addition to the tense related suffixes. In the conventional method of learning these are to be committed to memory. Students generally remember by rote, the models of verb-forms representative of the ten conjugations. Because the process of arriving at the final verb-forms for each of these conjugations is a pretty complicated process, rules are prescribed for correctly building up the modifications process root upwards to final form. The number of these rules is formidable. There is the additional task of memorising the rules also. But then the *Vāgyoga* system solves this intricate problem and makes the learning of the same effortless.

The ancient linguists have classified the present-tense-system (2 present and negative tenses + moods) under the term *Sārva-Dhātuka Kāla*. This is so because it is only in the verb-forms of these systems that the classification of Aṭ Roots into ten conjugations (Daśagaṇī) brings in distinctive features brought in by the ten modifying suffixes. The other half of tense and word forms are ones where such intermediary suffixes are not used. So the Ārdha-Dhātuka for the rest Half of tense and mood verb-forms. In a nutshell the roots with all their differences have been partitioned into two classes of 4+6 types each.

The first half of the tense forms alone take the distinctive intermediary suffixes indicative of the ten conjugations and with some specific roots. Hence the division

into ten conjgation classes are based on these roots that take on all the intermediary suffixes. This means that the ten conjugational classification applies to first part (2 tenses + 2 moods) of all Roots. For the second half of the tense system (3-tenses + 3 moods) the ten-conjugational classification does not apply. So these are called the Ārdha-Dhātuka-Kālas. Thereby the second sub-division of tenses and moods, the Ārdha-Dhātuka Kālas, being similar for all the ten conjugations of Sanskrit roots, form the easier set of verb-forms to master.

To fix the applicable suffixes strongly in the mind of the student, an analogy is drawn between the popular ten avatāras of *Viṣṇu*, and the ten infixes that apply are extracted out of the distinctive features of these avatāras. A well trained student of *Vāgyoga* can form tens of thousands of words from a single root leading to a very vast vocabulary. The students are explained in a very demonstrative way the nominal, definitie and implied meanings of words. He understands at the appropriate stages in his learning process the literal and established (Yogārth and Yoga-Rūḍhārtha) meanings of serveral words to give him a feel of synonyms. Extract of portions of Amrakoṣa (the most popular Sanskrit Thesaurus) are also taught.

Part III Sentences

The students practitioner (this is the spirit the earnest seeker of knowledge in Sanskrit is encouraged to imbibe) is

taught to form small sentences right-form day one, as he courses through the manifest and unmanifest parts of root expansions. The sentence forming ability develops and matures. The effort of the Vāgyoga teacher must be to take the student to the inner recesses of the Sanskrit language; fill him with the energy for this and awaken his inner powers of self-discovery thus, live, up to the term *Vāgyoga.* Alongside learning the different types of sentences, he is also given translation exercises to give him Sanskrit learning against some of his best known meta languages, A book called Kathā-Saṁvartikā is used as a supplementary study material. Collateral explication is done by drawing from the prosaic and poetic passages from *Kaṭhopaniṣad, Pañca-tantra* etc.

The *Vāgyoga* Style of Approach:

The style used in the *Vāgyoga* makes it unique. The teacher places himself in the student's shoes, to find his difficulties and correct them. Science always answers the whys, just like, why does a giraffe have a long neck? It has to eat the leaves at a greater height. Grammar however does not answer Why and change to *Vāgyoga* provides the earnest student with the knowledge 'why' of Sanskrit language. Of course, as the subject dealt with is language there could be exceptions to the picturesque imagery that is substituted for dry-rules which forms the reportoire of grammarians. In the *Vāgyoga* style of learning the inner everexisting knowledge base is opened up, by systematic questioning. The student

answers rightly, without explicitly knowing the source of his knowledge. The teacher brings to the taught progressively this ability to desolve into *Parā Vāk* for fundamental knowledge, and bring that upto grosser levels of the *Vaikharī vāk.*

The Purpose:

The purpose of *Vāgyoga* system of Sanskrit teaching is to give the student a tool to unleash the *Parā Vāk.* As a result he attains mastery in practical Sanskrit speaking and writing. This then forms the entry point for sailing over the sea of Sanskrit literature. He then can take up deeper study of any of the eighteen *Vidyās.*

Some Real-Life Products of *Vāgyoga*-System of Learning

Dr. Saunderson, Professor of Indian Philosophy Cambridge University, wrote to me in 1987 (expressing his desire to learn Sanskrit through the *Vāgyoga-way*). He said he would send some of his graduate students to be taught at Varanasi. He was impressed by the ease and scientific apporach of *Vāgyoga.* He had been informed by his colleague Dr. Mark Diczkowski who demonstrated Sanskrit speaking and writing skills he had attained through Vāgyoga. Prof. Saunderson then sent his bright student Mr. Bruce John Graham, who was doing research under me on Pāṇinīya Liṅgānuśāsana. Earlier a senior French psychologist by name Dr. Philippe Vouin learnt fluent Sanskrit speaking and writing by this method. He even composed a Sanskrit-French,

French-Sanskrit dictionary. He is no more now, but more than a hundred Sanskrit-letters of his, are in my possession, which bear testimony. Dr. Patricia Champion of Wisconsin University, was trained in Sanskrit the *Vāgyoga* way, and, she published some papers on the fourth Maṇḍala of the *Ṛgveda*. She was awarded a Ph.D. for this.

Mrs. Cinzia Pieruccini, an Italian, trained by the *Vāgyoga* method, has published an annotated work of *Dāṇḍin* in Italian. This was later published by Paideia Editirice, Brescia an Italian publisher of repute. In addition to this she has also translated *Kāmasūtra* and *Gāthāsaptaśatī* of *Hāla* into Italian. This has surprised even some of the best eastern Pandits.

A Spansih student Mr. Oscar Pujol learnt Sanskrit the *Vāgyoga* way, and he was given admission into B.A. (Sanskrit) in bhu. As per university prequalification requirement, students are explicated to have a pass in Inter (Sanskrit). Dr. Pujol has tanslated into Spanish Caurīsurata Pañcāśikā of Bilhaṇa and *Rājaśekhara's Kāvyamīmaṁsā*, into Spanish and published the same. And he also composed '*Diccionari Sānscritcatalā*' (2005). An Indiana State University Professor Felix G. Ilarraz of the Spanish language was so impressed by his work that he came to Varanasi on a two month leave to learn the *Vāgyoga*: Mnemonic Sanskrit. He has translated the *Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad* into Spanish. A Japanese student Toshinari Ono learning by the *Vāgyoga*

way could publish research work on *Pāṇini's Atideśa sūtras* (extrapolation formulae) based on *Kāśikā, Padamañjarī* and the *Mahābhāṣya*.

Researcher Dr. Elizabeth Sundarlingam (French) of BHU and Prof. Dr. Rada lvekovic of Zagreab University could make an indepth study of *Pratyabhijñā* Darshana and Kaṭhopaniṣad. Mr. Cezari Galevic, a Polish student studied Vedic sound system and Dr. R. Bergdahl of American University at Philadelphia, Prof. Dept of Sanskrit studied the *Vākyapadīyam*. Dr. Aronoson, an American scholar studied the Vishuddhi Marga (Pāli) and Ms. Pamela Victoria of University of Taxas studied the Amarushatakam.

Mr. Hillary Rodrigues of Canada and Ms. Patricia Dold, research scholars have benefitted by study through the Vāgyoga method by being able to study the *Durgā-saptaśatī* and *Shākta Mahābhāgavata*. Dr. Tracy Pintchman of U.S.A. and Prof. Istvan Keul of Germany studied Sanskrit. Mr. Kinley Tsering of Bhutan, royal family and Mr. Byang Soo yoon, a Buddhist monastery head of Korea have also found *Vāgyoga* very useful. Mr. Bal Sanghan of Korea studied Pali language through *Vāgyoga* and Fun Zoo Lee Philosophy.

Among Indians, many Keralites have learnt Sanskrit this way. Many from U.P., M.P. and *Mahārāṣtra* have accepted this method. The eighty year old Mr. Chandra Vadan Mishra, an ex-officer of the Water Supply Board, Varanasi and his son and grand children have all undergone training.

This is worth a special mention. One of his sons, Dr. Suman Mishra had started giving lessons in Sanskrit in the U.S. by the *Vāgyoga*-method. Many of the teaching fraternity of Varanasi have taken to this method to get at the root of Sanskrit language.

Following the Aindra *Vyākaraṇa, Mahāmuni Pāṇini* had by way of deep austerity discovered the scientific way to present Sanskrit language, grammar and philology. But the later day scholars were not entirely satisfied with this. There was a proliferation of works relating to Sanskrit teaching. Yet all had only been followers of *Pāṇinian* pattern. We find only *Kātantra Vyākaraṇa*, a trifle out of the mould. Therefore keeping in mind current teaching trends and styles, the *Vāgyoga* method is invented. Once a two day seminar on the technique was arranged at the Jain Vishva Bharati, Ladnun for the benefit of Jain Munis, *Sādhus* and *Sādhvīs*. Their expression at the conclusion of the seminar was that had they known such a method existed, they wouldn't have trodden the beaten path.

Suffice to say that the *Vāgyoga* technique of Sanskrit teaching has gained universal acceptance. The readership of this book is humbly requested to join in this wholesome task of resurrecting this powerful and beautiful language and put it where it belongs- amongst the people on their tongues. I sincerely hope to get the support of the readership.

Vagish Shastri

What is *Vāgyoga* Sanskrit and its duration

Sanskrit is a scientific language like mathematics and music not to be learnt by heart (like Pāṇinian rules).

Script and pronunciation have developed from Tantric chakras.

All grammatical rules are dependent upon formula like 'Natural Law' a Unconscious + Conscious, Moon+sun, Iron+Magnet or servant+master. Master letter does not change, but with power of the master letter servant letter changes or moves. Servant letter changes into hard, soft or nasal according to the hard, soft or nasal letter of master's nature. For instance *Ṛk+Veda*, according to softness of 'v' hard k changes into soft 'g' = *Ṛgveda*.

How to decide who is servant or Iron and who is the master or magnet between two letters. Although is our body exist 72600 *Nādīs* or nerves yet three *Nāḍīs* function as the chief of them. Left-sided *Nādīs* name is *Iḍā* symbolically

as the Moon and right sided *nāḍīs* name is *Piṅgalā*, symbolically as the Sun. Rightsided sun's nature is immovability while leftsided Moon's nature is movability. According to this description it is clear that left sided letter is moon or Iron (movable) and rightsided letter is Sun or Magnet (immovable).

English language is also governed by this Natural Law. Such as 'cup+board'. According to the master soft letter 'b' servant letter 'p' changes into 'b' soft>cubboard>cubbard. And in+portant>important, in+regular>irregular. Natural Law's rules are not necessary to learn English to Sanskrit and Sanskrit to English language. After learning these they read the text books : *Upaniṣads, Bhagavadgītā*, story books etc. Students complete this step within 90 lessions.

Vāgyoga Sanskrit :

Vāk means voice, sound. Yoga means union. Sanskrit depends upon the union of the sound. *Pāṇinian* grammar's base was the sound of *Śiva's* drum. *Vāgyoga* Sanskrit's base is the sound of the speech and sound of the *Kṛṣṇa's* flute. It came in existence by the grace of Lord *Kṛṣṇa* in Vrindavan. The flute contains six holes. These are the symbols of six chakras in Tantra and six places of pronunciation in the mouth. The letters exist on the petals of Chakras, lotus (chakras) in Tāntric system. Devanāgarī script appeared from Chakras.

Pāṇinian grammar is dependent upon abbreviations (Pratyāhāra), technical terms and symbols. *Vāgyoga* : Mnemonic Technique depends upon symbols, Abbreviations, Mnemonics, Phonetics, Philosophy, Mathematics, Music and Natural Law. The whole building of Sanskrit Language depends upon this Natural Law and Mnemonics. Here there are no technical terms. All words have their own meanings by the heart like Pāṇinian ahorisms.

With help of symbols, Phonetics, Mnemonics, Music, Mathematics and Philosophy the Mantra Language Sanskrit is learnt.

There are three steps complete the course :

(a) *Varṇa Kāṇḍam* : Here students develop the letters based on 'Natural Law', self-improving technique. Students can complete this *Varṇa-kāṇḍam* within 30 lessons.

(b) *Pada Kāṇḍam* : Derivation of words from the Verbal roots. Students can derive thousands of words from a single verbal root with *Kṛt* Pratyaya (primary suffixes) and (secondary suffixes). Such as in English the verb ✓educate (primary suffix)+ed> educated, and ✓educate+ion > education. Use secondary suffix 'ive' with this word and compose 'educative' and education

+ *ist*>educationist. In Sanskrit ✓*bukk* 'to *bark*'+*ita* (past participle) > bukkita '*barked*', ✓*bukk* 'to bark' + ana= 'ing' > *bukkanam* 'barking'. Students can complete this step within 90 lessons.

(c) *Vākya Kāṇḍam* : syntax : with help of Nouns, Pronouns, Prefixes, Indiclinables, adjectives, adverbs, past participles, present participles, and tenses, students compose sentences and translate from every question has its answer. According to the Pāṇinian system '*Aden guṇaḥ*' ahorism a, e and o are called *guṇa* but if somebody questions how and why, then there is no answer. *Pāṇinian* grammar orders, does not entertained question 'why and how'. *Vāgyoga* students question, why and how, the Gurudeva answers as in Tantra *Bhairavī* questions and *Bhairava* answers.

●

SANSKRIT

MADE EASY

Through 'Natural law & Mnemonics'

Chapter I

Script and Pronunciation

There are 14 svaras (vowels). Symbolically fourteen Manvantaras, controller of the time. Sva=self, ra=shining. Svaras means self-shining. These are pronounced by themselves without help of any other letters and controller of time means short, long and longer pronunciations.

Ekāṁśas

Consonants take help of vowels in pronunciation and writing also. Consonants move to attach to the vowels such as iron particles move to attach to the magnet. Consonants are like a lame person who wants to take support of a stick. Controlling part of vowels is like a stick which is called ekāṁśa 'one part of the vowel', on which consonant depends. *Bhagavadgītā* says *'ekāṁśena sthito jagat'* (10, 42). The world depends upon *ekāṁśa* of God. God has four parts of his power. He situates in the world by one part. Three parts of power are out of the world. Likewise consonants are the world and vowels are like God.

Vowels

Five: अ इ उ ऋ ऌ original five short vowels

(One beat) : *Hrasva.*

a i u ṛ ḷ

अ इ उ ऋ ऌ

Ekāṁśa - ा ि ु ृ x

आ ईह् ऊ ॠ ॡ five long vowels

(Two beats) : *Dīrgha.*

ā ī ū ṝ x

आ ईह् ऊ ॠ ॡ

Ekāṁśa - ा ी ू ॄ x

ॡ is used for worship only in Tantric literatures

4. Dipthongs - ए ओ rope development (two beats).

e o

Ekāṁśa - े ो

ऐ औ

ai au dipthongs (two beats)

Ekāṁśa - ै ौ

एकांश one part of vowels, the dark part where consonants reside

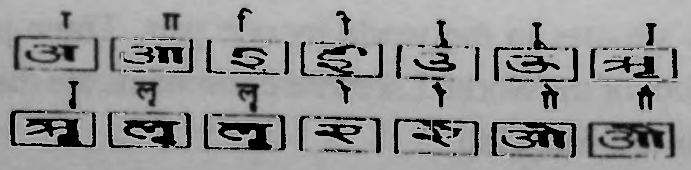

Such as ग + ा = गा; ग + ा = गा; ग + ि = गि; ग + ु = गु; ग + ू = गू; ग + ू = गू; ग + ृ गृ; ग + ॄ = गॄ; ग + ए + गे; ग + ै + गै; ग + ो = गो; ग + ौ = गौ.

All vowels depend upon 'a' अ letter to pronounce and to be written. Without अ 'a' vowel, they cannot pronounced and written properly. When we pronounce any other letter, the air passes through the cavity of the throat, which is the place of अ 'a'. Then the air touches the other places, palate, soft palate, teeth and lips etc, in out mouth. Therefore, in pronunciation of any other vowel or consonant, you will feel slightly the touch of अ 'a' vowel there.

In writing of consonants the *ekāṁśas* of vowels इ 'i' ईह् 'ī', उ 'u', ऊ 'ū', ऋ 'ṛ', ए 'e', ऐ 'ai', ओ 'o' and औ 'au' stand upon or below the *ekāṁśa* 'ा' of अ vowel.

Symbolically अ means Acyuta = unchangeable. इ means *Śakti*, उ means *Śambhu* and ऋ means *Ṛṣi* and *Agni* = fire.

In Sanskrit all letters are pronounced with kāra 'letter'. As *akāraḥ* 'अ letter', *ākāraḥ*, 'आ letter' *ikāraḥ* 'इ letter' *ukāraḥ* etc.

Ayogavāha

There are two *Ayogavāhas*. Symbolically these are *Aśvinīkumāras* twins. These have place in nostrils. Its made up of three words : A+yoga+vāha, means A = all vowels,

yoga = union, Vāha = carried (written and pronounced). Means these two letters can be written and pronounced with help of all the vowels. Without vowels these cannot be written and pronounced by themselves. Such as ं ṁ and : ḥ. Name of this nasal point is *Anusvāra*, anu = after, svāra = pronounced vowels. Means this is written after vowels and pronounced with nose. Such as :

अ + ं = अं aṁ, इ + ं = इं, आ + ं = आं āṁ, ईह् ं + = ईं,

These are pronounced with two beats. One beat of अ and second beat of *Anusvāra.*

उ + ं = उं, ऊ + ं = ऊं, ऋ + ं = ऋं, लृ + ं = लृं, (लॄ + ं = लॄं)

These are pronounced with three beats : Two beats of long vowels and one beat of Anusvāra. (लॄ used only in Tantra).

ए + ं = एं, ऐ + ं = ऐं, ओ + ं = ओं, औ + ं = औं.

These are also pronounced with three beats. Its other form is called *Anunāsika.* Anu = after, Nāsikā = nose. It is pronounced from in after nose. The sound of *Anusvāra* follows sound of school bell and the sound of Anunāsika is like the sound of Church bell or the sound of the French pronunciation in restaurant and president etc.

Visarga :

This sign : is called *Visaraga.* In Pāṇinian grammar this is a technical term. But in *Vāgyoga* it has its own meaning. Vi = against S = Sarga = creation. Against creation means destruction.

The question arises:by who's distruction this letter came in existence?

The answer exists in this word 'Vi (sar) ga'. The middle S and R are destroyed or burnt. As when the hut of grass is burnt, then remain ashes. The sign of the ashes is in the vertical two points :.

The Visarga appears from S means sarga = creation, it sprouts again, But Visarga appears from R (:), means Agni = fire, then no creation again. The seed burnt or fried in fire again does not sprout. For example : manas 'mind' + roga 'disease' manaḥ + roga = Manoroga = mental disease. The *Visarga* : sprouted up and developed into ो. But punar 'again' + darśanāya 'to see' = punardarśanāya : To see again. Visarga of 'r' does not sprout.

These are written and pronounced with help of svaras (vowels)

अ + : = अः, इ + : = इः, उ + : उः, ऋ + : = ऋः, लृ + : = लृः

आ + : = आः, ई + : = ईः, ऊ + : = ऊः, ॠ + : = ॠः

ए + : = एः, ऐ + : = ऐः, ओ + : = ओः, औ + : = औः

***Vyañjanas* (consonants)**

33 *Vyañjanas* (consonants) are symbolically 33 deities of *Ṛgveda-saṁhitā.* Vyañjana means spices like chilli, salt, sugar etc. Spices are unable to be eaten alone. They can be eat when mixed with some food. Likewise these consonants are unable to be pronounced alone by themselves. They are pronounced when mixed with the vowels.

Consonants are lame. They need a stick of *ekāṁśa* of vowels to walk, to be pronounced or to be written.

33 Vyañjana : Consonants

	Hard		Soft				
	N.A.	Aspirate	N.A.	A.	N. A.		
Sīmā Varga	क् K	ख् KH	ग् G	घ् GH	ङ् Ṅ	N	Guttural Series
Middle group letters	च् C	छ् CH	ज् J	झ् JH	ञ् Ñ	A	Palatal Series
	ट् Ṭ	ठ् ṬH	ड् Ḍ	ढ् ḌH	ण् Ṇ	S	Lingual Series
	त् T	थ् TH	द् D	ध् DH	न् N	A	Dental Series
sīmā varga	प् P	फ् PH	ब् B	भ् BH	म् M	L	Labial Series
Out of the group letters		श् Ś ष् Ṣ स् S	य् y व् V र् R ल् L	ह् H			

संयुक्त व्यञ्जन Combined Consonants

क् + ष = क्ष   K + ṢA = KṢA (guttural + cerebral)

त् + र = त्र   T + RA = RTA (dental + cerebral)

ज् + ञ = ज्ञ   J + ÑA = JÑA (palatal + palatal=nasal)

***Vyañjanas* take stick *ekāṁśas* of vowels.**

ग् + ा = ग, ग् + ा = गा, ग् + ि = गि, ग् + ी = गी, ग् + ु = गु, ग् + ू = गू, ग् + ृ = गृ, ग् + ॄ = गॄ, ग् + े = गे, ग् + ै = गै, ग् + ो = गो, ग् + ौ = गौ, ग् + ं = गं, ग् + ः = गः.

Natural Law

The world came in existence abbreviatively with two elements : conscious an unconscious, *Prakṛti* (Nature) and *Puruṣa* (absolute), Brahma or God. Nature moves but absolute is stable. The whole nature dances attracted towards the absolute. In other words Iron and Magnet are equal to nature and absolute. Iron particles move attracted towards the Magnet. But Magnet does not move. Likewise a master sits at a place and his servant runs due to his order. Take any one of these symbols.

Here are two points '∴'. Absolute is beyond the nature and nature follows the Absolute. So second one is absolute (*Parabrahma*) and first one is nature. This natural formula applies in Sanskrīt language. The whole building of Sanskrit language depends upon this formula. As the 'world' came in existence with two elements unconscious and conscious likewise the 'word' came in existence with these two elements.

In Tāntric system the letters are worshipped as deities.

First of all a seat is given to sit for the deity. Symbolically a horizontal line drawn as a seat upon the symbol of the nature Ō and vertical as a symbol of Absolute line : ō + T. The nature symbolically is like a *chakra* or the globe and absolute is controller of the time in the form of vertical line. It denotes one beat in musial way. *Prakṛti* moves when it comes in contact with the *Puruṣa*, absolute. We would put a horizontal line between Chakra and vertical line : अ These two symbols. Thus o now the *Prakriti* nature moves. We open our month to pronounce. Cut the half circle of the nature. So it becomes अ.

All the letters appear from the Tāntric *chakras*. The sign of chakras is like a zero or the globe. Therefore the entire devanāgarī script appears from the round zero. Cut the zero from the middle and write left to right and right to left the half zeros. Such as -

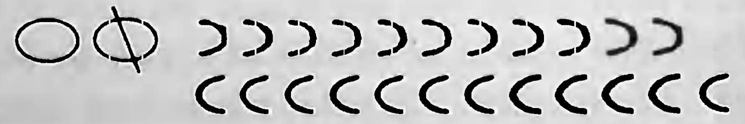

Sanskrit is a scientific language like Mathematics, Sanskrit students are bound to learn 4 thousand *Pāṇinian* ahorisms '*sūtras*' by the heart. *Vāgyoga* : Mnemonic Method depends upon 'Natural Law' formula. Students develop to sounds by themselves.

(1) Script and Pronunciation of Sounds :

The Script and pronunciation of sound are developed from Tantric chakras : one *chakra* is divided into two parts : drawn left to right and right to the left :

Now to write अ. Draw a half zero right to left and other one upon that. It became उ. Now connect horizontal line to the time controller vertical line. It becomes अ.

Abbreviation

This अ is abbreviation of Acyuta, means unchangeable : *Viṣṇu. Bhagavadgītā* says : *'akṣarāṇām-akāro'smi'* (10,33) : I am 'a' means Viṣṇu among all the letters. *Ekākṣarakoṣa* says : '*akāro Vāsudevaḥ syāt*.' 'a' letter is *Vāsudeva= Viṣṇu*. In continued pronounciation all the vowels change their tone and shape except अ. Therefore 'अ' is defectless, unchangeable.

Varṅa : Letters

All these 14 vowels, 2 *Ayogavāha* and 33 consonants are called *Varṇa*. *Varṇa* means colour and description. This word changed its original meaning and developed in the meaning of letters from the period of Aśokan inscriptions. The letters were inscribed on the stones and filled up with colours. Hence they came to be known as *varṇas*.

Akṣara

Before the period of *Varṇa*, the letters were known as *Akṣara*. A + kṣara, a=no, kṣara=perishable. Those that are imperishable are called *Akṣara*. *Akṣara* means also God. We write letters on the blackboard, on the page or anywhere, they will be removed. Then why they are called *Akṣara*? In fact Akṣara is *Śabda-Brahma*. It exist in the place of *Parā* in the form of a seed. See the diagram here :

A person in the shape of Viṇā

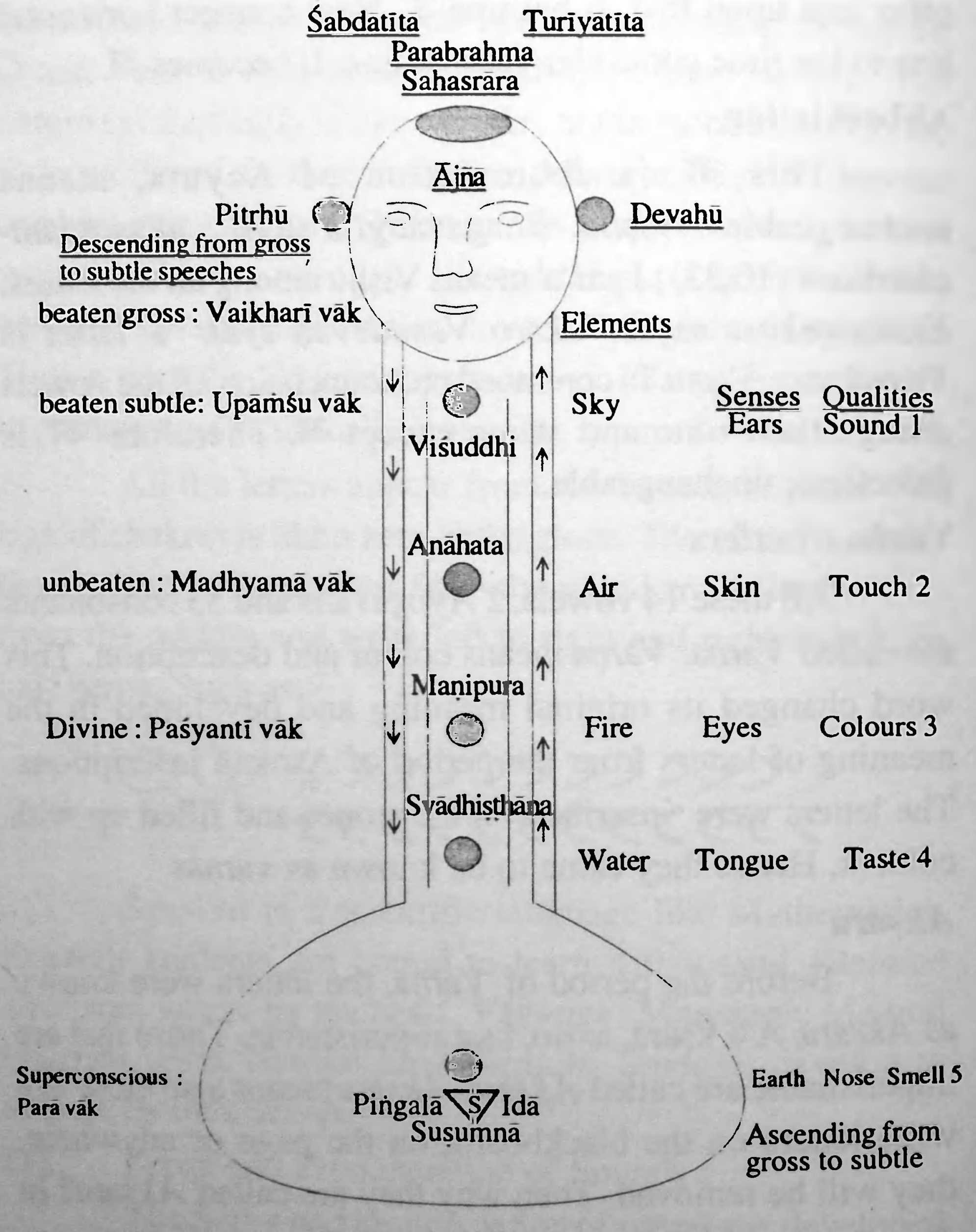

Vaṇīvīṇāpravīṇā bhavata bhavajanā lokakalyāṇakāmāḥ

The source of the sound or letters the *Mūlādhāra* chakra where exists *parā vāk*, *Akṣara* or *Śabda Brahma* in the form of a seed. The whole tree of the language comes out gradually from this seed. It sprouts at *Maṇipura* chakra (lotus), The branches of the tree are flourished in Anāhata chakra and its leaves and fruits appear from the mouth. All the letters are engraved on the petals of the lotuses (*chakras*) as wires of vibrations.

अ is the first letter pronounced in the throat, the first place of pronunciation. After it other vowels appear from the throat and pronounced at palate, cerebrum, teeth, lips and nose touching अ. Therefore अ exists in all the vowels. अ is superior to all the vowels and it is the base of all the vowels.

Alphabet

In the Aśokan period alphabet was called *Varṇa-mālā*. Now-a-days this is used in the Hindi provinces. In the Pāṇinian period it was called Akṣara-samāmnāya and in Tāntric period it was called *Akṣamālā*. A to Kṣa (the conjunct letters). Every word of *Tantra* has 2 meanings gross and subtle. The gross meaning of *akṣamālā* is *Rudrākṣa-mālā*, the rosery. In the other period of Tantra the alphabets were called '*Ahaṁ*', abbreviations from A to Ha and *Anusvāra*. The whole script is included in अहं.

These three अ + ह् + अं are Abbreviations of all alphabets. *Ahaṁ* denotes that अ is superior to all vowels and

'H' is is superior to all the consonants and *Anusvāra* is superior to all the nasal sounds. These three are supporter and creater.

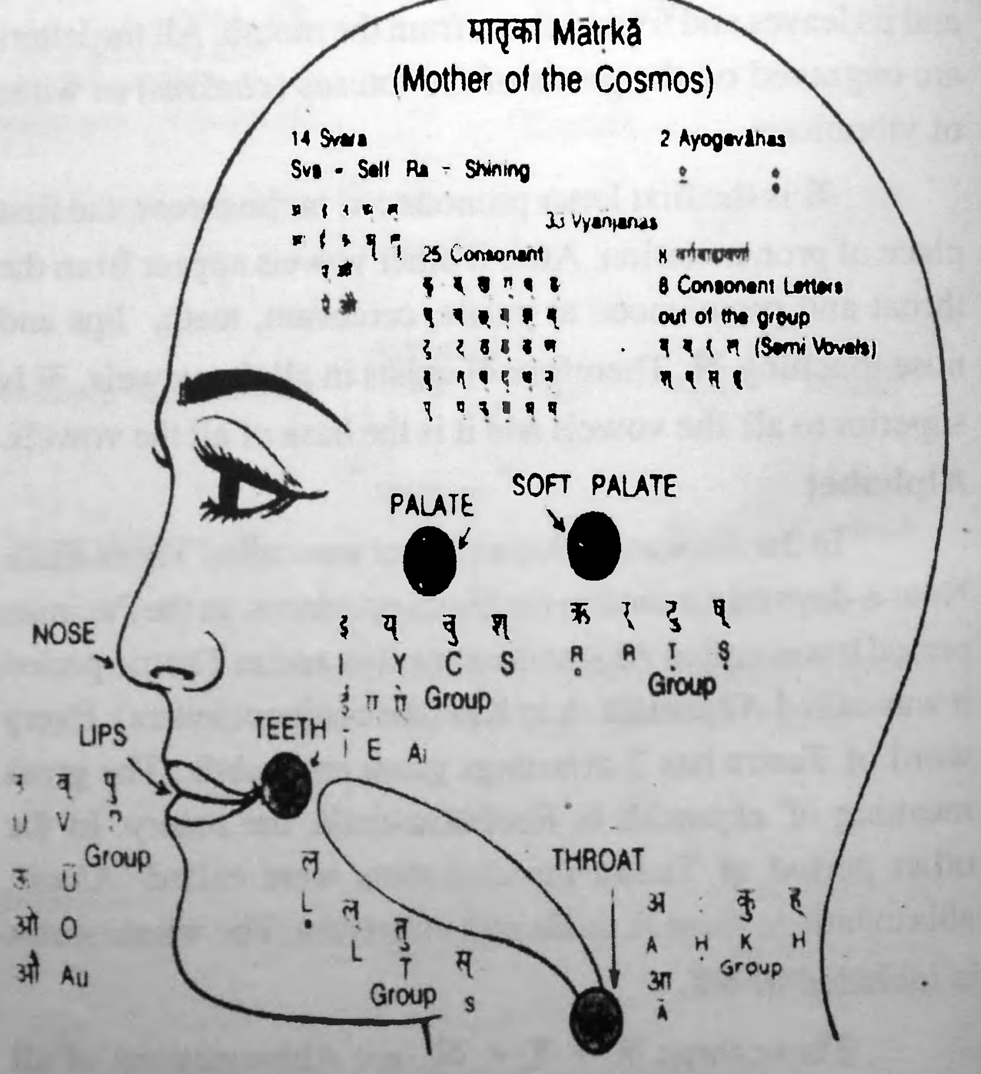

Chapter II

Application of the Natural Law

According to the Natural Law between two points first point is the symbol of the Nature or Iron particles and other one is the symbol of the absolute or magnet. Iron particles move when they come in contact with the Magnet. The magnet does not move, it is stable.

अ+अ here first अ is the symbol of Iron and second अ is the symbol of the magnet. The first moves and attaches to the second अअ. The second अ gives one part 'ा' (time controlling part) to the first अ. It is called *Ekāṁśa*. This word is used in *Bhagavadgītā 'ekāṁśena sthito jagat'* (10, 42). It means 'God entered in the world by its one part', because of this the unconscious world became conscious'. His other three parts stay in the celestial plane '*tripādam ūrdhvaṁ*' (Veda). It becomes आ, longer, pronounced with two beats as in music. If we write several अ अ अ अ, left one will desolve in right one and at the end remains only two time controllers vertical lines or *Ekāṁśas* of आ. This joining of the first is called long *sandhi* or *Dīrgha sandhi*. Two vowels never remain separate,

they have to join together. Similar vovels make '*dīrgha sandhi*'.

प्लुत Pluta :

There will be a longer pronunciation of the vowel when someone calls his friend who is far away. There are three beats in its pronunciation but not written as three *ekāṁśas.* Such as in the pronunciation of *Rāma* used three beats *Rāama.* This is called 'Pluta' and written 3 number as Rāma३ Om ॐ is the name of God. People call loudly God, because they think God is far away across the sky. Therefore they pronounce ओ३म् or Oaaam.

Chapter III

दीर्घसन्धि long development of अ

4 Posibilities of *Dīrgha Sandhi*

(a) **अ + अ = आ.**

Example :

na 'not' + asti 'is' = nāsti नास्ति 'is not'. Rāma + anuja 'yonger brother'= Rāmānuja रामानुज. Rāma + ayanam = Rāmāyaṇam रामायणम्.

(b) **आ + अ = आ.**

Example :

tathā 'so' + astu 'be'=tathāstu 'be it so' तथास्तु; ' mahā 'great' + anubhāva 'heart' = 'mahānubhāva' he who has a great heart' महानुभाव.

(c) **अ + आ = आ.**

Example :

parama 'supreme' + ātmā 'soul' = paramātmā परमात्मा, 'the supreme soul' 'means God'.

(d) **आ + आ = आ.**

Example :

mahā 'great' + ātmā 'soul' = mahātmā महात्मा 'the

person who has a great soul' or heart'.

adhunā 'now', + ika (ṇ) अधुना+इक (ण्)- means 'Pertaining to' > ādhunika 'modern'. आधु ॅ + इक = आधुनिक. Because of (ण्) flag initial vowel increased.

Here you saw that अ or आ did not change its form because of being Acyuta 'unchangeable'.

Exceptions :

Kula कुल 'family' + atā अटा 'travelling' = kulaṭā कुलटा 'a woman who is travelling in many families' 'unchaste woman'. Here preceeding अ disappearse in following अ. Likewise Mārta 'muddy' + aṇḍaḥ 'egg' मार्त + अण्डः = Mārtaṇḍaḥ मार्तण्डः 'sun'. सीमन् 'boundary' + अन्तः. 'end' अन् desolves in the later अ > सीम् + अन्तः = सीमन्तः 'The parting line of the hair'

पतत् 'falling + अञ्जलिः 'The hollow of the hands' अत् desolves in the later अ – > पत् + अञ्जलिः = पतञ्जलिः 'composer of योगसूत्र.

मनस् + ईषा. Here अस् desolves in the later ई > मन् + ईषा = मनीषा 'wisdom'. हल 'plough' + ईषा 'hook', अ desolves in later ई > हल् + ईषा = हलीषा 'The handle of a plough'.

●

Chapter IV

Development of इ/ई

This is the sign of a serpent, means *Śakti* 'power'. Draw a horizontal line for the seat and support of *Ekāṁśa* of ा, it is written thus ३. Write with two half curvatures of zeros from left to right and right to left and use a coil on lower part : ३. इ+ इ. Here upper part is the *Ekāṁśa*. The first इ moves to join the *Eakāṁśa* of the magnet and becomes ई. *Ekāṁśa* of इ becames ि with support of the ekāṁśa of अ when it is taken by any consonant.

Six Developments of इ/ई

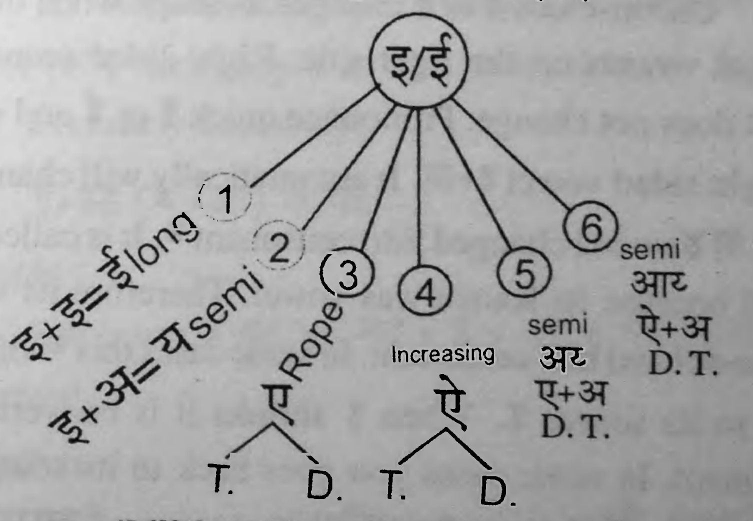

(1) Four possibilities of long development '*Dirgha Sandhi.*

Equal and equal vowels make *dīrgha sandhi*.

(a) इ + इ = ई. Example : kapi कपि 'monkey' + indraḥ इन्द्रः, 'lord' = Kapīndraḥ कपीन्द्रः 'Hanūmān'.

(b) ई + इ + ई. Example : Gaurī गौरी 'Pārvatī' + indraḥ इन्द्रः 'lord' = Gaurīndraḥ गौरीन्द्रः 'Lord of Gaurī, Śiva'.

(c) इ + ई + ई. Example : kapi कपि 'monky' + īśaḥ 'lord' ईशः = Kapīśaḥ कपीशः 'Lord of monkeys'='Hanūmān,

(d) ई + ई + ई. Example : nadī नदी 'river' + īśaḥ ईशः 'lord' = nadīśaḥ नदीशः 'the ocean'.

Exception :

In interjection sandhi is not required : such as i + Indraḥ' > i Indraḥ 'oh, this is Indra! इ + इन्द्रः - इ इन्द्रः

(2) Semi-vowel development and *sandhi*

Unconscious इ or ई changes its shape when there are unequal vowels on the right side. Right-sided (conscious) vowel does not change. Pronounce quick इ or ई and stop on the right sided vowel इ+अ. It automatically will change into 'y'+a/ अ इ.vowel changed into consonant य्. It is called semi-vowel because its source was vowel. Therefore its value is half vowel and half consonant. In some cases this य्will return back to its source इ. When इ shrinks it is converted into consonant. In some cases you goes back to its source, this expands in इ. It is called 'samprasāraṇam' सम्प्रसारणम् 'expansion'.

Now we see the changes of इ/ई into semi-vowels 'y' य् and this moves to join vowels (make sandhi) :

Ardha-svara sandhi 'semi-vowel developments

इ+अ (य्+ अ) = य.

Example :

ati अति 'extremely' + antam अन्तम् 'end' = at y + antam = atyantam अत्यन्तम् 'extremely'. The vowel is called 'Guru गुरु 'heavy' when it is pronounced before two consonants. In pronunciation Guru vowel takes two beats, but not written as दीर्घ 'long'. Other example प्रति+अहन्= प्रत्यहम् 'daily'.

इ+आ (य्+ आ) = या.

Example :

ati अति 'extremely'. āvaśyakam आवश्यकम् = अत्यावश्यकम् 'necessary' + at + y + āvaśyakam = atyāvaśy-akam 'extremely necessary'.

ई+आ (य् +आ) = या.

Example :

नदी 'river' + आ 'by' नद् + ई + आ = नद् य् आ = नद्या 'with river'.

Exception

अमी 'they' + आयान्ति 'come' = अमी आयान्ति. No change.

इ + उ (य़ + उ) = यु.

Example :

upari उपरि 'over' + upari उपरि 'over' = upar+y upari उपर् + इ + उपरि = उपर् + य़ + उपरि = uparyupari उपर्युपरि 'over & over' far up.

इ + ऊ (य़ + ऊ) = यू.

Example :

abhi अभि 'infront of' + ūṣaḥ ऊषः 'fried' > abh + y + ūṣaḥ = abhyūṣaḥ 'a sort of cake or bread'. अभ् + य़ + ऊषः = अभ्यूषः.

prati प्रति + ūhaḥ ऊहः Prat + y + ūhaḥ = pratyūhaḥ प्रत् + इ + ऊहः > प्रत् + य़ + ऊहः प्रत्यूहः 'disturbance'.

इ + ऋ (य़ + ऋ) = यृ.

Example :

prati प्रति 'every' + ṛtu 'season' = pratyṛtu प्रत् + इ + ऋतु > प्रत् + य़ + ऋतु = प्रत्यृतु 'In every season'.

इ + ए (य़ + ए) = ये.

Example :

prati प्रति + emi एमि = prat+y+emi प्रत् + इ + एमि > प्रत् + य़ + एमि = प्रत्येमि 'I believe'

इ + ऐ (य़ + ऐ) = यै.

Example :

ati अति 'extremely' + aiśvaryam ऐश्वर्यम् (at + y + aiśvaryam अत् + इ + ऐश्वर्यम् > अत् + य़ + ऐश्वर्यम् = atyaiśvaryam अत्यैश्वर्यम् 'extreme supremacy'

इ + ओ (य़ + ओ) = यो.

Example :

dadhi दधि 'curd' + odanam ओदनम् 'rie' > dadh + y + odanam > dadhyodanam दध् + इ + ओदनम् > दध् + य़ + ओदनम् = दध्योदनम् 'rice mixed with curd'.

vi वि 'specially' + oṣaḥ ओषः 'burning' = vy + o + ṣaḥ = vyoṣaḥ व् + य़ + ओषः = व्योषः 'specially burning'.

इ + औ (य़ + औ) = यौ.

Example :

ati अति 'extremely' + audāryam 'generousity' औदार्यम् = at + y + audāryam अत् + य़ + औदार्यम् = atyaudāryam अत्यौदार्यम् 'extremely generousity'.

(3) Rope-development 'Guṇa-sandhi'

In Pāṇinian grammar Guṇa गुण word is used as a technical term. Two meanings are available of Guṇa गुण word. 1. Rope and 2. quality. No technical terms are used in *Vāgyoga* : Mnemonic Technique. Our mouth is in this shape

𑀓. We should open the mouth in the form of the rope () and pronounce continually इ or ई. This sound will change into ए. How? As we open our mouth इ strikes to अ staying in our throat and ई changes into ए अ unchangeable enters into ए : तत् सृष्टा तदेवानुप्राविशत्' (तैत्तिरीय उपनिषद्). अ + इ = ए two half zeros of अ and lower part of इ comes below and it is shaped ए. Here अ and इ are mixed together like milk and water. Therefore we see only one letter, but not two. You should observe always two by discrimination. It will be pronounced with two beats because ए is combined with two vowels.

Here in अ + इ condition अ situates in the place of unconscious and इ in the place of conscicous. Therefore according to the Natural Law अ should change but not इ. In the beginning I told that अ is Acyuta = unchangīable. Taittiriya Upaniṣad तैत्तिरीय उपनिषद् says'tat sṛṣṭvā tadevānu-pravisat' तत् सृष्टा तदेवानुप्राविशत्' 'God after creation of this world entered into it. Here God is अ, it created, developed ई into ए and after this entered into the ए sound. Natural Law in different from Pāṇinan principle.

This Guṇa गुण developed in two kinds: (a) Together in two words (external) and (b) direct (Internal) in one word, without support of अ.

(a) Together Rope Development गुण in two words

अ + इ (अ+ए=ए). अ disappeared into ए) :

Example :

sura सुर 'deites' + indra इन्द्रः 'lord' = sur + endra = surendraḥ सुर् + एन्द्र = सुरेन्द्रः 'The lord of deities'.

sva स्व 'self' + iccha इच्छया 'by desire' = sv + ecchā = svecchā on his own will.' स्व + इच्छया (स्व + एच्छया) = स्वेच्छया.

अ + ई (अ + ए = ए).

Example :

sura सुर 'deities + īśah ईशः 'lord' = sur + esaḥ सुर् + एशः = सुरेशः 'lord of deities'. gaṇa + īsaḥ = Gaṇesaḥ गणेशः.

sūkṣma सूक्ष्म 'subtle' + īkṣika ईक्षिका 'look' > सूक्ष्म् + एक्षिका sūkṣm + ekika = सूक्ष्मेक्षिका sūkṣmekṣikā 'sharp look'.

Example :

आ + इ (आ + ए= ए)

Maha महा 'great' Indraḥ इन्द्रः = Mah मह् + endraḥ इन्द्रः = Mahendraḥ महेन्द्रः.

आ + ई (आ + ए = ए).

Example :

Rama रमा 'goddess of wealth' + īsah ईशः 'lord' = Ram रम् + eśah एशः = Rameśah रमेशः 'Visnu', 'lord of Laksmi'.

(b) Direct Rope development गुण in one word

The root (verb) धातु is not a word and a suffix प्रत्यय pratyaya is also not a word. Here without support of अ or आ i इ changes direct into e ए because of power of the magnet

suffix. Mostly this takes place with primary suffixes. These suffixes are used with verbs.

Example :

✓nī ✓नी 'to lead' + tra त्र 'er' = ne ने + tra त्र = netra नेत्रम् 'eye', 'leader of the body'. Likewise ✓क्षि 'to dwell' + त्र = क्षेत्रम् 'a field'. ✓जि 'to win' + तुम् 'to' = जेतुम् 'to win' (infinitive) ✓चि 'to collect' + तव्यम् 'should be' = चेतव्यम् 'should be collected'.

tra त्र ending words are always used in the neuter gender except five words : 1. chātra छात्र 'student', 2. putra पुत्र 'son', 3. mantra मन्त्र 'holy word', 4. Vṛtra वृत्र name of a 'demon', and 5. Mitra मित्र 'sun'. I composed an aphorism 'त्रान्तं नपुंसकं छात्र-पुत्र-मन्त्र-वृत्र-मित्र-वर्जम् . Only these five words are used in the masculine gender and some of them in feminine gender. For instance- पुत्रः 'son', पुत्री 'daughter', छात्रः 'student', छात्रा 'she student', मन्त्रः 'holy word', वृत्रः 'a demon' and मित्रः 'sun'. These all are powerful. In the meaning of friend मित्र word is not powerful. If it is powerful then these is no friendship. Therefore it is used in neuter gender मित्रम् 'friend'.

Now roughly understand that in masculine gender singular number sign is S स् and in neuter gender singular number sign is m म्. Therefore त्र ending words will be used in neuter gender. Such as netram नेत्रम् 'eye', pātram पात्रम्

'pot', chatram छत्रम् 'umbrella' kṣetram क्षेत्रम् 'field', पत्रम् Pattram 'leaf' etc.

✓nī + ṣya + āmi > ne + ṣya + āmi > neṣyāmic 'I shall lead, carry.'

✓diś 'to release + a > deś + a > deśaḥ 'a place', 'country' such as Uttara pradeshaḥ etc.

Exception :

गुण vowel ए and ओ take two beats in pronunciation. The गुरु Guru vowel is pronounced with two beats. Therefore it will not take गुण development : ✓इङ्ग् + अ + ति = इङ्गति. Here इ pronounced with two beats. Therefore no गुण of इ.

(4) Increasing development 'Vṛddha Vikāsa' वृद्ध-विकास

This is the top most development of इ-ए-ऐ as two folds of an umbrella. This is of two kinds.

(a) Together (external) Vṛddha-vikāsa in two words with support of अ or आ and

(b) Direct (internal) Vṛddha-vikāsa in one word. Without support of अ or आ.

(a) Together increasing development वृद्धविकास

अ + ए (अ + ऐ, अ disappears in ऐ and this is pronounced with first अ and last इ=ऐ, with three or two beats.

Example :

na न 'not' + eva एव 'certainly' = naiva नैव 'certainly not'

आ + ए (आ + ऐ) = ऐ.

Example :

sadā सदा + 'always' eva एव 'certainly' -sad + aiva = sadaiva सद् + ऐव = सदैव 'certainly always.

अ + ऐ (अ + ऐ) = ऐ.

Example :

Parama परम 'supreme' + aiśvaryam ऐश्वर्यम् 'sovereignty' = Paramaiśvaryam परमैश्वर्यम् 'supreme sovereignty'.

आ + ऐ = ऐ.

Example :

sadā सदा 'always' + aikyam ऐक्यम् 'unity' = sadaikyam सदैक्यम् 'always unity'.

(b) Direct increasing development साक्षाद्-वृद्ध-विकास:

Mostly this development happens with secondary suffixes. These suffixes come to use with the words not from the roots[1] (verbs). In causative this increasing development (वृद्ध विकास) also takes place with help of (ण्) flag. See explanation in आय् development. इ changes into ऐ when 'ṇ' flag stays in the suffix. As the green flag is the sign of the

1. अ (ण्) suffix attachs with the roots and it always takes masculine gender. For instance: √पठ् 'to read' + अ (ण्) = पाठः 'a lesson'.

movement and red flag is the sign of the stop. Likewise 'ṇ' 'ण्' sign indicates increasing development and 'k' 'क्' sign denotes to stop *Guṇa* and *Vṛdha-vikāsa* and drop the nasal letters and change the semivowels into the vowels. In secondary suffixes, after development, ending vowels drop except उ because this is symbol of *Śiva* the controller of death.

Śiva शिव + अ (ण्) - शैव + अ. Now ending vowel drops Śaiv+a=Śaiva, शै० + अ = शैव means 'pertaining to *Śiva*'. Mostly this suffix makes the word adjective. Such as *Śaiva-darśanam* शैव-दर्शनम् 'The philosophy pertaining to *Śiva*'. Likewise other examples. चित्रा 'a star' + अ (ण्) = चैत्र 'first month of Indian calander'.

Jina जिन + a (ṇ) अ (ण्) > Jain + a + Jain a = Jaina (religion) जिन + अ (ण्) > जैन + अ > जैन् + अ = जैन (religion or follower of jina).

deva देव 'deity' + a (ṇ) अ (ण्). 'e' ए changes direct into 'ai' ऐ and अ drops : daiv + a = daivam दै० + अ = दैवम् 'destiny'. This is a noun and it is used in neuter gender : daivam दैवम्.

kevala 'only' + ya (ṇ) > kaival + ya > kaivalya + m = kaivalyam 'liberation' केवल + य (ण्) > कैवल + य > कैवल्य +म् > कैवल्यम्।

(5) अय् development

Now remain ए and ऐ vowels to develop when other vowels exist right side to them. This development is of two kinds, in one word (internal) and in two words (external) :

(a) Direct (Internal) development

ए + अ (अय् + अ) = अय. (ए composed with two vowels अ + इ = ए) In the condition of ए + अ unconscious (अ + इ + अ) part is इ. Just before 'अ'. It will change into य् (it is semivowel development).

Example :

√nī 'to lead' + an 'ing' √नी + अन direct rope development : ne + anam ने + अनम् Here e ए changes into ay - n + ay + anam = nayanam न् + अय् + अनम् = नयन 'leading' : ana अन suffix ending words always take neuter gender except in compounds : nayanam नयनम्.

Three types of meanings अर्थ exist of the words :

(i) Yaugika यौगिक: by joining root + suffix, direct : नयनम् 'leading'

(ii) Yoga-rūḍha योगरूढ: yaugika & rūḍha together means etymological, Such as : नयनम् derived from the root to lead 'eye' which is leader in our body.

(iii) fix meanings रूढ : Who's etymology is unknown. Such as : केन्द्र, आपोक्लिम etc.

Other examples :

√चि 'to collect' + अन 'ing' > चे + अन > च + अय् + अन = चयनम् 'collecting' or a collection.

√शी 'to sleep' + अन 'ing' > शे + अन > श अय् अन = शयनम् 'sleeping' or 'a bed'.

√sic सिच् 'to sprinkle' + अन 'ing' sec + ana > secanam सेचनम् 'sprinṭing' or 'the pot of sprinkling'.

√bhid 'to split' + a > bhed + a > bheda > bhedaḥ 'defference' √भिद् + अ > भेद् > अ = भेदः।

√vid 'to know' + a > ved + a > veda + s > Vedaḥ 'knowledge' or knowledge giving the book. √विद् + अ > वेद् + अ > वेदः।

ए + आ (अय् आ) = अया.

Example :

√नी 'to lead, to carry' + आमि 'I' > ने + आमि 'I' > न् अय् + आमि = नयामि ' I lead, carry'

ए + इ (अय् इ) = अयि

Example :

शी √śī 'to sleep' + इष्य iṣya + te ते > śe + iṣya + te 'he/she will' > ś + ay + iṣya + te = śayiṣyate √शी + इष्य + ते > शे + इष्य + ते > श् + अय् + इष्य + ते = शयिष्यते 'he, she will sleep'

ए + ई (अय् ई) = अयी

Example :

śī + ī + ta > śe + ē + ta > ś + ay + ī + ta > śayita

शी + ई + त > शे + ई + त > श् + अय् + ई + त = शयीत 'he she may sleep'.

ए + उ (अय् उ) = अयु

Example :

ए + ऊ (अय् ऊ) = अयू

ए + ऋ (अय् ऋ) = अयृ

ए + ए (अय् ए) = अये

Example :

ravi 'sun' + e 'for' Guṇa > rave + e > rav + ay + e = ravaye = 'for the sun' namaḥ 'salutation' = ravaye namaḥ ' salutation to sun. रवि + ए > रवे + ए > रव् + अय् ए = रवये नमः

ए + ऐ (अय् ऐ) = अयै

Example :

नी nī + ऐ (imperative mood, first person singular number) > ने ne + ऐ > न् अय् ऐ = नयै 'should I lead'

ए + ओ (अय् + ओ) = अयो (not found)

Example :

ए + औ (अय् औ) = अयौ (not found)

Example :

(b) Together (पदान्त external) development

ए + अ (In two words ए is separate from second vowel. There falls a pressure on ए and ओ, when these two rope letters are straight in pronunciation. Automatically अ disappears in the straight sound of ए and ओ. Assimilation of अ with ए. This is called पूर्व रूप pūrva rūpa.) एऽ.

एऽ

Example :

vande 'I salute' + aham 'I' >Vande' ham. वन्दे + अहम् > वन्देऽहम्. Remember that there is a sign 'S' in the place of अ, which had disappeared. It is called Avagraha अवग्रह or khaṇḍākāra खण्डाकार 'broken अ'.

ए + आ (अय् + आ)

[Two words should be recognized separate. Therefore य् drops optionally and again there is no sandhi, because these two अ & आ know that between both of them there was य्].

Example :

te 'they' + āyānti 'come' = t + ay + āyānti (य् drops) > ta āyānti, optionally tayāyānti. But this form is not available in classical literature. ते + आयान्ति > त् अय् आयान्ति > त आयान्ति and optionally तयायान्ति.

Rāme 'in Rāma' + āsthā 'faith' > Rām + ay + āsthā > Rāma āsthā. रामे + आस्था > राम् + अय् + आस्था > राम आस्था.

Exception :

ए of dual number does not change, such as: late 'two creepers' ārohataḥ 'grow' = late ārohataḥ लते आरोहतः. If here ए changes into 'ay' and य् drops, no difference will be there singular number of ending locative and this dual of feminine or neuter. Such as : gṛhe 'in the house' + āsāte 'persons sit' = gṛha āsāte. गृहे + आसाते > गृह् + ए + आसाते > गृह् + अय् + आसाते = (य् drops) गृह आसाते।

ए + इ (अय् + इ) = अ इ.

Example :

te 'they' + icchanti 'wish' > t + ay + icchanti (य् drops) > t > ta icchanti. 'they wish'. ते + इच्छन्ति > त् + अय् + इच्छन्ति = त इच्छन्ति 'they wish'.

ए + ई (अय् + ई) = अ ई.

Example :

same 'all' + īhante' 'wish' sam + ay + īhante > samb īhante. 'all wish'. समे + ईहन्ते > सम् + अय् + ईहन्ते > सम ईहन्ते 'all wish'.

ए + उ (अय् + उ) = अ उ.

Example :

vidyālaye 'in school + upasthitāḥ 'present' = vidyālay + ay + upasthitāḥ > vidyālaya upasthitāḥ 'all are present in

school'. विद्यालये + उपस्थिताः > विद्यालय् + अय् + उपस्थिताः (य् drops) > विद्यालय उपस्थिताः '(all are) present in school'.

ए + ऊ (अय् + ऊ) = अ ऊ.

Example :

āśrame 'in the āśrama' + ūḍhā 'married' > āśram + ay + ūḍhā (य् drops) > āśrama ūḍhā 'she was married in the āśrama'. आश्रमे + ऊढा > आश्रम् + अय् + ऊढा (य् drops) = आश्रम ऊढा.

ए + ऋ (अय् + ऋ) = अ ऋ.

Example :

vane 'in the forest' + ṛṣiḥ 'sage' > van + ay + ṛṣiḥ (य् drops) = vana ṛṣiḥ 'an ṛṣi (is) in the forest'. वने + ऋषिः > वन् + अय् + ऋषिः (य् drops) = वन ऋषिः.

ए + ए (अय् + ए) = अ ए

Example :

sarve 'all' + eva 'only' > sarv + ay + eva (य् drops) = sarva eva. सर्वे + एव > सर्व् + अय् + एव (य् drops) = सर्व एव महारथाः (Bhagavadgītā 1, 6).

ए + ऐ (अय् + ऐ) = अ ऐ.

Example :

munaye 'for the sage' + aiśvaryam 'show & pomp' > munay + ay + aiśvaryam (य् drops) = munaya aiśvaryam.

मुनये + ऐश्वर्यम् > मुनय् + अय् + ऐश्वर्यम् (य् drops) = मुनय ऐश्वर्यम् show & pomp for the sage (is useless)'.

ए + ओ (अय् + ओ) = अ ओ.

Example :

vane 'in the forest' + oṣadhayaḥ 'herbs' > van + ay + oṣadhayaḥ (य् drops) = vana oṣadhayaḥ वने + ओषधयः > वन् + अय् + ओषधयः (य् drops) = वन ओषधयः 'herbs (are) in the forest'.

ए + औ (अय् + औ) = अ औ.

Example :

auṣadhālaye 'in the hospital' + auṣadham 'medicine' > auṣadhālay + ay + auṣadham (य् drops) = auṣadhālaya auṣadham. औषधालये + औषधम् > औषधालय् + अय् + औषधम् (य् drops) = औषधालय औषधम् 'The medicine (is) in the hospital'.

(6) आय् development in one word (internal)

(a) direct पदमध्य

आय् development in पदमध्य one word (internal) य् does not drop because of one word.

ऐ + अ (आय् + अ) = आय.

Example :

√gai 'to sing' + ati 'is' = g + ay + ati > gāyati 'she/he sings'. √गै + अति > ग् + आय् + अति = गायति.

Causative :

√नी 'to carry' + इ (णि) 'causative siffix' > नै + इ = न् + आय् + इ > नाय् + इ = नायि + अति 'is' = नाये + अति > नाय् + अय् + अति = नाययति 'causes to carry'.

ऐ + आ (आय् + आ) = आया.

Example :

√gai 'to sing' + āmi 'am' = g + āy + āmi > gāyāmi 'I sing'. √गै + आमि > ग् + आय् + आमि > गायामि.

ऐ + इ (आय् + इ) = आयि.

Example :

rai 'wealth' + i 'in, on' > r + āy + i > rāyi 'in wealth' रै + इ > र् + आय् + इ = रायि 'in raw material'.

ऐ + ई (आय् + ई) = आयी

Example : (not found)

ऐ + उ (आय् + उ) = आयु.

Example : (not found)

ऐ + ऊ (आय् + ऊ) = आयू.

Example : (not found)

ऐ + ऋ (आय् + ऋ) = आयृ.

Example : (not found)

ऐ + ए (आय् + ए) = आये.

Example :

rai 'wealth' + e 'for' > r + āy + e > rāye 'for wealth'. रै + ए > र् + आय् + ए = राये.

ऐ + ऐ (आय् + ऐ) = आयै.

Example : (not found)

ऐ + ओ (आय् + ओ) = आयो.

Example :

रै 'wealth' + ओस् 'of two' > र् + आय् + ओः > रायोः 'of two wealth'.

ऐ + औ (आय् + औ) = आयौ.

Example :

रै 'wealth' + औ 'two' > र् + आय् + औ > रायौ 'two wealth'.

(b) आय् development in two words (external). ending 'y' drops. पदान्त य् drops. Two words remain separate.

ऐ + अ (आय् + अ) = आ अ.

Example :

vai 'certainly' + are (vocative) > v + āy + are > vā are- वै + अरे > व्आय् + अरे > वा अरे. (*Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad* 4.5.11).

edhai 'should I grow' + adhunā 'now' > edh + āy + adhunā (य् drops) = edhā adhunā- एधै + अधुना > एध् + आय् + अधुना (य् drops) = एधा अधुना.

ऐ + आ (आय् + आ) = आ आ)

Example :

Gaṅgā-dhārāyai 'for the stream of Ganga' + āyāsaḥ 'attempt' > Gangā-dharāy + āy + āyāsaḥ (य् drops) = Gangā-dhārāyā āyāsaḥ. गङ्गाधारायै + आयासः > गङ्गाधाराय् + आय् + आयासः (य् drops) = गङ्गाधाराया आयासः.

ऐ + इ (आय् + इ) = आ इ.

Example :

harai 'should I carry' + iha 'here' > har + āy + iha (य् drops) = harā iha. हरै + इह > हर् + आय् + इह (य् drops) = हरा इह.

ऐ + ई (आय् + ई) = आ ई.

Example :

Umāyai 'for Pārvatī' + Īśānaḥ 'Śiva' > Umāy + āy + Īśānaḥ (य् drops) = Umāyā Īśānaḥ. उमायै + ईशानः > उमाय् + आय् + ईशानः (य् drops) = उमाया ईशानः

ऐ + उ (आय् + उ) = आ उ.

Example :

Śivāyai 'for Pārvatī' + Ugraḥ 'Śiva' > Śivāy + āy + Ugraḥ (य् drops) = Śivāyā Ugraḥ. शिवायै उग्रः > शिवाय् + आय् + उग्रः (य् drops) = शिवाया उग्रः

ऐ + ऊ (आय् + ऊ) = आ ऊ.

Example :

vayai 'I should weave' + ūtakam 'fibre' > vay + āy + ūtakam (य् drops) = vayā ūtakam 'should I weave the group of thread' वयै + ऊतकम् > वय् + आय् + ऊतकम् (य् drops) = वया ऊतकम्.

ऐ + ऋ (आय् + ऋ) = आ ऋ.

Example :

vandai 'I should salute' + ṛṣi-putrakam 'the son of the sage' > vand + āy + ṛṣiputrakam (य् drops) = vandā ṛṣiputrakam. वन्दै + ऋषिपुत्रकम् > वन्द् + आय् + ऋषिपुत्रकम् (य् drops) = वन्दा ऋषिपुत्रकम्.

ऐ + ए (आय् + ए) = आ ए.

Example :

bhunajai 'should I eat' + elām'cardamom' > bhuनj + āy + elām (य् drops) = bhuनjā elām. भुनजै + एलाम् > भुनज् + आय् + एलाम् > भुनजा एलाम्.

ऐ + ऐ (आय् + ऐ) = आ ऐ.

Example :

karavai 'should I make' + aikyam 'unity' > karav + āy + aikyam (य् drops) = karavā aikyam. करवै + ऐक्यम् > करव् + आय् + ऐक्यम् > करवा ऐक्यम्.

ऐ + ओ (आय् + ओ) = आ ओ.

Example :

parīkṣai 'should I examine' + oṣadhim' 'herb' > parīkṣ + āy + oṣadhim (य् drops) = parīkṣā oṣadhim. परीक्षै + ओषधिम् > परीक्ष् + आय् + ओषधिम् = परीक्षा ओषधिम्.

ऐ + औ (आय् + औ) = आ औ

Example :

sevai 'should, take' + auṣadham 'medicine' > sev + āy + auṣadham (य् drops) = sevā auṣadham. सेवै + औषधम् > सेव् + आय् + औषधम् (य् drops) = सेवा औषधम्.

Chapter V

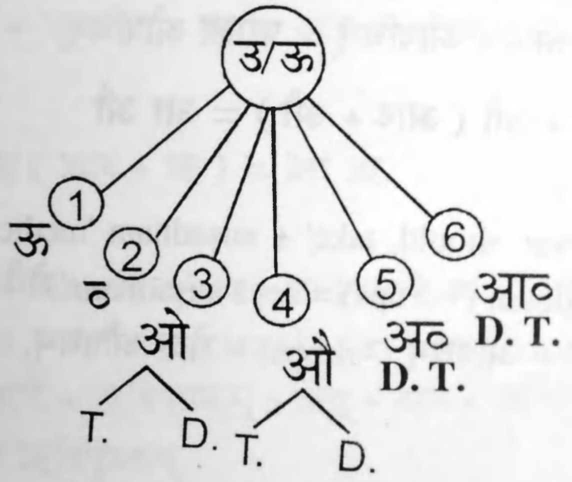

Development of उ/ऊ

(1) Four long developments of उ (dīrgha-sandhi)

Equal vowels make dīrgha-sandhi 'long development'.

(a) **उ + उ = ऊ.**

Example :

su 'good' + uktam 'saying' = sūktam 'good saying'. सु + उक्तम् = सूक्तम्.

(b) **उ + ऊ = ऊ.**

Example :

laghu 'small' + ūṣaraḥ 'desert' = laghūṣaraḥ. लघु +

ऊषरः = लघूषरः.

(c) **ऊ + उ = ऊ.**

Example :

vadhū 'bride' + uktam 'saying' > vadhūktam 'saying of the bride'. वधू + उक्तम् = वधूक्तम्.

(d) **ऊ + ऊ = ऊ.**

Example :

vadhū 'bride' + ūhā 'imagination' = Vadhūhā imagination of the bride'. वधू + ऊहा = वधूहा.

Exception :

In the case of interjection sandhi is to be avoided.

Example :

u 'oh' + Umeśaḥ 'Śiva' > u Umeśaḥ 'Oḥ, this is Śiva'. उ + उमेशः > उ उमेशः.

(2) Semi-vowel-development अर्ध-स्वर-सन्धि

Mostly this development takes place in two words. This differs from the rope development. According to Natural Law left-sided letter changes but not right sided.

उ + अ (व + अ) = व

Pronounce quick उ and stop on अ. Automatically उ changes into व.

Example :

(a) anu 'after' + aham (ahan) 'day' > an + v + aham >

anvaham 'daily'. अनु + अहन् = अन् + ० + अहम् > अन्वहम्.

su 'good' + accham 'cleansed' > s + v + accham > svaccham 'very clean'. सु + अच्छम् > स् + ० + अच्छम् = स्वच्छम्.

उ + आ (० + आ) = वा.

Example :

(b) su 'well' + āgatam 'come' > s + v + āgatam > svāgatam 'welcome'- सु + आगतम् > स् + ० + आगतम् = स्वागतम्. Sing four times su-svāgatan. It makes Harigītikā' metre.

(c) उ + इ (० + इ) = वि

Example :

anu 'after' + iṣyate 'is desired' > an +v + iṣyate > anviṣyate 'is searched', अनु + इष्यते > अन् + ० + इष्यते = अन्विष्यते.

(d) उ + ई (० + ई) = वी.

Example :

anu 'after' + īkṣaṇam 'seeing' > an + v + īkṣaṇam = anvīkṣaṇam 'searching' अनु + ईक्षणम् > अन् + ० + ईक्षणम् = अन्वीक्षणम्.

तनु 'thin' + ई 'feminine suffix' = tanvī तन् + ० + ई > तन्वी 'a slim lady'.

शम्भू 'two Śambhu' + ईक्षेते 'see' = शम्भू ईक्षेते।

उ + ऋ (० + ऋ) = वृ.

Example :

anu 'after' + ṛtu 'season' > an + v + ṛtu > anvṛtu 'after season'. अनु + ऋतु > अन् + ० + ऋतु > अन्वृतु.

शिशू 'two children' + ऋच्छतः 'reach' = शिशू ऋच्छतः

उ + ए (० + ए) = वे.

Example :

anu 'after' + eṣaṇam 'desire' > an + v + eṣaṇam > anveṣaname 'search'. अनु + एषणम् > अन् + ० + एषणम् > अन्वेषणम्.

उ + ऐ (० + ऐ) = वै.

Example :

(dative) 'cow' + ai dhenu 'for' > dhen + u + ai > dhenvai 'for the cow'. धेनु + ऐ > धेन् + ० + ऐ = धेन्वै.

उ + ओ (० + ओ) = वो.

Example :

madhu 'sweet' + odanam 'rice' > madh + v + odanam > madhvodanam 'sweet rice'. मधु + ओदनम् > मध् + ० + ओदनम् = मध्वोदनम्.

उ + औ (० + औ) = वौ.

Example :

madhu 'sweet' + auṣadham 'medicine' > madh + v + auṣadham > madhvauṣadham 'sweet medicine'- मधु + औषधम्

> मध् + ठ + औषधम् > मध्वौषधम्.

ऊ + अ (ठ + अ) = व.

Example :

वधू 'of the bride' + अस्मिता 'ego' > वध् + ठ + अस्मिता = वध्वस्मिता 'ego of the bride'.

ऊ + आ (ठ + आ) = वा.

Example :

वधू 'of the bride' + आयासः 'attempt' = वध् + ठ + आयासः = वध्वायासः 'attempt of the bride'.

Exception :

प्रभू 'two lords' + आसाते 'sit' = प्रभू आसाते 'two lords sit'. No sandhī (प्रकृतिभाव Prakṛti-bhāva) because of misunderstanding.

Exception :

Manū 'two Manus' icchataḥ 'desire' = Manū icchataḥ.
मनू 'two Manus' + इच्छतः 'desire' = मनू इच्छतः no sandhi.

शिशू 'children' + एधेते 'grow' = शिशू एधेते।

ऊ + इ (ठ + इ) = वि.

Example :

वधू 'of the bride' + इच्छा 'desire' > वध् + ठ + इच्छा = वध्विच्छा 'desire of the bride'.

ऊ + ई (ठ + ई) = वी.

Example:

वधू 'of the bride' + ईहा > वध् + ठ + ईहा = वध्वीहा 'desire of the bride'.

ऊ + ऋ (ठ + ऋ) = वृ.

Example:

वधू 'of the bride' + ऋतुकालः menstruation > वध् + ठ + ऋतुकालः = वध्वृतुकालः 'menstruation of the bride'.

ऊ + ए (ठ + ए) = वे.

Example:

वधू 'of the brides' + एकता 'union' > वध् + ठ + एकता = वध्वेकता 'union of the brides'

ऊ + ऐ (ठ + ऐ) वै.

Example:

खलपू 'cleaner of' + ऐक्यम् 'unity' > खलप् + ठ + ऐक्यम् = खलप्वैक्यम् 'unity of cleaners who clean floor.'

ऊ + ओ (ठ + ओ) = वो.

Example:

वधू 'for the bride' + ओदनम् 'rice' वध् + ठ + ओदनम् = वध्वोदनम् 'rice for the bride' or e of the bride.

ऊ + औ (० + औ) = वौ.

Example:

वधू 'of the bride' + औत्सुक्यम् 'curiosity' > वध् + ० + औत्सुक्यम् = वध्वौत्सुक्यम् 'curiosity of the bride'.

Exception :

In one word –

Reduplication of √bhū > ba + bhū 'to become' + (reflextion of उ) v + uḥ (historical past of √bhū: third person, plural number) > babhū + v + u: > babhūvuḥ ब + भू + उ: (reflexion of उ) बभू + उ + उस् > बभू + ० + उस् > बभूवु: 'they happened'.

Reduplication of √hu > ju + hu 'to oblate' + us (suffix)/ (reflexion of उ) > juhu + u + u: > juhu + v + u: > juhuvuḥ. जु + हु + उ + उस् > जुहु + ० + उ: > जुहुवु:.

bhū 'earth' + au 'nominative dual number' long ऊ divided into two short उ + उ and second उ changed into व् > bhu + u + au > bhu + v + au > bhuvau- 'two earths' भू + औ > भु + उ + औ > भु + ० + औ > भुवौ.

(3) Rope-development गुण-विकास: of उ

This is of two kinds :

(a) Together (external) in two words

(b) Direct (internal) in one word

(a) Together Rope development (external) गुणसन्धि.

Your mouth is in this shape ⬭. Now open your mouth in the shape of the rope like this () and pronounce continually - this changes into ओ. Together development will take support of अ acyuta unchangeable. Therefore उ will change into ओ and अ disappears into ओ - such as - तत् सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्' = God created the world and after entered into it (by one part).

अ + उ (अ + ओ) = ओ.

Example :

Sūrya 'sun' + udayaḥ 'rise' > sūry + odayaḥ > sūryodayaḥ 'sunrise' सूर्य + उदय: > सूर्य + ओदय: > सूर्य् + ओदय: > सूर्योदय:.

manda 'small' + udarī 'having stomach' > mand + odarī > Mandodarī 'wife of Rāvaṇa. मन्द + उदरी > मन्द् + ओदरी > मन्दोदरी.

आ + उ (आ + ओ) = ओ.

Example :

mahā 'great' + udayaḥ 'rise' > mahā + odayaḥ > mah + odayaḥ > mahodayaḥ 'sir' महा + उदय: > महा + ओदय: > मह् + ओदय: > महोदय:.

अ + ऊ (अ + ओ) = ओ.

Example :

eka 'one' + ūna 'less' > ek + ona > ekona. ekona-viṁśatiḥ 'nineteen'. एक + ऊनविंशतिः > एक् + ओनविंशतिः > एकोनविंशतिः.

kuṇḍa 'a round pot' + ūdhnī 'having udder' > kuṇḍ + odhnī > kuṇḍodhnī 'a cow having udder like a round pot' कुण्ड + ऊध्नी > कुण्ड् + ओध्नी = कुण्डोध्नी.

Exception :

ūha, ūḍha, ūhinī and ūḍhi take vṛddhavikās 'increasing development', when prefix is pra.

Example :

pra + ūḍhaḥ > pr + auḍhaḥ > prauḍhaḥ 'adult' or 'proud' प्र + ऊढः = प्रौढः, pra + ūḍhiḥ > pr + auḍhiḥ > prauḍhiḥ 'pride' अक्ष 'armi' + ऊहिनी 'group' = अक्षौहिणी. 'A large army consisting of 21870 chariots, as many elephants, 65610 horses and 109350 foot.

आ + ऊ (आ + ओ) = ओ.

Example :

mahā 'big' + ūṣaraḥ 'desert' > mah + oṣaraḥ > mahoṣaraḥ 'desert of saharā, महा + ऊषरः > महा + ओषरः > मह् + ओषरः = महोषरः.

(b) Direct rope development (internal) गुणसन्धि :

✓stu 'to pray' + tra 'er' > sto + tra > stotram 'hymn'

✓स्तु + त्र > स्तो + त्र = स्तोत्रम्.

✓hu 'to oblate' + tra 'er' > ho + tra > hotram 'oblation in fire'. agni-hotram. ✓हु + त्र > हो + त्र = होत्रम्.

(4) Increasing development वृद्धविकास :

This is of two types : (a) together in two words (external) and (b) direct (Internal) in one word.

(a) Together development

अ + ओ (अ औ) = औ

Example :

vana 'forest' + oṣadhi 'herb' > van + ṣadhiḥ > vanauṣadhi वन + ओषधिः > वन् + औषधिः > वनौषधिः.

Exception : परसवर्ण 'equal to later letter'

Śivāya 'for Śiva' + oṁ namaḥ 'salutation' (अ disappears into ओ This is called परसवर्ण 'Parasavarṇa' means (previous letter becomes sa 'equal' to para 'later' varṇa 'letter') > Śivāy + oṁ namaḥ = Śivāyoṁ namaḥ. शिवाय् + ओं नमः > शिवाय् + ओं नमः = शिवायों नमः.

आ + ओ (आ औ) = औ

Example :

mahā 'great' + oṣadhiḥ 'herb' > mah + auṣadhiḥ- महा + ओषधिः > मह् + औषधिः > महौषधिः 'great herb'.

अ + औ (अ औ) = औ

Example :

parama 'supreme' - auṣadham 'medicine' > param + auṣadham > paramauṣadham. परम + औषधम् > परम् + औषधम् > परमौषधम्.

आ + औ (आ + औ) = औ

Example :

mahā 'great' + auṣadham 'medicine' > mah + auṣadham > mahauṣadham. महा + औषधम् > मह् + औषधम् > महौषधम्.

Exception : no development : परसवर्ण parasavarṇa.

śuddha 'pure' + odanaḥ 'cooked rice' > śuddh + odanaḥ > Śuddhodanaḥ 'The name of the father of Gautama Buddha'.

adhara 'lower' + oṣṭhaḥ 'lip' > adhar + oṣṭhaḥ > adharoṣṭhaḥ अधर + ओष्ठः > अधर् + ओष्ठः > अधरोष्ठः; बिम्ब+ओष्ठी >बिम्बोष्ठी bimba 'cherry' + oṣṭhī 'having lips' bimboṣṭhī 'a lady having lips red as cherry.

(b) Direct (internal) increasing development in one word

It happens mostly with secondary suffixes and a flag (ण्) in the bracket. But you can find some examples in tenses.

Buddha + a (ṇ) 'pertaining to' > Bauddh + a = Bauddha 'pertaining to Buddha'. बुद्ध + अ (ण्) > बौद्ध ('The

last vowel of the word drops except उ) + अ = बौद्ध दर्शनम् 'Philosophy pertaining to Buddha'.

muni 'sage' + a (ṇ) > maun + a > maunam 'silence' (here last s dropped). मुनि + अ (ण्) > मौन् + अ > मौनम्.

✓stu 'to pray' + ti (present tense, third person, singular number) > stauti 'she/he prays'. ✓स्तु + ति > स्तौति.

(5) development in the place of ओ.

ओ is composed with अ + उ. This उ will change into v व् when any vowel exists after it. This is of two kinds (a) direct and (b) together.

(a) ***Direct (internal) in one word.***

ओ + अ (अव् अ) = अव

Example :

✓bhū 'to become' + ati (present tense, third person, singular number)

Rope : bho + ati > bh + o + ati > bh+av+ati = bhavati. ✓भू + अति > भो + अति > भ् + अव् + अति = भवति 'happens, becomes'.

ओ + आ (अव् + आ) = अवा.

Example :

✓bhū 'to become' + āmi (present tense, first person, singular number) Rope dev. : bho + āmi > bh + av + āmi > bhavāmi 'I become'. ✓भू + आमि > भो + आमि > भ् + अव् + आमि = भवामि.

ओ + इ (अ० + इ) = अवि.

Example :

√bhū 'to become' + iṣya 'future infix' + ti (third person, singular number) > bho + iṣya + ti > bh + av + iṣya+ti = baviṣyati 'she/he will become'. √भू + इष्य+ति > भो + इष्य+ति > भ् + अ० + इष्यति = भविष्यति.

भू + इष्णुः (Primary suffix) > भो + इष्णुः > + अ० + इष्णु = भविष्णुः 'to be about to become'

ओ + ई (अ० + ई) = अवी.

Example:

sura 'deities' + go 'speech' + ī 'suffix for feminine gender' > sura+g + av + ī > suragavī 'godly speech Sanskrit'. सुर + गो + ई > सुर + ग् + अ० + ई = सुरगवी 'Sanskrit language'.

√brū 'to speak' + īti (present tense third person, singular number) > bro + ī + ti > br + av + ī+ti > bravīti √ब्रू + ई + ति > ब्रो + ई + ति + > ब्र् अ० + ईति = ब्रवीति 'she/he speaks. √स्तु 'to pray' + ई + ति > स्तवीति.

ओ + उ (अ० + उ) = अवु.

Example : not found in one word.

ओ + ऊ (अ० + वू) = अवू.

Example : not found in one word.

ओ + ऋ (अ० + ऋ) = अवृ.

Example : not found in one word.

ओ + ए (अ० + ए) = अवे.

Example :

√bhū 'to become' + et (subjunctive mood, third person, singular number) > bho + et > bh + av + et > bhavet = 'she/he should/may become. √भू + एत् > भो + एत् > भ् + अ० + एत् > भवेत्.

guru 'spiritual teacher' + e 'dative singular number' > guro + e > gur + av + e = gurave namaḥ 'salutation to guru'. गुरु + ए > गुरो + ए > गुर् + अ० + ए > गुरवे नमः.

ओ + ऐ (अ० + ऐ) = अवै

Example :

√brū 'to speak' + ai (Imperative mood, first person, singular number) > bro + ai > br + av + ai > bravai 'I should speak'. √ब्रू + ऐ > ब्रो + ऐ > ब्र् + अ० + ऐ > ब्रवै.

ओ + ओ (अ० + ओ) = अवो.

Example :

go 'cow' + oḥ (genetive & locative dual) > g + av + oḥ > gavoḥ 'of two cows'. गो + ओः > ग् + अ० + ओः > गवोः.

ओ + औ (अ० + औ) = अवौ.

Example : not found

Exceptions :

Somewhere in the योगरूढ meaning semi-vowel ट is accepted as vowel :

Example :

गो 'earth' + यूतिः 'measurment' ग् + अ० + यूतिः > गव्यूतिः 'measurment of two miles'

गो + यम् > ग् + अ० + यम् > गव्यम् 'milk, curd or butter etc. coming from a cow.'

√भू + यम् > भो + यम् > भ् + अ० + यम् > भव्यम् 'excellent'.

नौ 'boat' + यम् > न् + आ० + यम् > नाव्यम्

√क्री 'to purchase' + य 'suffix > क्रे + य > क्र + अय् + य = क्रय्यम 'a thing exibited for sale in the market'

√क्षि 'to decay' + य 'suffix' > क्षे + य > क्ष् + अय् + य = क्षय्यम् 'can be decayed'.

√जि 'to conquer' + य 'suffix' > जे + य > ज + अय् + य = जय्य 'can be conquered'.

'accessible by a boat or ship navigable' (as a river etc.)

(b) together development in the place of ओ (external)

This development occures with two words. Therefore even in *sandhi*, you see separate two words optionally except *Acyuta*.

Acyuta disappears into strenght-sounded ओ

ओ + अ (ओऽ) = ओऽ

ko 'who' + aham 'I' > ko'ham 'who am I'. so 'he' (God) + aham 'I' > so 'ham'. 'I (am) he=god'. को + अहम् > कोऽहम्, सो + अहम् > सोऽहम्. गो 'Low' + अग्रम् = गोऽग्रम् Here अ disappeared in the straight sound of ओ. It is called पूर्वरूप.

ओ + आ (अ० + आ) अवा

Here is available only one word go गो 'cow'. No option requires in this word.

In the compound 'gava' गव substitute in the place of गो go 'cow'.

Example :

go 'cows' + āgamanam 'coming' > gava + āgamanam > gavāgamanam. गो + आगमनम् > ग् + अ० + आगमनम् > or गव +आगमनम् > गवागमनम्.

ओ + अ (अव + अ) = अवा

Example :

go 'cow' + aṁśaḥ 'part' > gava + aṁśaḥ > gavāṁśaḥ. गो + अंशः > + गव + अंशः > गवांशः.

go 'cow' + akṣaḥ 'eye' > gava + akṣaḥ = gavākṣaḥ 'a window in the shape of cow-eye. > गो + अक्षः > गव + अक्षः = गवाक्षः।

ओ + इ (अव + इ) = अवे

Example :

go + 'bull' + indraḥ 'lord' > g + ava = gava + indraḥ = gavendraḥ 'a big bull. गो + इन्द्रः > गव + इन्द्रः = गवेन्द्रः।

ओ + ई (अव + ई) > अवे

Example :

go 'cow' > īśaḥ 'lord' > gava + īśaḥ = gaveśaḥ 'a big bull'. गो + ईशः > गव + ईशः = गवेशः

ओ + उ (अव + उ) = अवो

Example :

go 'bull + uttamaḥ 'super' > gava + uttamaḥ = gavottamaḥ 'a superior bull'. गो + उत्तमः > गव + उत्तमः = गवोत्तमः।

ओ + ऊ (अव + ऊ) = अवो

Example :

go 'cow' + ūṣarā 'barren' > gava + ūṣarā > gavoṣarā 'a barren cow among others. गो + ऊषरा > गव + ऊषरा > गवोषरा।

ओ + ऋ (अव + ऋ) = अवर्

Example :

go 'in cows' + ṛṣabhaḥ 'bull' > gava + ṛṣabhaḥ = gavarṣabhaḥ 'A bull among the cows'. गो + ऋषभः > गव + ऋषभः > गवर्षभः।

ओ + ए (अव + ए) = अवे

Example :

go 'cows' + eṣaṇā 'desire' > g + ava + eṣaṇā (पररूप अ disappeared into ए) > gaveṣanā 'search' (desire of a cow means search of a cow. After it became योग = 'derivation' रूढ = 'fixed' in the meaning of search. गो + एषणा > गव + एषणा (पररूप) > गवेषणा.

ओ + ऐ (अव + ऐ) = अवै

Example :

go 'cows' + aiśvaryam 'sovereignty' > gava + aiśvaryam > gavaiśvaryam. गो + ऐश्वर्यम् > गव + ऐश्वर्यम् = गवैश्वर्यम्

ओ + ओ (अव + ओ) = अवो

Example :

go 'on the cow' + otuḥ 'mouse' > gava + otuḥ (पररूप) > gavotuḥ 'a mouse on the cow'. गो + ओतुः > गव + ओतुः (पररूप) > गवोतुः।

ओ + औ (अव + औ) = अवौ

Example :

go 'bull' + augryam 'violence' > gava + augryam > gavaugryam 'terror of a bull. गो + औग्र्यम् > गव + औग्र्यम् = गवौग्र्यम्

Exception :

In the case of interjection sandhi is to be avoided. It is called प्रकृतिभाव = unchangeable.

Example :

aho h' + āścaryam 'surprise' = aho āścaryam. अहो + आश्चर्यम् = अहो आश्चर्यम्

(6) आ० development in the place of औ

औ is not one letter. This is a composition of three letters : अ + ओ. ओ consists of two letters अ + उ. In the stomach of औ are: अ + अ + उ. By dīrgha sandhi अ + अ became आ and उ changes into व. Altogether औ + अ change into आ० + अ = आव. This change is of two kinds. (a) direct and (b) indirect:

(a) Direct development of औ in one word (internal)

No option in one word

औ + अ (आ०अ) = आव.

Example :

gau (cow) + aḥ (plural number of nominative case) > g + āv + as > gāvaḥ 'cows'. गौ + अः > ग + आ० + अः > गावः

औ + आ (आ० + आ) = आवा.

Example :

glau 'moon' + ā (singular number of instrumental case) glau + ā + gl + āv + ā > glāvā 'with the moon'. ग्लौ + आ > ग्ल + आ० + आ = ग्लावा।

औ + इ (आ० + इ) = आवि.

Example:

glau 'moon' + i (singular number of locative case) > gl + āv + i > glāvi 'in the moon'. ग्लौ + इ > ग्ल + आ० + इ = ग्लावि।

औ + ए (आ० + ए) = आवे.

Example:

glau 'moon' + e (singular number of dative case) > gl + āv + e > glāve 'for the moon'. ग्लौ + ए > ग्ल + आ० + ए = ग्लावे.

औ + ऐ (आ० + ऐ) = आवै.

Example : not found.

औ + ओ (आ० + ओ) = आवो.

Example :

glau 'moon' + oḥ (dual number of genetive and locative case) > gl + āv + oḥ > glāvoḥ 'in, on the two moons'. ग्लौ + ओः > ग्ल + आ० + ओः > ग्लावोः।

औ + औ (आ० + औ) = आवौ.

Example :

gau 'cow' + au (dual number of nominative and accusative case) > g + āv + au > gāvau 'two cows'. गौ + औ > ग + आ० + औ > गावौ।

glau 'moon' + au > gl + āv + au > glāvau 'two moons'. ग्लौ + औ > ग्ल् + आ॰ + औ > ग्लावौ.

nau 'boat' + au > n + āu + au = nāvau 'two boats'. नौ + औ > न् + आ॰ + औ = नावौ।

(b) Together development of औ in two words (external sandhi)

औ + अ (आ॰ + अ) = आ अ

optionally ॰ drops because of two words. Again no सन्धि. Therefore these remain separate.

Example :

bālakau 'two boys' + atra 'here' > bālak + āv + atra > bālakāvatra/optionally ॰ drops : bālakā atra 'two boys (are) here'. बालकौ + अत्र > बालक + आ॰ + अत्र = बालकावत्र/बालका[1] अत्र.

औ + आ (आ + आ) = आ आ optionally ॰drops आवा

Example :

bālakau + āyātaḥ 'come' > bālak+āv + āyātaḥ > bālakā āyātaḥ/bālakāvāyātaḥ. बालकौ + आयातः > बालक + आ॰ + आयातः = बालका आयातः बालकावायातः.

औ + इ (आ + इ) आ इ/आवि

Example :

nadyau 'two rivers' + iha 'here' > nady + āv + iha > nadyā iha/nadyāviha. नद्यौ + इह > नद्य् + आ॰ + इह = नद्या इह/ नद्याविह।

1. Misunderstanding of plural number.

औ + ई (आ + ई) = आ ई/आवी

Example :

girau (locative singular number of giri 'mountain') + īśvaraḥ 'Śiva' > gir + āv + Īśvaraḥ > girā Īśvaraḥ/giravīśvaraḥ 'Śiva on the mountain'. गिरौ + ईश्वरः > गिर् + आ॰ + ईश्वरः = गिरा ईश्वरः/गिरावीश्वरः।

औ + उ (आ + उ) = आ उ/आवु

Example :

bālakau 'two boys' + udārau 'generous' > bālak + āv + udārau = bālakā udārau/bālakāvudārau. बालकौ + उदारौ > बालक + आ॰ > उदारौ = बालका उदारौ/बालकावुदारौ।

औ + ऊ (आ + ऊ) = आ ऊ/आवू

Example :

rajjau 'in the rope' + ūtakam 'fibre' > rajj + āv + ūtakam = rajjā ūtakam/rajjāvūtakam 'There is a fiber in the rope'. रज्जौ + ऊतकम् > रज्ज + आ॰ + ऊतकम् > रज्जा ऊतकम् / रज्जावूतकम्।

औ + ऋ (आ + ऋ) = आ ऋ/आवृ

tarau 'on the tree' + ṛkṣaḥ 'bear' > tar + āv + ṛkṣaḥ > tarā ṛkṣaḥ/tarāvṛkṣaḥ 'There is a bear on the tree'. तरौ + ऋक्षः > तर् + आ॰ + ऋक्षः = तरा ऋक्षः / तरावृक्षः।

औ + ए (आ + ए) = आ ए / आवे.

Example :

gajau 'two elephants' + eva 'only' > gaj + āv + eva = gajā eva/gajāveva. गजौ + एव > गज + आ॰ + एव = गजा एव / गजावेव।

औ + ऐ (आ + ऐ) = आ ऐ/आवै.

Example :

kṛtau 'in yajña' + aiśvaryam 'glory' > kṛt + āv + aiśvaryam > kṛtā aiśvaryam/kṛtāvaiśvaryam 'glory (is) in an oblalion'. क्रतौ + ऐश्वर्यम् > क्रत् + आ॰ + ऐश्वर्यम् > क्रता ऐश्वर्यम् / क्रतावैश्वर्यम्.

औ + ओ (आ॰ + ओ) = आ ओ/आवो

Example :

bhānau 'in the sun' + ojaḥ 'energy' > bhan + āv + ojaḥ > bhānā ojaḥ/bhānāvojaḥ '(there is) energy in the sun'. भानौ + ओजः > भान् + आ॰ + ओजः > भाना ओजः/भानावोजः.

औ + औ (आ॰ + औ) = आ औ/आवौ.

Example :

gurau 'in spiritual teacher' + autsukyam 'eagerness' > gur + āv + autsukyam = gurā autsukyam/gurāvautsukyam '(there is eagerness in the spiritual teacher'. गुरौ + औत्सुक्यम् > गुर् + आ॰ + औत्सुक्यम् > गुरा औत्सुक्यम् / गुरावौत्सुक्यम्.

●

Chapter VI

Development of ऋ/ऌ

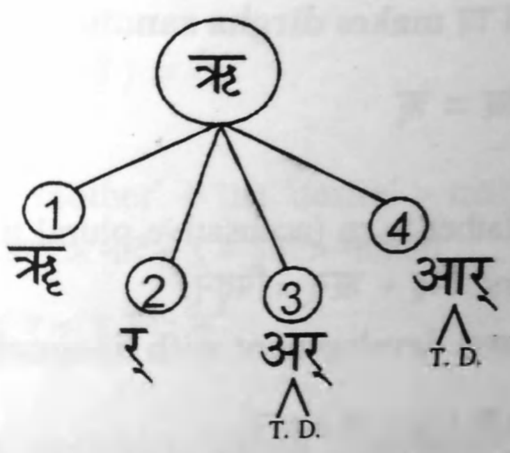

ऌ developed from ऋ ṛ. It changes into ऌ ḷ at different places in Greek language and also in Sanskrit, such as Puras of Sanskrit changes into Polis of Greek. Parā 'beyond' prefix of Sanskrit changes into Palā as palāyate 'she/he runs', pari 'all around' > pali, as paryaṅka > palyaṅka 'bed' etc.

Fulfledged vowels are only three अ, इ & उ. These have six development but ऋ has only four. In third development it ends in the consonant. People in North India and pronounce ऋ as a consonant र् > इ = रि ri, the South Indian scholars pronounce it as consonant, as र् with उ > रु ru. Sanskrit is no more the mother tongue of most places in

India. Children are taught pronunciation by their mothers speaking dialectical languages. Therefore the same pronunciation gets adopted in Sanskrit.

ऋ should be pronounced according to its shape. The tongue should turn up and then pronounce this letter rolling your tongue at cerebrum.

(1) two equal ऋ makes dirgha sandhi.

ऋ + ऋ = ॠ

Example :

pitṛ 'father' + ṛn (accusative plural number) = Pitṝn 'to two fathers'. पितृ + ऋन् = पितॄन्.

(2) Semi-vowel development with unequal vowels

ऋ + अ (र् + अ) = र

Pronounce quick and stop on अ, ऋ will change into र्

Example :

pitṛ 'of father' + aṁśaḥ 'part' > pitr + aṁśaḥ > Pitraṁśaḥ > पितृ + अंशः > पित् + र् + अंशः = पित्रंशः.

ऋ + आ (र् + आ) = रा

Example :

mātṛ 'of mother' + ādaraḥ 'respect' > mat + r + ādaraḥ > matrādaraḥ 'respect of mother'. मातृ + आदरः > मात् + र् + आदरः > मात्रादरः.

nṛ 'man' + ā (singular number of instrumental case) > n + r + ā = nrā 'with the man'. नृ + आ > न् + र् + आ = न्रा.

ऋ + इ (र् + इ) = रि

Example :

mātṛ 'of mother' + iccha 'wish' > māt + r + icchā = matricchā 'wish of a mother'. मातृ + इच्छा > मात् + र् + इच्छा > मात्रिच्छा.

ऋ + ई (र् + ई) = री.

Example :

mātṛ 'of mother' + īhā 'desire' > māt + r + īhā = mātrīhā. मातृ + ईहा > मात् + र् + ईहा > मात्रीहा।

ऋ + उ (र् + उ) = रु

Example :

mātṛ 'of mother' + udāratā 'generosity' > mat + r + udāratā > mātrudāratā 'generosity of the mother'. मातृ > उदारता > मात् + र् + उदारता > मात्रुदारता.

ऋ + ए (र् + ए) = रे

Example :

bhrātṛ 'of brother' + ekalatā 'loneliness' > bhrāt + r + ekalatā > bhrātrekalatā 'loneliness of a brother'. भ्रातृ + एकलता > भ्रात् + र् + एकलता > भ्रात्रेकलता.

ऋ + ऐ (र् + ऐ) = रै

Example :

mātṛ 'of mother' + aiśvaryam 'sovereignty' > māt + r

+ aiśvaryam = matraiśvaryam 'sovereignty of a mother'. मातृ + ऐश्वर्यम् > मात + र् + ऐश्वर्यम् = मात्रैश्वर्यम् 'sovereignity of mother'.

ऋ + ओ (र् + ओ) = रो

Example :

praśāstṛ 'of a ruler' + otuḥ 'cat' > praśāst + r + otuḥ > praśastr + otuḥ = praśāstrotuḥ 'a cat of a governor'. प्रशास्तृ + ओतुः > प्रशास्त + र् + ओतुः > प्रशास्त्रोतुः.

ऋ + औ (र् + औ) = रौ.

Example :

netṛ 'of a leader' + audāryam 'generosity' > net + r + audāryam > netraudāryam 'generosity of a leader'. नेतृ + औदार्यम् > नेत + र् + औदार्यम् = नेत्रौदार्यम्.

(3) Rope-development गुणविकास of ऋ

This is of two kinds (a) together and (b) direct. Together in two words पदान्त (external) and direct in one word पदमध्य (internal).

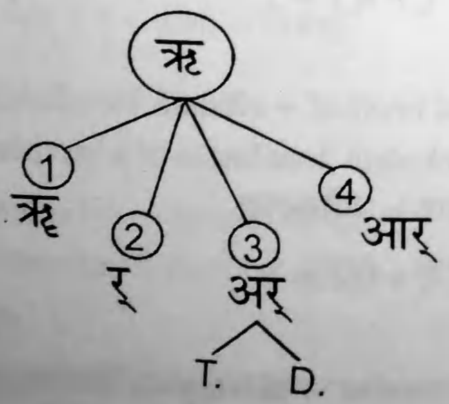

(a) Together development of ऋ

This development always takes place with support of अ 'Acyuta'. अ does not change. But unconscious ऋ changes by support of अ. ऋ changes into 'r' consonant. Therefore 'अ' does not disappear into र् 'r' by the rule 'तत् सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्'. In the case of इ and उ, गुण changed them into ए and ओ vowels. But here ऋ changed into consonant र्. This proves that ऋ is not a fulfledged vowel.

अ + ऋ or आ + ऋ (अर्) = अर्

Example :

deva 'of deities' + ṛṣiḥ = dev + ar + ṣiḥ > devarṣiḥ. देव + ऋषिः > दे० + अर् + षिः = देवर्षिः. र् fire takes place up in the form of the flame. Likewise : ब्रह्म + ऋषिः = ब्रह्मर्षिः. राज + ऋषिः = राजर्षिः etc.

Guṇa optional

mahā 'great' + ṛṣiḥ 'sage' > Mah + ar - ṣih > maharṣiḥ/ mahārṣiḥ. महा + ऋषिः > मह् + अर् + षिः = महर्षिः/महार्षिः.

(b) Direct (internal) rope development in one word

Example :

✓kṛ 'to do' + a suffix > k + ar + a > kara:. अ 'Acyuta' suffix-ending words take masculine gender. Its sign is 's' means visarga :' in nominative case, singular number. karaḥ 'hand' and 'tax'. ✓कृ + अ > कर् + अ = करः.

✓hṛ 'to carry' 'to steal' + a > h + ar + a > hara + s >

haraḥ 'Śiva'. He is stealer, remover of kāmadeva 'cupid', √हृ + अ > हृ + अर् + अ = हरः।

√dṛś 'to see' + ana 'ing' > d + ar - ś + ana > darśana (neuter) + m > darśanam 'seeing'.

√smṛ 'to remember' + a > sm + ar + a > smaraḥ 'kāmadeva'. Kāma is produced in mind by memory.

(4) Increasing development of ऋ > आर्

Guṇa अर् developed in ār. This is of two kinds : Together & direct. Together (external) in two words and direct (internal) in one word.

(a) Together increasing development वृद्धविकास - ār

It occurs only in few words : Among them now only one word is famous with ṛṇa 'water'.

अ + ऋ (आ + ऋ) = आर्

Example :

daśa 'ten' + ṛṇa 'water' > daś + ār + ṇa > daśārṇa + s = daśārṇaḥ.

A country in which ten rivers flow is called daśārṇaḥ. A river also called daśārṇa, which is united with ten small rivulets. This river flows in Bundelkhaṇḍ. दश + ऋण > दश् + आर् + ण > दशार्ण + स् > दशार्णः 'A country' / दशार्णा 'A river'.

(b) Direct increasing development वृद्धविकास in one word

This occurs in all ऋ ending roots and the words with

secondary suffixes when suffixes associated with the flag 'ṇ'.

ऋ + अ (आर् + अ) = आर

Example :

√kṛ 'to do' + a (ṇ) > kāra. अ suffix makes the word masculine > kāra + s = kāraḥ. 'maker'. √कृ + अ (ण्) > क् + आर् + अ = कारः. This kāra word occurs always in compound with other words or prefixes : Such as kumbha 'pot' + kāraḥ 'maker' कुम्भ+कारः > कुम्भकारः 'pot-maker' ; loha 'iron' + kāraḥ 'maker' = lohakāraḥ 'Ironsmith, लोहकारः; svarṇa 'gold' + kāraḥ 'maker' = svarṇakāraḥ, स्वर्णकारः 'goldsmith'; sūpa 'soup' + kāraḥ 'maker' = sūpakāraḥ 'cook' सूपकारः. Pattra 'leaf, paper' + kāraḥ 'maker' = pattrakāraḥ 'journalist' etc. In this way you can compose several words.

Likewise √mṛ 'to kill, to hurt' + a (ṇ) > mār + a = māraḥ 'The god of love' √मृ + अ(ण्) > मार् + अ = मारः. Likewise √जृ + अ (ण्) = जारः 'lover'; √तृ + अ (ण्) = तारा 'star'; √दॄ + अ (ण्) = दाराः (plural) 'wife'. √भृ 'to bear' + अ (ण्) = भारः 'weight'; √धृ 'to hold' + अ (ण्) = धारा 'stream'; √वृ 'to select' + अ (ण्) = वारः 'a group'; √शॄ 'tear to pieces' + अ (ण्) = शारः 'a piece used at chess'; √सृ 'to flow' + अ (ण्) = सारः 'essence'; √हृ 'to carry' + अ (ण्) = हारः 'garland'.

In the case of secondary suffix initial vowel takes increasing development :

Example :

pṛthak 'separate' + ya (ṇ) 'ness' > pār + thak + ya > Pārthakyam 'separation' पृथक् + य (ण्) > पार् + थक् + य > पार्थक्यम्. hṛd 'heart' + a (ṇ) hārd = hardam 'love'. हृद् + अ (ण्) > हार्द = हार्दम्.

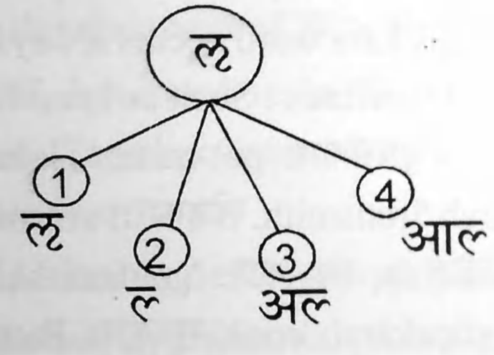

ऌ Vowel is very rare found only in one root 'verb' √क्लृप् klp. I explained before that this ऌ is developed from ऋ vowel. By semi-vowel development ऱ् becomes ल and rope development 'klp + a' changes k + al + p + a > kalpa + s > kalpaḥ. √क्लृप् + अ > क + अल + ट + अ > कल्प + स् > कल्पः.

●

Chapter VII

Ayogavāhas : Anusvāra & Visarga

Ayogavāha means *Anusvāra & Visarga.* Anusvāra comes from 'm' and Visarga comes from 's' and 'r'. You will read about विसर्ग in consonants in detail. These two are most important in *Tantra. Aitareya Āraṇyaka* (2, 3, 8) says 'अ इति तत्राऽऽगतमहम्' means ह् 'H' appears from : Visarga.

Abhinavagupta says in *Tantrāloka* :

विसर्गशक्तिर्विश्वस्य कारणं च निरूपिता।
ऐतरेयाख्यवेदान्ते परमेशेन विस्तरात्।।

तत्राऽऽगतमहं really all nasals appear from Anusvāra and aspirates from : Visarga. These two are beauty of Sanskrit language. These create musical vibrations. Without these Sanskrit becomes like a widow lady.

स्वरवर्ण 'Vowels' + अनुस्वार

अनुस्वार is superior to all consonants but not to vowels, because it is based on vowels. It sits always upon the seat ं. It comes down when vowel exists on the right side and it changes into 'm'. The nose is the seat and lips are the ground. अनुस्वार changes in 'm', when it is pronounced at the lips. At the end of the word अनुस्वार changes into 'm'. For instance

अहं changes into अहम् when after अनुस्वार there does not exist any consonant. It is superior to consonants. Therefore when consonants are in the place of magnet, it stays upon the seat, does not come down from the seat.

अं + अ (अम् + ा) = अम

Example :

अहं 'I' + अस्मि 'am' > अहम् + अस्मि > अहम् + ा स्मि = अहमस्मि 'I am'.

अं + आ (अम् + ा) = अमा

Example :

अहं 'I' + आगतः (m.) 'have come' > अहम् + ागतः = अहमागतः 'I have come'.

अहं + आगता (feminine) > अहम् + आगता > अहम् + ागता = अहमागता 'I have come'.

अं + इ (अम् + ि) = अमि

Example :

अयं 'this' + इन्दुः 'moon' > अयम् + इन्दुः (m.)> अयम् + िन्दुः = अयमिन्दुः 'This (is) the moon'.

अं + ई (अम् + ी) = अमी

Example :

शिवं 'to Śiva' + ईडे. 'pray' > शिवम् + ीडे > शिवमीडे 'I pray to Śiva'.

अं + उ (अम् + ु) = अमु

Example :

इयं 'this' (f.) + उखा 'cooking pot' > इयम् + ुखा = इयमुखा This (is) a cooking pot'.

अं + ऊ (अम् + ू) = अमू

Example :

सं 'together' + ऊहः 'collection' > सम् + ूहः = समूहः 'a group'.

अं + ऋ (अम् + ृ) = अमृ

Example :

अयं 'This' + ऋतुः 'season' > अयम् + ृतुः = अयमृतुः 'This (is) a season'.

अं + ए (अम् + े) अमे.

Example :

इयं 'This' (f). + एणी 'she deer' > इयम् + ेणी = इयमेणी 'This (is) a she deer'.

इं + ऐ (इम् + ै) > इमै.

Example :

किं 'what' + ऐतिह्यम् (n.) 'history' > किमैतिह्यम् = किमैतिह्यम् 'What (is) the history'.

अं + ओ (अम् + ो) = अमो.

Example :

इदं 'This' (n.) + ओदनम् 'rice' > इदम् + ोदनम् = इदमोदनम् 'This (is) rice'.

इं + औ (इम् + ौ) = इमौ

Example :

किम् + इदम् 'this'+ औचित्यम् > reasonability > किम् + इदम् + ौचित्यम् > किमिदमौचित्यम् 'is this reasonability?'

अनुस्वार + consonants in one word (internal sandhi)

An officer sitting on the chair comes down to meet a mob of people waiting for him. Likewise any group letter of consonants exists at right side, then अनुस्वार comes down compulsurily and proceeds to change into the nasal of the group letter.

Example :

अं + क (अङ् + कः) > अङ्कः 'a figure'.
शं + खः (शङ् + खः) > शङ्खः 'conch'.
अं + गम् (अङ् + गम्) > अङ्गम् 'limb'.
अं + घ्रि (अङ् + घ्रिः) > अङ्घ्रिः 'foot'.
पं + च (पञ् + च) > पञ्च 'five'.
वां + छा (वाञ् + छा) > वाञ्छा 'desire'.
गृं + जनम् (गृञ् + जनम्) > गृञ्जनम् 'carrot'.
झं + झा (झञ् + झा) > झञ्झा 'tempest'.
कं + टकः (कण् + टकः) > कण्टकः 'thorn'.
कं + ठः (कण् + ठः) > कण्ठः 'throat'.
पं + डितः (पण् +डितः) > पण्डितः 'pundit'.
षं + ढः (षण् + ढः) > षण्ढः 'eunuch'
कुं + ती (कुन् + ती) > कुन्ती 'mother of Arjuna'.
कं + था (कन् + था) > कन्था 'matress'.

कं + दः (कन् + दः) > कन्दः 'root vegetable'.
स्पं + दः (स्पन् + दः) > स्पन्दः 'vibration'.
अं + धः (अन् + धः) > अन्धः 'blind'.
कं + पः (कम् + पः) > कम्पः 'shivering'.
गुं + फः (गुम् + फः) > गुम्फः 'a lock'.
कं + बलः (कम् + बलः) > कम्बलः 'blanket', 'rug'.
कुं + भः (कुम् + भः) > कुम्भः 'pitcher'.
अं + मयम् (अम् + मयम्) > अम्मयम् 'syrup'.

Out of the group letters are 8 eight

These do not make a group pronounced at different places of the mouth. Therefore अनुस्वार does not come down because it is out of the group letter and have no सानुनासिक. Therefore no question to change in to सानुनासिक.

सं + यमः (सं + यमः) > संयमः 'control on senses or mind'.

सम् is prefix (one word) and यमः is one word. These are two words. Therefore option : सँय्यमः. an echo, because of semivowel.

Exception : In one word म् of the root, धातु does not change into अनुस्वार–

Example :

√bhram 'to wander' + ya + ti = bhrāmyati. √भ्रम् + य + ति > भ्राम्यति. नियम्यते (passive voice) 'being controlled', काम्यते 'being desired'.

सं + वत्सरः (सं+वत्सरः) > संवत्सरः 'year'. There are two words, optionally echo : सँव्वत्सरः. Never सम्वत्सरः. No example is available in one word.

sam 'well' + √raks 'to protect' + ana 'ing' = samrakṣaṇam
सं + रक्षणम् (सं + रक्षणम्) > संरक्षणम् 'protection' 'reservation'.

Exception :

सं + राट् (सम् + राट्) = सम्राट् 'emperor'. In respect of emperor अनुस्वार came down.

In one word म् does not change into अनुस्वार if म् exists in the root धातु.

Example :

√कम् 'to desire' + रः 'having' > कम्रः 'desirous, beautiful',

√नम् 'to bow' + रः > नम्रः 'humble' etc.

Example: in two words

सं + लापः (सं+लापः) > संलापः optionally सल्ँलापः 'conversation'. It happens by echo.

सं + शयः (सं + शयः) > संशयः 'doubt'. Never echo because no semivowel.

Example : in one word

विं + शतिः (विं + शतिः) > विंशतिः 'twenty'

In one word आ + शंस् + अ + ते = आशंसते 'praises, to wish' प्रशंसा 'praise'. √शंस् is the root.

Example :

सं + हारः (सं + हारः) > संहारः 'destruction'.

In two words

किं + षिड्गः (किं षिड्गः) > किं षिड्गः 'is the lustful man?'

सं + सारः (सं + सारः) > संसारः 'world'. Never सन्सारः

Example : In one word सिंहः 'lion'

Note : Please see all examples of two words under म् M letter.

●

The table : development of vowels

	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
	अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ऌ	ॡ	ए	ऐ	ओ	औ
१. अ	आ	आ	ए	ए	ओ	ओ	अर्	अर्	अल्	(अल्)	ऐ	ऐ	औ	औ
२. आ	आ	ट्ठा	ए	ए	ओ	ओ	अर्	अर्	अल्	(अल्)	ऐ	ऐ	औ	औ
३. इ	य	या	ई	ई	यु	यू	यृ	यॄ	य्ऌ	(य्ॡ)	ये	यै	यो	यौ
४. ई	य	या	ई	ई	यु	यू	यृ	यॄ	य्ऌ	(य्ॡ)	ये	यै	यो	यौ
५. उ	व	वा	वि	वी	ऊ	ऊ	वृ	वॄ	व्ऌ	(व्ॡ)	वे	वै	वो	वौ
६. ऊ	व	वा	वि	वी	ऊ	ऊ	वृ	वॄ	व्ऌ	(व्ॡ)	वे	वै	वो	वौ
७. ऋ	र	रा	रि	री	रु	रू	ॠ	ॠ	र्ऌ	(र्ॡ)	रे	रै	रो	रौ
८. ॠ	र	रा	रि	री	रु	रू	ॠ	ॠ	र्ऌ	(र्ॡ)	रे	रै	रो	रौ
९. ऌ	ल	ला	लि	ली	लु	लू	लृ	लॄ	लृ	(लॄ)	ले	लै	लो	लौ
१०.(ॡ)	ल	ला	लि	ली	लु	लू	लृ	लॄ	लृ	(लॄ)	ले	लै	लो	लौ
११. ए	अय	अया	अयि	अयी	अयु	अयू	अयृ	अयॄ	अय्ऌ	(अय्ॡ)	अये	अयै	अयो	अयौ
१२. ऐ	आय	आया	आयि	आयी	आयु	आयू	आयृ	आयॄ	आय्ऌ	(आय्ॡ)	आये	आयै	आयो	आयौ
१३. ओ	अव	अवा	अयि	अवी	अवु	अवू	अवृ	अवॄ	अव्ऌ	(अव्ॡ)	अवे	अवै	अवो	अवौ
१४. औ	आव	आवा	आवि	आवी	आवु	आवू	आवृ	आवॄ	आव्ऌ	(आव्ॡ)	आवे	आवै	आवो	आवौ

Note : ॡ is not available in Sanskrit literature. It is used only in Tāntric worship.

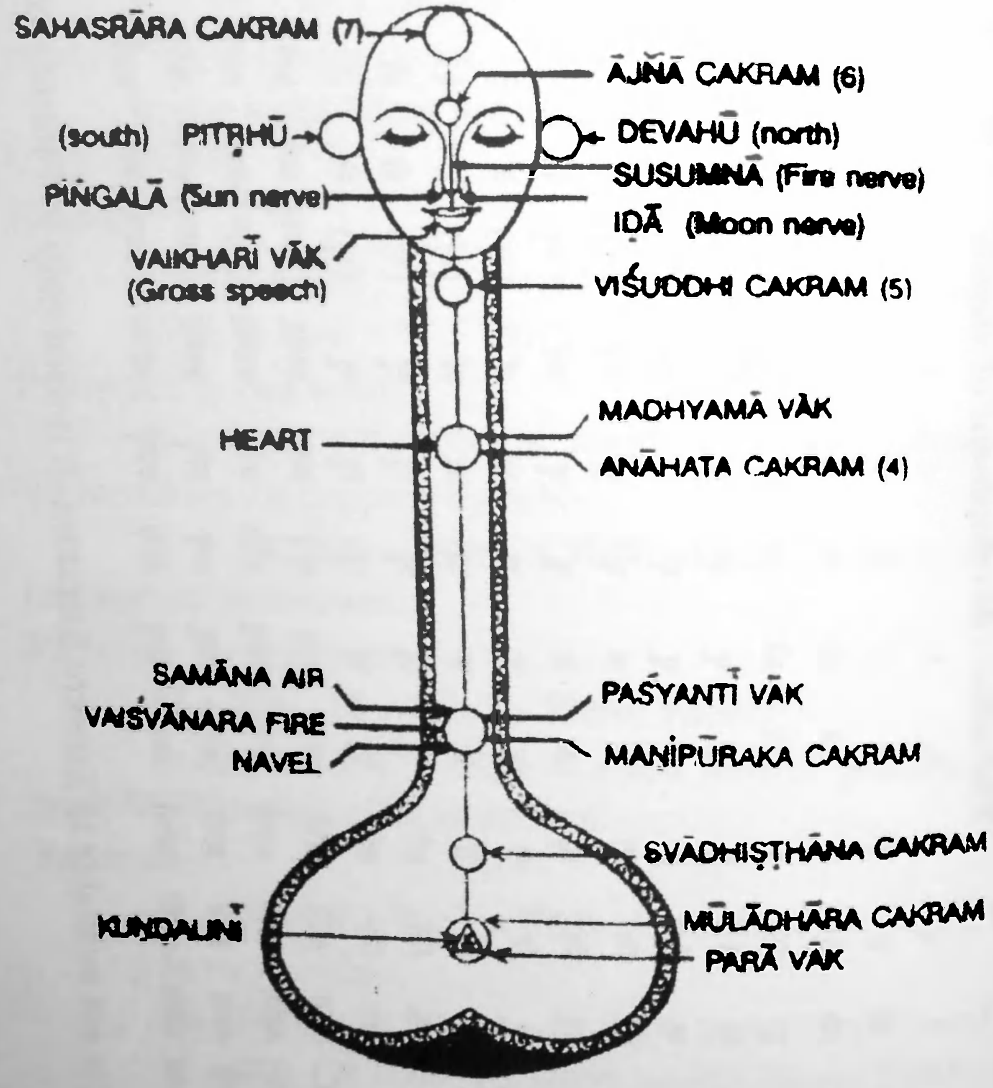

Chapter VIII

Consonants Vyañjana 33

I described before in the Sanskrit alphabet that अ is superior to all vowels and 'H' ह् is superior to all consonants. In *Tantra* अहं means alphabet. ह् 'H' is aspirate. It creates aspirate consonants.

Speech = Sound seeded the cosmos : 'वागेव विश्वा भुवनानि जज्ञे' 'vageva viśvā bhuvanāni jajñe'. The sky appeared from the बिन्दु like an egg', sky is in the form of बिन्दु 'a point'. The point is like the sky. *Bindu* expanded उच्छूनः 'ucchūnas' became sky 'नाभि' navel of *Viṣṇu*. The cosmos is like an egg अण्ड of Brahma ब्रह्म. This is called *Brahmāṇḍa* the egg of Brahma ब्रह्माण्ड. From this अण्ड egg produced हिरण्यगर्भ 'Hiraṇyagarbha' and from हिरण्यगर्भ this cosmos. First of all अण्डज anḍaja 'creation born from the egg' came in existence. From the egg produced गरुड 'Garuḍa' a powerful bird flying in the sky. It has two wings. These developed in the hands of mankind.

Bindu inflamed, expanded or divided into two points. The '*bindu*' consciousness' splitted into two points ˙ + ˙ अपर & पर. First point was अपर unconscious and second पर 'beyond' was conscious. Brahma 'absolute' desired 'एकोऽहं बहु स्याम्' 'eko'haṁ bahu syam', 'I am one, should be many'. As Brahma

desired He splitted into two parts. Symbolically it is explained in the form of अर्धनारीश्वर 'Ardhanārīśvara'. Left-sided point was female and right sided was male : moon power and sun power. But before sun was also unconscious मृत 'dead' + अण्ड aṇḍa 'egg' > मार्त mārta + aṇḍa > मार्तण्ड 'sun'. Father of Garuḍa was कश्यप Kaśyapa. Etymology of Kaśyapa is पश्यक Paśyaka 'seer' means knower. The knowledge place is Paśyantī in Maṇipura chakra. Kaśyapa was born from Brahma in the place of Parā, Śabda 'sound' as Brahma, *Turīya* or *Śabda* Brahma related to *Para Brahma* in *Sahasrāra chakra.*

The *Bindu* takes form with support of अ '*Acyuta*' means *Viṣṇu* अ + ˙ = अं. *Bindu* expanded, changed into *visarga* in two points ':' with support of अ + : (means all vowels). Pronunciation of *visarga* is ह् 'H'. We should see how this ह् 'H' creates aspirate consonants.

The world came into existence from two elements: unconscious and conscious प्रकृति and पुरुष. The conscious पुरुष is कूटस्थ immovable like magnet but uncon- scious प्रकृति like iron is moving when it comes in contact of पुरुष magnet. The unconscious body moves when it comes in contact of conscions the soul 'यद् ब्रह्माण्डे तत् पिण्डे' The पिण्ड body works following the nature of *Brahmāṇḍa*. Likewise word or letter came in existence from unconscious and conscious two points ˙+˙ . In *Tantra* letters are worshipped. In respect, first of all seat is offered to them. The horizontal line symbolically

is like a seat. The first unconscious letter moves, changes or developed but not conscious.

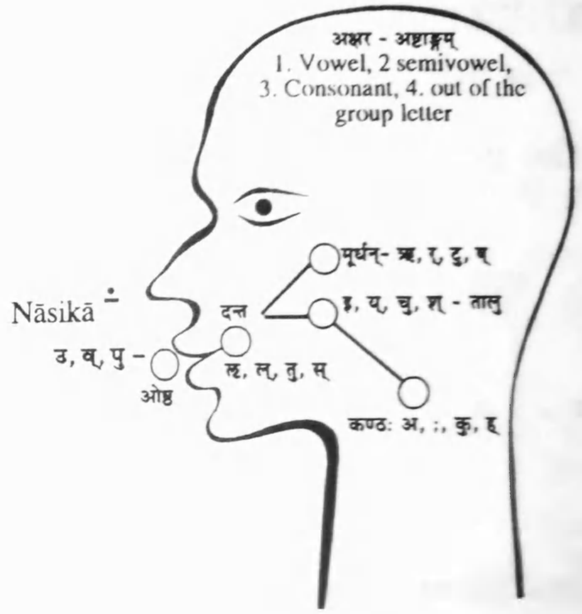

There are five places in our mouth for pronunciation. Similar sounds are produced at the same place called 'group letters'. Five sounds developed from one sound gradually at one place. Altogether they became 25 sounds of five groups. The first sound is non-aspirated and hard. With help of ह् 'H' this gets aspirated second sound. Third sound produced from the first at the same place becomes soft and non-aspirate. It becomes aspirated associated with ह् 'H' fourth. The third pronounced with nose becomes fifth. The nose is the sixth place but it is out of the mouth.

Ekāṁśas of Vowels

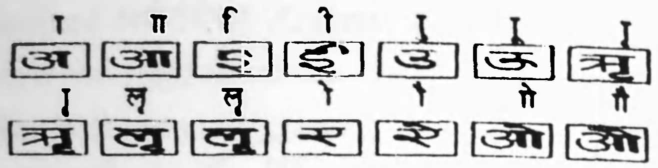

Consonants

Five letters of the group produced at the place of कण्ठ throat

उ is fifth **कवर्ग: K group क + उ = कु**

vowel, therefore क + उ > कु = five letters of क group	k kh g gh ṅ (= ṅ) क ख ग घ ङ (= ङ्)	कण्ठ+य>कण्ठ्यवर्णाः guttural letters

These consonants connect with ekāṁśas of all vowels and are pronounced with short and long beats.

क् + । > क, ख् + । > ख, ग् + । > ग, घ् + । > घ, ङ् + । > ङ.

k + a > ka, kh + a > kha, g + a > ga, gh + a > gha, ṅ + a > ṅa.

ङ् depends on the ekāṁśa । of the vowel अ and to remove it अ, we use a pipe below the letter. The sound of vowel moves out through this pipe ङ > ङ् ṅ.

The consonant in the place of unconscious moves to join the conscious ekāṁśa of अ > ।, आ > ा, इ > ि, ई > ी, उ > ु, ऊ > ू, ऋ > ृ, ॠ > ॄ, ए > े, ऐ > ै, ओ > ो, औ > ौ.

क् + ा > का, ख् + ा > खा, ग् + ा > गा, घ् + ा > घा, ङ् + ा > ङा.

k + ā > kā, kh + ā > khā, g + ā > gā, gh + ā > ghā, ṅ + ā > ṅā.

The left-sided consonant क् is always unconscious (iron). It moves to join conscious (magnet) *ekāṁśa* ि of vowel इ. The ekāṁśa takes support of अ (।). अ is the support of all vowels.

क् + ि > कि, ख् + ि > खि, ग् + ि > गि, घ् + ि > घि, ङ् + ि > ङि.

k + i > ki, kh + i > khi, g + i > gi, gh + i > ghi, ṅ + i > ṅi.

Ekāṁśa of short इ is drawn on the left side and *ekāṁśa* of long ई is drawn on the right side of the consonant.

क् + ी > की, ख् + ी + खी, ग् + ी > गी, घ् + ी > घी, ङ् + ी > ङी.

k + ī > kī, kh + ī > khī, g + ī > gī, gh + ī > ghī, ṅ + ī > ṅī.

Ekāṁśa of short उ (ु) is drawn on the left side.

क् + ु > कु, ख् + ु + खु, ग् + ु > गु, घ् + ु > घु, ङ् + ु > ङु

k + u > ku, kh + u > khu, g + u > gu, gh + u > ghu, ṅ + u > ṅu.

क + ू > कू, ख + ू + खू, ग + ू > गू, घ + ू > घू, ङ् + ू > ङू.

k + ū > kū, kh + ū > khū, g + ū > gū, gh + ū > ghū, ṅ + ū > ṅū.

क + ृ > कृ, ख + ृ + खृ, ग + ृ > गृ, घ + ृ > घृ, ङ् + ृ > ङृ.

k + ṛ > kṛ, kh + ṛ > khṛ, g + ṛ > gṛ, gh + ṛ > ghṛ, ṅ + ṛ > ṅṛ.

क + ॄ > कॄ, ख + ॄ + खॄ, ग + ॄ > गॄ, घ + ॄ > घॄ, ङ् + ॄ > ङॄ.

k + ṝ > kṝ, kh + ṝ > khṝ, g + ṝ > gṝ, gh + ṝ > ghṝ, ṅ + ṝ > ṅṝ.

क + े > के, ख + े + खे, ग + े > गे, घ + े > घे, ङ् + े > ङे.

k + e > ke, kh + e > khe, g + e > ge, gh + e > ghe, ṅ + e > ṅe.

क + ै > कै, ख + ै + खै, ग + ै > गै, घ + ै > घै, ङ् + ै > ङै.

k + ai > kai, kh + ai > khai, g + ai > gai, gh + ai > ghai, ṅ + ai > ṅai.

क + ो > को, ख + ो + खो, ग + ो > गो, घ + ो > घो, ङ् + ो > ङो.

k + o > ko, kh + o > kho, g + o > go, gh + o > gho, ṅ + o > ṅo.

क + ौ > कौ, ख + ौ + खौ, ग + ौ > गौ, घ + ौ > घौ, ङ् + ौ > ङौ.

k + au > kau, kh + au > khau, g + au > gau, gh + au > ghau, ṅ + au > ṅau.

क + अं > कं, ख + अं > खं, ग + अं > गं, घ + अं > घं, ङ् + अं > ङं.

k + aṁ > kaṁ, kh + aṁ > khaṁ, g + aṁ > gaṁ, gh + aṁ > ghaṁ, ṅ + aṁ > ṅaṁ.

क + अः > कः, ख + अः > खः, ग + अः > गः, घ + अः > घः, ङ् + अः > ङः.

k + aḥ > kaḥ, kh + aḥ > khaḥ, g + aḥ > gaḥ, gh + aḥ > ghaḥ, ṅ + aḥ > ṅaḥ.

च वर्गः C group च + उ = चु

ञ is fifth vowel. च + उ > चु = five letters of च group	च छ् ज झ/झ ञ C Chh J Jh ñ	five letters of च group. produced at the तालु 'palate' + य > तालव्यवर्णाः 'letters palatal'

च + ा > च, छ् + ा > छ, ज + अ > ज, झ + ा > झ, ञ + अ > ञ.

c + a > ca, ch + a > cha, j + a > ja, jh + a > jha, ñ + a

> ña.

च + ा > चा, छ् + ा + छा, ज + ा > जा, झ + ा > झा, ञ + ा > ञा.

c + ā > cā, ch + ā > chā, j + ā > jā, jh + ā > jhā, ñ + ā > ñā.

च + ि > चि, छ् + ि + छि, ज + ि > जि, झ + ि > झि, ञ + इ > ञि.

c + i > ci, ch + i > chi, j + i > ji, jh + i > jhi, ñ + i > ñi.

च + ी > ची, छ् + ी + छी, ज + ी > जी, झ + ी > झी, ञ + इ > ञी.

c + ī > cī, ch + ī > chī, j + ī > jī, jh + ī > jhī, ñ + ī > ñī.

च + ु > चु, छ् + ु > छु, ज + ु > जु, झ + ु > झु, ञ + इ > ञु.

c + u > cu, ch + u > chu, j + u > ju, jh + u > jhu, ñ + u > ñu.

च + ू > चू, छ् + ू > छू, ज + ऊ > जू, झ + ू > झू, ञ + ू > ञू.

c + ū > cū, ch + ū > chū, j + ū > jū, jh + ū > jhū, ñ + ū > ñū.

च + ृ > चृ, छ् + ृ > छृ, ज + ृ > जृ, झ + ृ > झृ, ञ + ृ > ञृ.

c + ṛ > cṛ, ch + ṛ > chṛ, j + ṛ > jṛ, jh + ṛ > jhṛ, ñ + ṛ > ñṛ.

च + ॄ > चॄ, छ् + ॄ + छॄ, ज + ॄ > जॄ, झ + ॄ > झॄ, ञ + ॄ > ञॄ.

c + ṝ > cṝ, ch + ṝ > chṝ, j + ṝ > jṝ, jh + ṝ > jhṝ, ñ + ṝ > ñṝ.

च + े > चे, छ् + े + छे, ज + े > जे, झ + े > झे, ञ + े > ञे.

c + e > ce, ch + e > che, j + e > je, jh + e > jhe, ñ + e > ñe.

च + ै > चै, छ् + ै + छै, ज + ै > जै, झ + ै > झै, ञ + ै > ञै.

c + ai > cai, ch + ai > chai, j + ai > jai, jh + ai > jhai, ñ + ai > ñai.

च + ो > चो, छ् + ो > छो, ज + ो > जो, झ + ो > झो, ञ + ो > ञो.

c + o > co, ch + o > cho, j + o > jo, jh + o > jho, ñ + o > ño.

च + ौ > चौ, छ् + ौ + छौ, ज + ौ > जौ, झ + औ > झौ, ञ + ौ > ञौ.

c + au > cau, ch + au > chau, j + au > jau, jh + au > jhau, ñ + au > ñau.

च + अं > चं, छ् + अं + छं, ज + अं > जं, झ + अं > झं, ञ + अं > ञं.

च + अः > चः, छ् + अः > छः, ज + अः > जः, झ + अः > झः, ञ + अः > ञः.

c + aḥ > caḥ, ch + aḥ > chaḥ, j + aḥ > jaḥ, jh + aḥ > jhaḥ, ñ + aḥ > ñaḥ.

ट वर्गः ṭ group ट् + उ = टु

Five letters of ट् group are pronounced at cerebrum. Here four letters are based on एकांश ekāṁśa 'ा' of अ. Therefore to make pure consonant without अ vowel, put a pipe below the letter to take away the sound of अ.

Now use these consonants with ekāṁśas of all vowels:

ट् + । > ट, ठ् + । > ठ, ड् + । > ड, ढ् + अ > ढ, ण + । > ण.

ṭ+a > ṭa, ṭh+a > ṭha, ḍ+a > ḍa, ḍh+a > ḍha, ṇ+a > ṇa.

ट् + ा > टा, ठ् + ा > ठा, ड् + ा > डा, ढ् + ा > ढा, ण + ा > णा.

ṭ+ā > ṭā, ṭh+ā > ṭhā, ḍ+ā > ḍā, ḍh+ā > ḍhā, ṇ+ā > ṇā

ट् + ि > टि, ठ् + ि > ठि, ड् + ि > डि, ढ् + ि > ढि, ण + ि > णि

ṭ + i > ṭi, ṭh + i > ṭhi, ḍ + i > ḍi, ḍh + i > ḍhi, ṇ + i > ṇi

ट् + ी > टी, ठ् + ी + ठी, ड् + ी > डी, ढ् + ई > ढी, ण + ई > णी

ṭ + ī > ṭī, ṭh + ī > ṭhiī ḍ + ī > ḍī, ḍh + ī > ḍhi, ñ + ī > ṇī

ट् + ु > टु, ठ् + ु > ठु, ड् + ु > डु, ढ् + ु > ढु, ण + ु > णु

ṭ+u > ṭu, ṭh+u > ṭhu, ḍ+u > ḍu, ḍh+u > ḍhu, ṇ+u > ṇu

ट् + ू > टू, ठ् + ू + ठू, ड् + ू > डू, ढ् + ू > ढू, ण + ू > णू

ṭ+ū > ṭū, ṭh+ū > ṭhū, ḍ+ū > ḍū, ḍh+ū > ḍhū, ṇ+ū > ṇū

ट् + ृ > टृ, ठ् + ृ + ठृ, ड् + ृ > डृ, ढ् + ृ > ढृ, ण + ृ > णृ

ṭ + ṛ > ṭṛ, ṭh + ṛ > ṭhṛ, ḍ + ṛ > ḍṛ, ḍh + ṛ > ḍhṛ, ṇ + ṛ > ṇṛ

ट् + ॄ > टॄ, ठ् + ॄ > ठॄ, ड् + ॄ > डॄ, ढ् + ॄ > ढॄ, ण + ॄ > णॄ

ṭ+ṝ > ṭṝ, ṭh+ṝ > ṭhṝ, ḍ+ṝ > ḍṝ, ḍh+ṝ > ḍhṝ, ṇ+ṝ > ṇṝ

ट् + े > टे, ठ् + े + ठे, ड् + े > डे, ढ् + े > ढे, ण + े > णे

ṭ+e > ṭe, ṭh+e > ṭhe, ḍ+e > ḍe, ḍh+e > ḍhe, ṇ+e > ṇe

ट् + ै > टै, ठ् + ै + ठै, ड् + ै > डै, ढ् + ै > ढै, ण + ै > णै

ṭ+ai>ṭai, ṭh+ai>ṭhai, ḍ+ai>ḍai, ḍh+ai>ḍhai, ṇ+ai>ṇai

ट् + ो > टो, ठ् + ो > ठो, ड् + डो > डो, ढ् + ो > ढो, ण + ो > णो

ṭ+o > ṭo, ṭh+o > ṭho, ḍ+o > ḍo, ḍh+o > ḍho, ṇ+o > ṇo

ट् + ौ > टौ, ठ् + ौ > ठौ, ड + ौ > डौ, ढ् + ौ > ढौ, ण + ौ > णौ

ट् + अं > टं, ठ् + अं > ठं, ड् + अं > डं, ढ् + अं > ढं, ण + अं > णं

ṭ+aṁ>ṭaṁ, ṭh+aṁ>ṭhaṁ, ḍ+aṁ>ḍaṁ, ḍh+aṁ>ḍhaṁ, ṇ+aṁ>ṇaṁ

ṭ+au>ṭau, ṭh+au>ṭhau, ḍ+au>ḍau, ḍh+au>ḍhau, ṇ+au>ṇau.

ट् + अः > टः, ठ् + अः > ठः, ड् + अः > डः, ढ् + अः > ढः, ण + अः > णः।

ṭ+aḥ>ṭaḥ, ṭh+aḥ>ṭhaḥ, ḍ+aḥ>ḍaḥ, ḍh+aḥ>ḍhaḥ, ṇ+aḥ>ṇaḥ.

Westerners mostly French and German feel difficulty to pronounce these cerebral letters. They

are suggested to raise their tongue up, touch the cerebrum and pronounce t, it will become ṭ.

त वर्गः t group त् + उ > तु

Five letters of तु pronounced at the teeth

त् थ् द् ध् न्

t th d dh n

Here only one letter द् based on *ekāṁśa* of अ. Therefore to make pure consonant without अ vowel, put here a pipe drawn below the letter to take away the sound of अ. इ and ई are pure शक्ति śakti letters. Therefore consonants come under ekāṁśas of these two with one more support of *ekāṁśa* of अ.

Now connect these consonants with ekāṁśa of all vowels & pronounce with beats short and long.

त् + अ > त, थ् + अ > थ, द् + अ > द, ध् + अ > ध, न् + अ > न.

t+a > ta, th+a > tha, d+a > da, dh+a > dha, n+a > na.

त् + ा > ता, थ् + ा > था, द् + ा > दा, ध् + ा > धा, न् + ा > ना.

t+ā > tā, th+ā > thā, d+ā > dā, dh+ā > dhā, n+ā > nā.

त् + ि > ति, थ् + ि > थि, द् + ि > दि, ध् + ि > धि, न् + ि > नि.

t + i > ti, th + i > thi, d + i > di, dh + i > dhi, n + i > ni.

त् + ी > ती, थ् + ी > थी, द् + ी > दी, ध् + ी > धी, न् + ी > नी.

t + ī > tī, th + ī > thī d + ī > dī, dh + ī > dhī, n + ī > nī.

त् + ु > तु, थ् + ु > थु, द् + ु > दु, ध् + ु > धु, न् + ु > नु.

t+u > tu, th+u > thu, d+u > du, dh+u > dhu, n+u > nu.

त् + ू > तू, थ् + ू > थू, द् + ू > दू, ध् + ू > धू, न् + ू > नू.

t+ū > tū, th+ū > thū, d+ū > dū, dh+ū > dhū, n+ū > nū.

त् + ृ > तृ, थ् + ृ > थृ, द् + ृ > दृ, ध् + ृ > धृ, न् + ृ > नृ.

t + ṛ > tṛ, th + ṛ > thṛ, d + ṛ > dṛ, dh + ṛ > dhṛ, n + ṛ > nṛ.

त् + ॄ > तॄ, थ् + ॄ > थॄ, द् + ॄ > दॄ, ध् + ॄ > धॄ, न् + ॄ > नॄ.

t+ṝ > tṝ, th+ṝ > thṝ, d+ṝ > dṝ, dh+ṝ > dhṝ, n+ṝ > nṝ

त् + े > ते, थ् + े > थे, द् + े > दे, ध् + े > धे, न् + े > ने.

t+e > te, th+e > the, d+e > de, dh+e > dhe, n+e > ne

त् + ै > तै, थ् + ै > थै, द् + ै > दै, ध् + ै > धै, न् + ै > नै.

t+ai>tai, th+ai>thai, d+ai>dai, dh+ai>dhai, n+ai>nai

त् + ो > तो, थ् + ो > थो, द् + ो > दो, ध् + ो > धो, न् + ो > नो.

t+o > to, th+o > tho, d+o > do, dh+o > dho, n+o > no.

त् + ौ > तौ, थ् + ौ > थौ, द् + ौ > दौ, ध् + ौ > धौ, न् + ौ > नौ.

t+au>tau,th+au>thau,d+au>dau,dh+au>dhau,n+au>nau

त् + अं > तं, थ् + अं > थं, द् + अं > दं, ध् + अं > धं, न् + अं > नं.

t + aṁ > taṁ, th + aṁ > thaṁ, d + aṁ > daṁ, dh + aṁ > dhaṁ, n + aṁ > naṁ.

त् + अः > तः, थ् + अः > थः, द् + अः > दः, ध् + अः > धः, न् + अः > नः.

t + aḥ > taḥ, th + aḥ > thaḥ, d + aḥ > daḥ, dh + aḥ > dhaḥ n + aḥ > naḥ.

प वर्गः 'p' group प् + उ > पु

Five letters of प् group pronounced at lips 'oṣṭha' called ओष्ठ्यवर्णाः Labials

Now these consonants connect with ekāṁśas of all the vowels. Please pronounce with beats : प becomes p of Roman script when you turn up its back.

प् + ा > प, फ् + ा > फ, ब् + ा > ब, भ् + ा > भ, म् + ा > म.

p+a > pa, ph+a > pha, b+a > ba, bh+a > bha, m+a> ma

प् + ा > पा, फ् + ा > फा, ब् + ा > बा, भ् + ा > भा, म् + ा > मा

p+ā > pā, ph+ā > phā, b+ā > bā, bh+ā > bhā, m+ā>mā

प् + ि > पि, फ् + ि > फि, ब् + ि > बि, भ् + ि > भि, म् + ि > मि

p + i > pi, ph + i >phi, b+ i > bi, bh + i > bhi, m + i > mi

प् + ी > पी, फ् + ी > फी, ब् + ी > बी, भ् + ी > भी, म् + ी > मी

p + ī > pī, ph + ī > phiī, b+ī > bī, bh+ ī>bhī, m + ī > mī

प् + ु > पु, फ् + ु > फु, ब् + ु > बु, भ् + ु > भु, म् + ु > मु

p+u > pu, ph+u>phu, b+u>bu, bh+u>bhu, m+u>mu

प् + ू > पू, फ् + ू > फू, ब् + ू > बू, भ् + ू > भू, म् + ू > मू

p+ū > pū, ph+ū > phū, b+ū>bū, bh+ū>bhū, m+ū>mū

प् + ृ > पृ, फ् + ृ > फृ, ब् + ृ > बृ, भ् + ृ > भृ, म् + ृ > मृ

p+ṛ > pṛ, ph+ṛ > phṛ, b+ṛ > bṛ, bh+ṛ > bhṛ, m+ṛ > mṛ.

प् + ॄ > पॄ, फ् + ॄ > फॄ, ब् + ॄ > बॄ, भ् + ॄ > भॄ, म् + ॄ > मॄ.

p+ṝ > pṝ, ph+ṝ > phṝ, b+ṝ > bṝ, bh+ṝ > bhṝ, m+ṝ > nṝ

प् + े > पे, फ् + े > फे, ब् + े > बे, भ् + े > भे, म् + े > मे

p+e>pe, ph+e>phe, b+e>be, bh+e>bhe, m+e>me

प् + ै > पै, फ् + ै > फै, ब् + ै > बै, भ् + ै > भै, म् + ै > मै

p+ai>pai,ph+ai>phai,b+ai>bai,bh+ai>bhai,m+ai>mai

प् + ो > पो, फ् + ो > फो, ब् + ओ > बो, भ् + ो > भो, म् + ो > मो

p+o > po, ph+o>pho, b+o>bo, bh+o>bho, m+o>mo

प् + ौ > पौ, फ् + ौ > फौ, ब् + ौ > बौ, भ् + ौ > भौ, म् + ौ > मौ

p+au>pau,ph+au>phau,b+au>bau,bh+au>bhau,m+au>mau

Four consonants none-asparate & soft Semivowel

Eight different letters are pronounced at different places of mouth. Therefore they dont make a group. They are out of the group letters 'varga-bāhya varṇa' 'वर्गबाह्य-वर्णाः'.

These developed from the vowels. Therefore called semivowels अर्धस्वराः ardha-svara. But really they are consonants because unable to pronounce without help of vowels. **y** य् pronounced at **तालु Tālu 'palate'**. This is called **तालव्य** tālavya **'palatal'**.

Vव् This is pronounced at lips & teeth called दन्त्योष्ठ्य simultaneously.

Rर् **This is pronounced at मूर्धन् mūrdhan 'cerebrum'** called **मूर्धन्य mūrdhanya 'cerebral'**.

L ल् This is pronounced at teeth called दन्त्य dantya 'dental'.

Now connect these four with the ekāṁśas of vowels:

य् + ा > य, य् > + ा > या, य् + ि > यि, य् + ी > यी, य् + ु > यु, य् + ू > यू, य + ृ > यृ, य् + े > ये, य् + ै > यै, य् + ो > यो, य् + ौ > यौ, य् + ं > यं, य् + ः > यः.

y+a > ya, y+ā > yā, y+i > yi, y+ī >yī, y+u > yu, y+ū > yū, y+ṛ > yṛ, y+e>ye, y+ai>yai, y+o > yo, y+au > yau, y+aṁ > yaṁ, y+aḥ > yaḥ.

व् + ा > व, व् + ा > वा, व् + ि > वि, व् + ी > वी, व् + ु > वु, व् + ू > वू, व् + ृ > वृ, व् + े > वे, व् + ै > वै, व् + ो > वो, व् + औ > वौ, व् + ं > वं, व् + ः > वः.

v+a > va, v+ā > vā, v+i > vi, v+ī > vī, v+u > vu, v+ū>ū, v+ṛ > vṛ, v+ṝ > vṝ, v+e > ve, v+ai > vai, v+o > vo, v+au > vau, v+aṁ > vaṁ, v+aḥ > vaḥ.

र् + ा > र, र् + ा > रा, र् + ि > रि, र् + ी > री, र् + ु > रु, र् + ऊ > रू, र् + े > रे, र् + ऐ > रै, र् + ो > रो, र् + ौ > रौ, र् + ं > रं, र् + ः > रः.

r+a > ra, r+ā > rā, r+i > ri, r + ī > rī, r+u > ru, r+ū > rū, r+e > re, r+ai > rai, r+o > ro, r+au > rau, r+aṁ > raṁ, r+aḥ > raḥ.

ल् + ा > ल, ल् + ा > ला, ल् + ि > लि, ल् + ी > ली, ल् + ु > लु, ल् + ू > लू, ल् + े > ले, ल् + ै > लै, ल् + ो > लो, ल् + ौ > लौ, ल् + ं > लं, ल् + अः > लः.

l+a > la, l+ā > lā, l+i > li, l+ī > lī, l+u > lu, l+ū > lū, l+e > le, l+ai > lai, l+o > lo, l+au > lau, l+aṁ > laṁ, l+aḥ > laḥ.

3 Sibilants सीत्कारि-वर्णाः aspirate and hard letters

These three letters are developed from visarga विसर्ग. Therefore called विसर्गजाः visargajāḥ produced from visarga.

श् Ś + vowels

This श् is pronounced at 'hard palate' by touching the tongue at तालु. Therefore called तालव्य tālavya 'palatal'.

श् + ा > श, श् + ा > शा, श् + ि > शि, श् + ी > शी, श् + ु > शु, श् + शू > शू, श् + ृ > शृ, श् + े > शे, श् + ै > शै, श् + ो > शो, श् + ौ > शौ, श् + ं > शं, श् + ः > शः.

ś+a > śa, ś+ā > śā, ś+i>śi, ś+i>śī, ś+u>śu, ś+ū > śū, ś+ṛ > śṛ, ś+e > śe, ś+ai > śai, ś+o > śo, ś+au > śau, ś+aṁ > śaṁ, ś+aḥ > śaḥ.

ष् Ṣ + Vowels

This ष् is pronounced by touching the tongue at मूर्धन् mūrdhan cerebrum . Therefore called मूर्धन्य mūrdhanya 'cerebral'.

ष् + । > ष, ष् + ा > षा, ष् + ि > षि, ष् + ी > षी, ष् + ु > षु, ष् + ू > षू, ष् + े > षे > ष् + ै > षै, ष् + ो > षो, ष् + ौ > षौ, ष् + अं > षं, ष् + ः > षः,

ṣ+a > ṣa, ṣ+ā>ṣā, ṣ+i > ṣi, ṣ+ī>ṣī, ṣ+u > ṣu, ṣ+ū > ṣū, ṣ+e > ṣe, ṣ+ai>ṣai, ṣ+o > ṣo, ṣ+au > ṣau, ṣ+aṁ > ṣaṁ, ṣ+aḥ > ṣaḥ.

स् S + Vowels

This स् is pronounced by touching the tongue at दन्त danta 'teeth'. Therefore called दन्त्य dantya 'dental'.

Now connect this letter with ekāṁśas of vowel:

स् + । > स, स् + ा > सा, स् + ि > सि, स् + ी > सी, स् + ु > सु, स् + ू > सू, स् + ृ > सृ, स् + े > से, स् + ै > सै, स् + ो > सो, स् + ौ > सौ. स् + ं > सं, स् + ः > सः,

s+a > sa, s+ā > sā, s+i > si, s+ī > sī, s+u > su, s+ū > sū, s+ṛ>sṛ, s+ṝ>sṝ, s+e > se, s+ai > sai, s+o > so,s+au>sau, s+aṁ>saṁ, s+aḥ>saḥ.

ह् creative consonant aspirate & soft

ह् H + all Vowels

This visargaja letter pronounced in कण्ठ kaṇṭha 'throat' is called कण्ठ्य kaṇṭhya 'guttural'.

Now connect this letter with ekāṁśas of vowels

ह् + । > ह, ह् + ा > हा, ह् + ि > हि, ह् + ी > ही, ह् + ु > हु, ह् + ू > हू, ह् + ृ > हृ, ह् + े > हे, ह् + ै > है, ह् + ो > हो, ह् + ौ > हौ, ह् + ं > हं, ह् + ः > हः,

अष्टाङ्ग + अक्षरयोग

Aṣṭāṅga akṣarayoga

Eight letters are pronounced at the five places in the mouth gradually 1. vowel. 1. semi-vowel, 5. consonants of the group and 1. one letter out of the group : Only seven letters are pronounced at the lips, but व is pronounced at two places lips & teeth.

●

Chapter IX

Conjunct consonants

क् + र = क्र. Example: चक्रम् 'wheel'

(र् has two parts : upper part denotes ekāṁśa (ा) of अ and lower part connects to the vertical line).

क् + ल > क्ल or क्‍ल- Ex. क्लान्तः (adj) 'fatigued'.

क् + व > क्व or क्‍व- Ex. क्व 'where?'

क् + ष > क्ष- Ex. कक्षा kakṣā 'class'.

ख् + र > ख्र- Ex. ख्रीस्त khrīsta 'christ'.

ग् + र > ग्र- Ex. अग्रे agre 'in front of'.

ग् + ल > ग्ल- Ex. ग्लानिः glāniḥ 'fatigue'.

घ् + र > घ्र- Ex. घ्राणम् grāṇam 'nose'.

च् + र > च्र....

छ् + र > छ्र.... Ex. उच्छ्रितम् ucchritam 'raised up'.

छ् + व > छ्व.... Ex. उच्छ्वासः ucchvāsaḥ 'sigh' ?

ज् + ञ > ज्ञ.... Ex. ज्ञानम् jñānam 'knowledge'.

ज् + र > ज्र.... Ex. वज्रः vajraḥ 'thunder'.

झ् + र > झ्र.... Ex.

ट् + र > ट्र.... Ex. उष्ट्र uṣṭraḥ 'camel'.

ड् + म > ड्म.... Ex. कुड्मलम् kuḍmalam 'bud'.

ड् + य > ड्य.... Ex. कुड्यम् kuḍyam 'wall'

ड् + र > ड्र.... Ex. वड्रः vadraḥ 'big'.

ङ् + न > ङ्न or ङ्न Ex. दिङ्नागः Diṅnāgaḥ 'name of a Buddhist philosopher'

ङ् + म > ङ्म.... Ex. वाङ्मयम् 'literature'.

ङ् + क > ङ्क.... Ex. अङ्कः aṅkaḥ 'figure'.

ङ् + ख > ङ्ख.... Ex. शङ्खः śaṅkhaḥ 'conch'.

ङ् + ग > ङ्ग.... Ex. अङ्गम् aṅgam 'limb'.

ङ् + घ > ङ्घ.... Ex. √शिङ्घ् śiṅgh 'to smell'. शिङ्घाणम् śiṅghāṇam 'dirt of the nose'.

त् + र > त्र > त्र.... Ex. तत्र tatra 'there'.

द् + र > द्र.... Ex. निद्रा nidrā 'sleep'.

द् + व > द्व.... Ex. द्वारम् dvāram 'door'.

द् + य > द्‍य > द्य.... Ex. विद्या vidyā 'knowledge' 'knowledge, science'

ध् + र > ध्र.... Ex. कुध्रः kudhraḥ 'mountain'.

न् + र > न्र.... Ex. न्रा nrā 'by a man'.

प् + र > प्र.... Ex. प्रसादः prasādaḥ 'pleasure'.

प् + ल > प्ल.... Ex. प्लवः plavaḥ 'boat'.

भ् + र > भ्र.... Ex. शुभ्रम् śubhram 'white'.

म् + र > म्र.... Ex. आम्रम् āmram 'mango'.

म् + ल > म्ल.... Ex. अम्लम् amlam 'sour'.

I explained before that meaning of ऋ & र् is fire. The fire blows always up in the form of the flame. Therefore र् takes place upon the next consonant. Such as अर्क: > अर्कः 'sun' etc.

र् + क > र्क.... Ex. शर्करा śarkarā 'sugar'.

र् + ग > र्ग.... Ex. मार्गः mārgaḥ 'a path'.

र् + घ > र्घ.... Ex. महार्घः mahārghaḥ 'costly'.

र् + च > र्च.... Ex. अर्चना arcanā 'worship'.

र् + ज > र्ज.... Ex. अर्जनम् arjanam 'earning'.

र् + झ > र्झ.... Ex. झर्झरः jharjharaḥ 'a sort of drum'.

ट् + ट > ट्ट.... Ex. अट्टः aṭṭaḥ 'high'.

र् + त > र्त.... Ex. कर्तनी kartanī 'scissors'.

र् + थ > र्थ.... Ex. किमर्थम् kimartham 'why'.

र् + द > र्द.... Ex. तर्दुः tarduḥ 'laddle'.

र् + ध > र्ध.... Ex. अर्धम् ardham 'half'.

र् + ण > र्ण.... Ex. पूर्णम् pūrṇam 'full'.

र् + प > र्प.... Ex. कर्पटः karpaṭaḥ 'carpet' ' torn cloth'.

र्+फ>र्फ... Ex. फर्फरायते pharpharāyate 'he/she sparkles'.

र् + ब > र्ब.... Ex. अर्बुदः arbudaḥ 'a number'.

र् + भ > र्भ.... Ex. अर्भकः arbhakaḥ 'infant'.

र् + म > र्म.... Ex. कर्म karma 'action'.

र् + य > र्य.... Ex. आर्यः āryaḥ 'noble'.

र् + व > र्व.... Ex. गर्वः garvaḥ 'pride'.

र् + श > र्श.... Ex. अर्शस् arśas 'piles'.

र् + ष > र्ष.... Ex. हर्षः harṣaḥ 'pleasure'.

र् + ह > र्ह.... Ex. गर्हा garhā 'censurc'.

ह् + य > ह्य.... Ex. ह्यः hyaḥ 'yesterday'.

ह् + र् > ह्र.... Ex. ह्रस्वः hrasvaḥ 'short'.

ह् + ल > ह्ल.... Ex. आह्लादः āhlādaḥ 'pleasure'.

ह् + व > ह्व.... Ex. आह्वानम् āhvānam 'call'.

श् + र > श्र.... Ex. श्रीः śrī 'beauty'.

श् + ऋ > शृ/श्रृ.... Ex. शृङ्गारः sṛṅgāraḥ 'love'.

श् + व > श्व.... Ex. śvaḥ 'tomorrow'.

श् + ल > श्ल.... Ex. श्लाघा ślāghā 'praise'.

●

Chapter X

'Natural Law' for development of consonants

You remember the natural law tendency is that the left- sided letter is unconscious (Iron or servant) and right- sided letter is conscious (magnet or master). Leftsided letter changes because of the power of the rightsided letter. As the nature is moving attracted towards the Absolute. After movement the letter is attached to right- sided letter. Smallest atom attaches to the power of Absolute and makes different forms. This is the general rule.

We divide consonants into three sections 1. Hard, 2. Soft and 3. Nasal (see the chart of consonants).

Special rule for consonants

Left-sided letter changes according to the nature of the right-sided vowels or consonants. Left-sided consonant changes into soft, hard, or nasal while right-sided letter possesses this nature.

Infront of the master servant never becomes rich, means left-sided consonant always become अल्पप्राण (non-aspirate) in the place of *Mahāprāṇa*.

Second and fourth letter of the group is Mahāprāṇa. ś, ṣ, s and h (out of the group letters) are also Mahāprāṇa. These will change into अल्पप्राण Alpap-rāṇa if they exist in the place of a servant.

Left-sided letter always stays non-aspirate as first, third and fifth letter of the group कु चु टु तु पु = क्, ग्, च्, ज्, ट्, ड्, त्, द् and प्, ब्.

Soft consonants

Vowels and 20 consonants third fourth & the fifth of the group (ग्, घ्, ङ्, ज्, झ्, ञ्, ड्, ढ्, ण्, द्, ध, न्, ब्, भ्, म, य्, व्, र्, ल् and ह्) are soft.

Hard consonants

13 consonants first and the second letters of the group (क्, ख्, च् छ्, ट् ठ्, त्, थ्, प्, फ्, श्, ष् and स्) are hard.

Two divisions of the group consonants

कु and पु stay on the boundary in the throat and at the lips are called सीमावर्ग sīmāvarga, group of the frontier letters out of the range of the tongue. Three are in the middle of the mouth and in the range of the tongue: चु, टु and तु. These are called गर्भवर्ग garbha-varga. Development of सीमावर्ग is similar and गर्भवर्ग development has its own similarity.

See in the diagram :
सीमावर्ग is free from the range of the tongue.

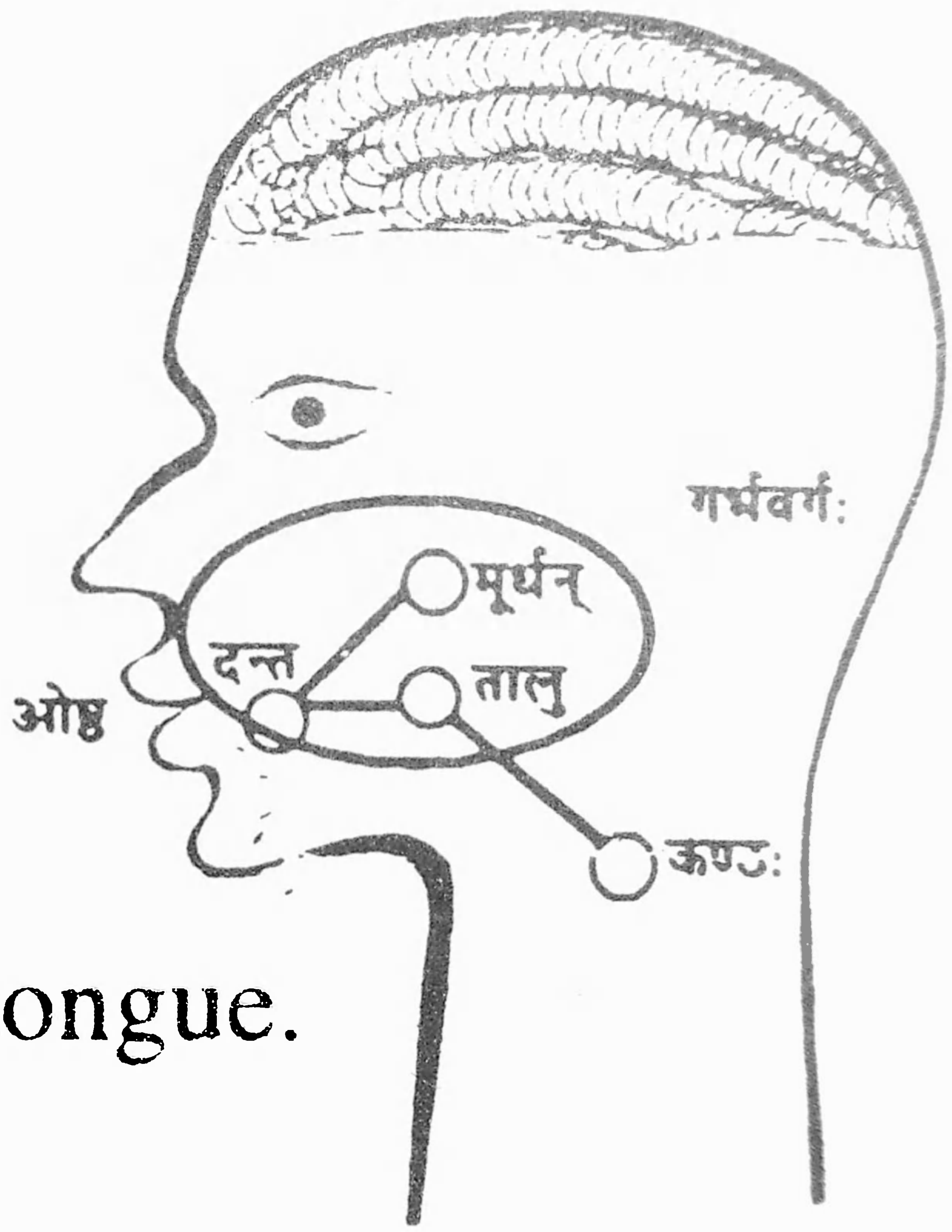

tongue.

Chapter XI

Development of कु + Vowels & Consonants

अल्पप्राण : क्, ग and ङ् always stay as unconscious or servants

क + अ (ग + अ) = ग :

Example :

दिक 'direction + अम्बर + 'cloth' दिग + अम्बर = दिगम्बर + स् > दिगम्बरः 'naked.

क + आ (ग + आ) = गा :

Example :

वाक 'speech' + आडम्बरः 'show' > वाग + आडम्बरः = वागाडम्बरः. 'show of speech'

क + इ (ग + इ) = गि :

Example :

वाक speech + इन्द्रः 'lord' > वाग + इन्द्रः > वागिन्द्रः 'lord of the speech'.

क + ई (ग + ई) = गी :

Example :

वाक 'speech' + ईशः 'lord' > वाग + ईशः = वागीशः 'lord of the speech'

क + उ (ग + उ) = गु :

Example :

स्राक 'quick' + उपचारः > 'treatment' > स्राग + उपचारः = स्रागुपचारः 'quick treatment'.

क + ऊ (ग + ऊ) = गू :

Example :

मनाक 'a little' + ऊर्ध्वम् 'high' मनाग + ऊर्ध्वम् = मनागूर्ध्वम् 'a little high'.

क + ऋ (ग + ऋ) = गृ :

Example :

वाक 'speech' + ऋषभः 'bull, powerful person' > वाग + ऋषभः > वागृषभः 'a powerful person of the speech'.

क + ए (ग + ए) = गे :

Example :

वाक 'speech' + एव 'only' > वाग + एव = वागेव (वागेव विश्वा भुवनानि जज्ञे) 'only vibration of speech'.

क + ऐ (ग + ऐ) = गै :

Example :

वाक 'speech' + ऐश्वर्यम् 'sovereignity' > वाग + ऐश्वर्यम् = वागैश्वर्यम् 'sovereignity of speech'.

क + ओ (ग + ओ) = गो :

Example :

मनाक 'a little' + ओषधिः 'herb' > मनाग + ओषधिः = मनागोषधिः 'A little herb'.

क + औ (ग + औ) = गौ :

Example :

मनाक् 'a little' + औषधम् 'medicine' > मनाग् + औषधम् = मनागौषधम् 'A little medicine'.

पृथक् 'separate' + अंशः 'part' पृथग् + अंशः = पृथगंशः.

कु Ku + Vyañjana 'consonants'

क	+ क = क्क
ख	+ च = क्च
ग	+ न = ङ्न
ङ	+ श = क्श
	+ ह = ग्ह/ग्घ

क + क (क + क) = क्क :

Example :

वाक् 'speech' + कलहः 'quarrel' = वाक्कलहः 'quarrel by speech'.

क + ख (क + ख) = क्ख :

Example :

धिक् 'fiel' + खालित्यम् 'baldness' + धिक्खालित्यम् 'fiel to baldness'.

क + ग (ग + ग) = ग्ग :

Example :

ऋक् 'prayer' + गानम् 'song' > ऋग्गानम् 'song of prayers'.

क + घ (ग + घ) = ग्घ :

Example :

मनाक् 'a little' + घृतम् 'boiled butter or ghee' > मनाग् + घृतम् = मनाग्घृतम् 'A little ghee'.

क + च (क + च) = क्च :

Example :

वाक् 'speech' + चापलम् 'fickleness' = वाक्चापलम् 'fickleness of the tongue'.

क + छ (क + छ) = क्छ :

Example :

वाक् 'speech' + छलम् 'deciet' = वाक्छलम् 'deciet by the speech'.

क + ज (ग + ज) = ग्ज :

Example :

वाक् 'speech' + जालम् 'net' > वाग्जालम् 'A net of the speech'.

क + झ (ग + झ) = ग्झ :

Example :

रुक् 'disease' + झञ्झा 'tempest' > रुग् + झञ्झा = रुग्झञ्झा 'tempest of the disease'.

क + ट (क + ट) = क्ट :

Example :

ऋक् > 'ṛk' + टीका 'gloss' = ऋक्टीका 'A gloss on Ṛigveda'.

क + ठ (क + ठ) = क्ठ :

Example :

वाक् 'speech' + ठक्कुर: 'lord' = वाक्ठक्कुर: 'Lord of speech'.

क + ड (ग + ड) = क्ड :

Example :

वाक् 'speech' + डमरु: 'drum' > वाग् + डमरु: = वाग्डमरु: 'speech like a drum'.

क + ढ (ग + ढ) = ग्ढ :

Example :

वाक् 'speech' + ढक्का 'drum' > वाग् + ढक्का = वाग्ढक्का 'speech like a drum'.

क + त (क + त) = क्त :

Example :

मनाक् 'little' + तक्रम् 'buttermilk' = मनाक्तक्रम् 'a little buttermilk'.

क + थ (क + थ) = क्थ :

Example :

धिक् 'fiel' + थुक्काम् 'spit' = धिक्थुक्काम् 'fie to the spit'.

क + द (ग + द) = ग्द :

Example :

वाक् + दम: 'control' > वाग् + दम: = वाग्दम: 'control of speech.

क + ध (ग + ध) = ग्ध :

Example :

वाक् + धनम् 'wealth' > वाग् + धनम् = वाग्धनम् 'wealth of speech'.

क + न (ग + न > ङ् + न) = ङ्न :

Example :

दिक् + नाग: 'elephant, powerful man' > दिग् + नाग: = दिङ्नाग: 'The name of a Buddhist philosopher of 4th century A.D'.

क + प (क + प) = क्प :

Example :

धिक् 'fiel' + पापम् 'sin' = धिक्पापम्. 'fiel to sin'.

क + फ (क + फ) = क्फ :

Example :

स्राक् 'quick' + फलम् 'result' > स्राक्फलम् 'quick result'.

क + ब (ग् + ब) = ग्ब :

Example :

वाक् 'speech' + बलम् 'strength' > वाग् + बलम् = वाग्बलम् 'power of speech'.

क + भ (ग् + भ) = ग्भ :

Example :

मनाक् 'a little' + भयम् 'fear' > मनाग् + भयम् = मनाग्भयम् 'a little fear'.

क + म (ग् + म > ङ् + म) = ङ्म :

Example :

वाक् 'speech' + मयम् 'full' > वाग् + मयम् = वाङ्मयम् 'full of speech', 'literature'.

क + य (ग् + य) = ग्य :

Example :

वाक् 'speeches' + योग: 'union' > वाग् + योग: = वाग्योग: 'union of speeches', 'theory'.

क + र (ग् + र) = ग्र :

Example :

वाक् 'speech' + रोग: 'disease' > वाग् + रोग: = वाग्रोग: 'a disease of the speech'.

क + ल (ग् + ल) = ग्ल :

Example :

मनाक् 'a little' + लाभ: 'profit' > मनाग् + लाभ: = मनाग्लाभ: 'a little profit'.

क + व (ग् + व) = ग्व :

Example :

ऋक् 'prayer' + वेद: 'knowledge' > ऋग् + वेद: = ऋग्वेद: 'knowledge of prayers'.

क + श = क्श :

Example :

मनाक् 'a little' + शाकम् 'vegetable' > मनाक्शाकम् 'a little vegetable'.

क + ष (क् + ष) = क्ष :

Example :

उदक् 'in north' + षट्कोण: 'hexagon' = उदक्षट्कोण: 'hexagon in north'.

क + स (क् + स) = क्स :

Example :

मनाक् 'little'+ सेक: 'sprinkling' = मनाक्सेक: 'a little sprinkling'.

क + ह (ग्ग्ह) = ग्घ :

Example :

दिक् 'direction' + हंस: 'goose' > दिग् + हंस: (echo) > (दिग् + ग्ह) = दिग्घंस: 'a swan of direction'.

In this example गुरु 'stroke' falls on इ. Use two beats and stop on ह. ग् will strike to ह and by echo ग् will be double > दिग्ग् + हंस: > ग् + ह > घ- दिग्घंस:.

Note - Although ह् is guttural like अ. Yet as ह is pronounced, air touches to the 'Maṇipura Cakram' मणिपुरचक्रम् in the navel. ह sound is deeper like a deep well. If you shout in a well you find echo of your voice. Here in दिग + हंसः, ग g is pronounced with help of a stroke , it strikes (गुरु 'with two beats') to ह and is reflected in double sound गह, ग + ह > घ.

Nasal consonant plus all vowels and consonants

अङ् + अ. you should pronounce quick and stop on the magnet. There will be an echo of ङ् > अङ्ङ् + अ. How does this happen?. Because अङ् sound moves quick to strike magnet अ. But if you pronounce आङ् + अ; no echo will be produced because the air is stopped slopped on long आ therefore ङ् is not going to strike quick to magnet.

Now you found the rule of changing, ङ् is going to strike quickly on the magnet, when supported on short vowel, but not while supported on the long one.

अङ् + अ (अङ्ङ्+अ) = अङ्ङ :

Example :

सम्यङ् + 'well' + अनुभवः 'experience' > सम्यङ् + ङ् + अनुभवः = सम्यङ्ङनुभवः

अङ् + आ (अङ्ङ् + आ) = अङ्ङा :

Example :

प्रत्यङ् 'perceptive' आत्मा 'soul' > प्रत्यङ् + ङ् + आत्मा = प्रत्यङ्ङात्मा Individual soul.

But if there are hard or soft consonant master letters, there will not be echo of ङ् and it will not change into hard or soft letter. Because there is no hard nasal consonant. Nasal is already soft consonant.

ङ् + क (ङ् + क) = ङ्क :

Example :

प्रत्यङ् 'perceptive' + कामः 'desire' = प्रत्यङ्कामः.

ङ् + ख (ङ् + ख) = ङ्ख :

Example :

प्रत्यङ् + खगः 'bird' = प्रत्यङ्खगः.

ङ् + ग (ङ् + ग) = ङ्ग :

Example :

प्रत्यङ् + ग्रहः 'planet' = प्रत्यङ्ग्रहः.

ङ् + घ (ङ् + घ) = ङ्घ :

Example :

प्रत्यङ् + घस्मरः 'eater' > प्रत्यङ्घस्मरः.

ङ् + च (ङ् + च) = ङ्च :

Example :

सम्यङ् + चापः 'bow' > सम्यङ् चापः etc.

Echo of ङ् happens only with vowels. If you ask why not with ह. This is because ह is like a deep well. Answer is that never ङ् + ह becomes ग्घ. Because ङ् is unable to change into ग्. it never exists as nasal.

Note : There is a one indeclinable word प्रत्यक्. Its क् will changes according to the nature of the master letter.

●

Chapter XII

Development of पु + vowels and consonants

ट	+ अ (ठअ) = ब.
ः प	+ क (ट + क) = प्क.
	+ ग (ठ + ग) = ब्ग.
ठ	+ न (म + न) = म्न; + म > म्म.
	+ ल (ठ + ल) = ब्ल, + श > प्श.
[illegible]	+ ह (ठ + ह) = (echo) ठ + ठ + ह = ब्भ.

Note:

The Natural Law is also applied for English language. For example : cup + board > cupbord pronounced as "cubbard" etc.

Vowels

ट + अ > (ठ + अ) = ब :

Example :

अट 'water' + अंशः 'part' > अ• + अंशः > अबंशः 'part of water'.

ट + आ > (ठ + आ) = बा :

Example :

अट 'water' + आगमः 'arrival' > अ• + आगमः = अबागमः 'arrival of water'.

प् + इ > (ब् + इ) = बि :

Example :

अप् 'water' + इच्छा 'desire' > अब् + इच्छा = अबिच्छा 'desire for water'.

प् + ई > (ब् + ई) = बी :

Example :

अप् 'water' + ईहा 'desire' > अब् + ईहा = अबीहा 'desire for water'.

प् + उ > (ब् + उ) = बु :

Example :

अप् 'water' + उच्छेषः 'remaining' > अब् + उच्छेषः = अबुच्छेषः 'remaining water'.

प् + ऊ > (ब् + ऊ) = बू :

Example :

अप् 'water' + ऊनता 'scarcity' > अब् + ऊनता = अबूनता 'scarcity of water'.

प् + ऋ > (ब् + ऋ) = बृ :

Example :

अप् 'water' + ऋक्षः 'bear' > अब् + ऋक्षः = अबृक्षः 'bear in water'.

प् + ए > (ब् + ए) = बे :

Example :

अप् 'water' + एला 'cardamom' > अब् + एला = अबेला 'cardamom in water'.

प् + ऐ > (ब् + ऐ) = बै :

Example :

अप् 'water' + ऐश्वर्यम् 'sovereignty' > अब् + ऐश्वर्यम् = अबैश्वर्यम् 'sovereignty of water'.

प् + ओ > (ब् + ओ) = बो :

Example :

अप् 'water' + ओतुः 'cat' > अब् + ओतुः = अबोतुः 'cat of water'.

प् + औ > (ब् + औ) = बौ :

Example :

अप् 'water' + औत्कण्ठ्यम् 'eagerness' > अब् + औत्कण्ठ्यम् = अबौत्कण्ठ्यम् 'eagerness for water'.

पु + व्यञ्जनानि 'consonants'

प् + क > (प् + क) = प्क :

Example :

अप् 'water' + क्रीडा 'play' > अप् + क्रीडा = अप्क्रीडा 'a play in water'.

प् + ख > (प् + ख) = प्ख :

Example :

अप् 'water' + खगः 'bird' > अप् + खगः = अप्खगः 'the bird in water', 'the bird of water'.

प् + ग > (ब् + ग) = ब्ग :

Example :

अप् 'water' + गतिः 'flow' > अब् + गतिः = अब्गतिः 'flow of water'.

प् + घ > (ब् + घ) = ब्घ :

Example :

अप् 'water' + घटः 'pitcher' > अब् + घटः = अब्घटः 'pitcher of water'.

प् + च > (प् + च) = प्च :

Example :

अप् 'water' + चमत्कारः 'miracle' > अप् + चमत्कारः = अप्चमत्कारः 'miracle of water'.

प् + छ > (प् + छ) = प्छ :

Example :

अप् 'water' + छागः 'goat' > अप् + छागः = अप्छागः 'a goat in water'.

प् + ज > (ब् + ज) = ब्ज :

Example :

अप् 'water' + जः 'born' > अब् + जः = अब्जः (born in water) 'moon', अब्जम् 'lotus'.

Note : *The moon is treated as a deity in Indian Culture, Therefore used in masculine gender. But all synonyms of lotus used in neuter gender.*

प् + झ > (ब् + झ) = ब्झ :

Example :

अप् 'water' + झिल्ली 'cricket' > अब् + झिल्ली = अब्झिल्ली = 'cricket of water.

प् + ट > (प् + ट) = प्ट :

Example :

अप् 'water' + टङ्कारः 'sound of bow' > अप् + टङ्कारः = अप्टङ्कारः 'a sound of water like sound of bow'.

प् + ठ > (प् + ठ) = प्ठ :

Example :

अप् 'water' + ठक्कुरः 'lord' > अप् + ठक्कुरः = अप्ठक्कुरः 'lord of water' ('Varuṇa').

प् + ड > (ब् + ड) = ब्ड :

Example :

अप् 'water' + डमरुः 'drum' > अब् + डमरुः = अब्डमरुः 'an isthmus'.

प् + ढ > (ब् + ढ) = ब्ढ :

Example :

अप् 'water' + ढौकनम् 'present' > अब् + ढौकनम् = अब्ढौकनम् 'a present of water'.

प् + त > (प् + त) = प्त :

Example :

अप् 'water' + तिमिङ्गिल: 'a fish' > अप् + तिमिङ्गिल: = अप्तिमिङ्गिल: 'A big fish in water', 'a kind of whale'.

प् + थ > (प् + थ) = प्थ :

Example :

अप् 'water' + थुक्का 'spit' > अप्थुक्का 'spit in water'.

प् + द > (ब् + द) = ब्द :

Example :

अप् 'water' + द: 'giver' > अब् + द: = अब्द: 'cloud and a year'.

प् + ध > (ब् + ध) = ब्ध :

Example :

अप् 'water' + धाम 'place' > अब् + धाम = अब्धाम 'water place'.

प् + न > (म् + न) = म्न :

Example :

अप् 'water' + नाग: 'snake & elephant' > अब् + नाग: = अम्नाग: 'water snake' & 'Hippopotamus'.

प् + प > (प् + प) = प्प :

Example :

अप् 'water' + पित्तम् 'bile' > अप् + पित्तम् = अप्पित्तम् 'bile of water > fire'.

प् + फ > (प् + फ) = प्फ :

Example :

अप् 'water' + फलम् 'fruit' > अप् + फलम् = अप्फलम् 'water chest nut'.

प् + ब > (ब् + ब) = ब्ब :

Example :

अप् 'water' + बलम् 'power' > अब् + बलम् = अब्बलम् 'power of water'.

प् + भ > (ब् + भ) = ब्भ :

Example :

अप् 'water' + भार: 'weight' > अब् + भार: = अब्भार: 'weight of water'.

प् + म > (म् + म) = म्म :

Example :

अप् 'water' + मयम् 'full' > अब् + मयम् = अम्मयम् 'full of water > 'Syrup'.

प् + य > (ब् + य) = ब्य :

Example :

अप् 'water' + योजना 'scheme' > अब् + योजना = अब्योजना 'scheme of water'.

प् + र > (ब् + र) = ब्र :

Example :

अप् 'water' + रोग: 'disease' > अब् + रोग: > अब्रोग: 'pollution of water'.

प् + ल > (ब् + ल) = ब्ल :

Example :

अप् 'water' + लाभः 'receiving' > अब् + लाभः = अब्लाभः 'receiving of water'.

प् + व > (ब् + व) = ब्व :

Example :

अप् 'water' + वारः 'gathering' > अब् + वारः = अब्वारः 'gathering of water' > 'store of water'.

प् + श > (प् + श) = प्श :

Example :

अप् 'water' + शक्तिः 'power' = अप्शक्तिः 'power of water'.

प् + ष > (प् + ष) = प्ष :

Example :

अप् 'water' + षडेलाः 'six cardamom' > अप् + षडेलाः = अप्षडेलाः 'six cardamom in water'.

प् + स > (प् + स) = प्स :

Example :

अप् 'water' + सरस् 'moving' > अप् +सरस् = अप्सरस् = अप्सराः 'a nymph'.

प् + ह > (ब् + ह echo > ब्ह = भ) = ब्भ :

Example :

अप् 'water' + हासः 'laughter' > अब् + हासः > अब्हासः = अब्भासः 'foam'.

प् + क्ष > (प् + क्ष) = प्क्ष :

Example :

अप् 'water' + क्षयः 'decay' > अप् + क्षयः = अप्क्षयः 'decay of water'.

प् + ज्ञ > (ब् + ज्ञ) = ब्ज्ञ :

Example :

अप् 'water' + ज्ञानम् 'knowledge' > अब् + ज्ञानम् = अब्ज्ञानम् 'knowledge of water'.

भ् + स्वर & व्यञ्जन 'vyañjana 'consonants'

भ् letter is महाप्राण mahāprāṇa 'aspirate'. According to the Natural Law, an aspirate letter changes into non-aspirate अल्पप्राण when it stays left side as unconscious or iron particle or servant. The servant always stays at a lower post than his master. In this condition भ् letter changes in प्, and ब् or म् when masters are hard, soft or nasal respectively.

अनु 'after' + √स्तुभ् 'to pray = अनुष्टुभ् the name of a metre छन्दस् consisting eight vowels in each line of four. ककुभ् 'direction' and अर्जुन a medicinal tree for curing of heart disease. There are many verbal roots ending in भ् letter. Such as '√रभ् to begin, '√लभ्' 'to obtain' etc.

ब् + अ > (ब + अ) = ब :

Example :

ककुभ् 'medicinal bark' + अवलेहः 'sauce' > ककुब् + अवलेहः = ककुबवलेहः 'sauce of the medicinal bark of the tree', bark of this tree is beneficial for heart diseases.

ककुभ् ' अर्जुन tree' + अङ्गम् 'limb' > ककुब् + अङ्गम् = ककुबङ्गम् 'limb of a tree'

ब् + आ > (ब + आ) = बा :

Example :

अनुष्टुभ् 'metre' + आलापः 'chanting' > अनुष्टुब् + आलापः = अनुष्टुबालापः 'chanting of the Anuṣtubh metre'.

ब् + इ > (ब + इ) = बि :

Example:

ककुभ् 'direction' + इन्दुः 'moon' > ककुब् + इन्दुः = ककुबिन्दुः 'The moon in the direction'.

ब् + ई > (ब + ई) = बी :

Example:

अनुष्टुभ् 'metre' + ईहा 'desire' > अनुष्टुब् + ईहा = अनुष्टुबीहा 'desire of the metre अनुष्टुभ्'.

ब् + उ > (ब + उ) = बु :

Example:

ककुभ् 'direction' + उत्कूर्दनम् 'jumping' > ककुब् + उत्कूर्दनम् = ककुबुत्कूर्दनम् 'a jump in the direction'.

ब् + ऊ > (ब + ऊ) = बू :

Example:

ककुभ् 'tree' + ऊनता 'scarcity' > ककुब् + ऊनता = ककुबूनता 'scarcity of the medicinal tree'.

ब् + ऋ > (ब + ऋ) = बृ :

Example:

ककुभ् 'in the direction' + ऋक्षः 'a bear' > ककुब् + ऋक्षः = ककुबृक्षः 'a bear in the direction'.

ब् + ए > (ब + ए) = बे :

Example:

ककुभ् 'medicinal tree' + एषणा 'desire' > ककुब् + एषणा = ककुबेषणा 'desire for the medicinal tree'.

ब् + ऐ > (ब + ऐ) = बै :

Example:

ककुभ् 'of the medicinal tree' + ऐश्वर्यम् 'sovereignty' > ककुब् + ऐश्वर्यम् = ककुबैश्वर्यम् 'sovereignty of the medicinal tree'.

ब् + ओ > (ब + ओ) = बो :

Example:

ककुभ् 'tree' + ओषधिः 'herb' > ककुब् + ओषधिः = ककुबोषधिः 'herb of the tree ककुभ्'.

ब् + औ > (ब + औ) = बौ :

Example:

ककुभ् 'tree' + औषधम् 'medicine' > ककुब् + औषधम् = ककुबौषधम् 'medicine of the tree ककुभ्'.

भ् + व्यञ्जनानि consonants

भ् + क > (प् + क) = प्क :

Example:

ककुभ् 'direction' + कालौ 'time' > ककुप् + कालौ = ककुप्कालौ 'space & time'.

भ् + ख > (प् + ख) = प्ख :

Example:

ककुभ् 'space' + ख्यातिः 'fame' > ककुप् + ख्यातिः = ककुप्ख्यातिः 'fame in the direction'.

भ् + ग > (ब् + ग) = ब्ग :

Example:

ककुभ् 'space' + गीतम् 'song' > ककुब् + गीतम् = ककुब्गीतम् 'a song in the space'.

भ् + घ > (ब् + घ) = ब्घ :

Example:

ककुभ् 'in the space' + घोषः 'sound' > ककुब् + घोषः = ककुब्घोषः 'a sound in the space'.

भ् + च > (प् + च) = प्च :

Example:

अनुष्टुभ् 'a metre' + चरणः 'foot' > अनुष्टुप् + चरणः = अनुष्टुप्चरणः 'a one fourth part of the metre अनुष्टुभ् '.

भ् + छ > (प् + छ) = प्छ :

Example:

अनुष्टुभ् 'a name of the metre' + छन्दः 'metre' > अनुष्टुप् + छन्दः = अनुष्टुप्छन्दः 'A metre named अनुष्टुभ्.

भ् + ज > (ब् + ज) = ब्ज :

Example:

अनुष्टुभ् 'a name of the metre' + जालम् 'net, group, plenty' > अनुष्टुब् + जालम् = अनुष्टुब्जालम् 'a plenty of metre अनुष्टुभ्.

भ् + ज्ञ > (ब् + ज्ञ) = ब्ज्ञ :

Example:

ककुभ् 'space' + ज्ञानम् 'knowledge' > ककुब् + ज्ञानम् = ककुब्ज्ञानम् 'knowledge of space'.

भ् + झ > (ब् + झ) = ब्झ :

Example:

ककुभ् 'direction' + झिल्लिका 'cricket' > ककुब् + झिल्लिका = ककुब्झिल्लिका 'a cricket of direction'.

भ् + ट > (प् + ट) = प्ट :

Example:

ककुभ् 'direction' + टिट्टिभः 'a kind of the bird' > ककुप् + टिट्टिभः = ककुप्टिट्टिभः 'a bird in the direction'.

भ् + ठ > (प् + ठ) = प्ठ :

Example:

ककुभ् 'direction' + ठक्कुरः 'lord' > ककुप् + ठक्कुरः = ककुप्ठक्कुरः 'a lord of directions'.

भ् + ड > (ब् + ड) = ब्ड :

Example:

ककुभ् 'in the direction' + डिण्डिमः 'drum' > ककुब् + डिण्डिमः = ककुब्डिण्डिमः 'a drum sound in the direction'.

भ् + ढ > (ब् + ढ) = ब्ढ :

Example:

ककुभ् 'in the direction' + ढक्का 'drum' > ककुब् + ढक्का = ककुब्ढक्का 'A drum in the direction'.

भ् + त > (प् + त) = प्त :

Example:

ककुभ् 'Arjuna tree' + तत्त्वम् 'essence' > ककुप् + तत्त्वम् = ककुप्तत्त्वम् 'essence of the Arjuna medicine'.

भ् + थ > (प् + थ) = प्थ :

Example:

ककुभ् 'space' + थूत्कारः 'spit' > ककुप् + थूत्कारः > ककुप्थूत्कारः 'spit in the space'.

भ् + द > (ब् + द) = ब्द :

Example:

ककुभ् 'in the direction' + दीपकः 'lamp' > ककुब् + दीपकः = ककुब्दीपकः 'a lamp in the direction'.

भ् + ध > (ब् + ध) = ब्ध :

Example:

ककुभ् 'in the direction' + ध्वनितम् 'sound' > ककुब् + ध्वनितम् = ककुब्ध्वनितम् 'sound in space'.

भ् + न > (ब् + न; म् + न) = म्न :

Example:

ककुभ् 'direction' + नागः 'elephant' > ककुम् + नागः = ककुम्नागः 'elephant of the direction'.

भ् + प > (प् + प) = प्प :

Example:

अनुष्टुभ् 'the metre' + प्रयोगः 'usage' > अनुष्टुप् + प्रयोगः = अनुष्टुप्प्रयोगः 'usage of the metre अनुष्टुभ्'.

भ् + फ > (प् + फ) = प्फ :

Example:

ककुभ् 'a tree' + फलम् 'fruit' > ककुप् + फलम् = ककुप्फलम् 'the fruit of the Arjuna tree'.

भ् + ब > (ब् + ब) = ब्ब :

Example:

ककुभ् 'the tree' + बलम् 'power' > ककुब् + बलम् = ककुब्बलम् 'power of the Arjuna tree'.

भ् + भ > (ब् + भ) = ब्भ :

Example:

ककुभ् 'on the tree' + भल्लूकः 'bear' > ककुब् + भल्लूकः 'a bear' = ककुब्भल्लूकः 'a bear on the Arjuna tree'.

भ् + म > (म् + म) = म्म :

Example:

ककुभ् 'the tree' + मूलम् 'the root' > ककुम् + मूलम् = ककुम्मूलम् 'the root of the Arjuna tree'.

भ् + य > (ब् + य) = ब्य :

Example :

ककुभ् 'of the tree' + यष्टि 'stick' > ककुब् + यष्टिः = ककुब्यष्टिः 'a stick made of the (wood) of the tree'.

भ् + व > (ब् + व) = ब्व :

Example :

ककुभ् 'the tree' + वारः 'group' > ककुब् + वारः = ककुब्वारः 'a group of the अर्जुन tree'.

भ् + र > (ब् + र्) = ब्र :

Example :

ककुभ् 'the tree' + रोगः 'disease' > ककुब् + रोगः = ककुब्रोगः 'disease of the tree'.

भ् + ल > (ब् + ल) = ब्ल :

Example :

ककुभ् 'the tree' + लूता 'spider' > ककुब् + लूताः = ककुब्लूता 'a spider on the अर्जुन tree'.

भ् + श > (प् + श) = प्श :

Example :

ककुभ् 'the अर्जुन tree' + शक्तिः 'power' > ककुप् + शक्तिः = ककुप्शक्तिः 'power of the अर्जुन tree'.

भ् + ष > (प् + ष) = प्ष :

Example :

ककुभ् 'on the अर्जुन tree' + षट्पदः 'bumble bee' > ककुप् + षट्पदः = ककुप्षट्पदः 'a bumble bee on the अर्जुन tree'.

भ् + स > (प् + स) = प्स :

Example :

ककुभ् 'the space' + सम्राट् 'emperor' > ककुप् + सम्राट् = ककुप्सम्राट् 'an emperor of the directions'.

भ् + ह > (ब् + ह; ब्ब + ह) = ब्भ :

Example :

ककुभ् 'in the space' + हर्षः 'pleasure' > ककुब् + हर्षः > ककुब्ब् + हर्षः = ककुब्भर्षः 'pleasure in the space'.

भ् + क्ष > (प् + क्ष) = प्क्ष :

Example :

ककुभ् 'the अर्जुन tree' + क्षयः 'decay' > ककुप् + क्षयः = ककुप्क्षयः 'a decay of the अर्जुन tree'.

भ् + ज्ञ > (ब् + ज्ञ) = ब्ज्ञ :

Example :

अनुष्टुभ् 'the metre' + ज्ञानम् 'knowledge' > अनुष्टुब् + ज्ञानम् = अनुष्टुब्ज्ञानम् 'knowledge of the अनुष्टुभ्'.

भ् + स्वर & व्यञ्जन in one word (Internal sandhi)

[1]सार्वधातुक Sārvadhātuka √लभ् 'to obtain' + अते (Present tense, third person, singular number) = लभते 'he/she obtains'. In one word सार्वधातुक no change.

[2]आर्धधातुक Ardhadhātuka √लभ् + स्य + ते = लप्स्यते 'he/she will obtain'. In आर्धधातुक 'भ्' changes.

म् + व्यञ्जन consonants (in one word)

(Internal सन्धि compulsory in one word)

---

१. सार्वधातुकः कालः Tenses in which *Avatāra* (conjugational) infix is taken that tenses are called सार्वधातुक. They are four : 1. present tense, 2. imperative mood, 3. past tense not pertaining today and 4. subjunctive mood.

२. आर्धधातुकः कालः Tenses in which *Avatāra* (conjugational) infix is not taken, tenses are called आर्धधातुक. They are six : 1. common future, 2. conditional mood, 3. periphrestic future, 4. blessing mood, 5. common past tense and 6. historical past tense.

अम् + क (अं + क > अङ् + क) = अङ्कः

Example :

अं + क > अङ् + क = अङ्कः 'figure', no option. अंकः wrong.

अम् + ख (अं + ख > अङ् + ख) = अङ्ख :

Example :

शम् +ख > शंखः = शङ्खः 'conch', no option. शंखः wrong.

अम् + ग (अं + ग > अङ् + ग) = अङ्ग :

Example :

गम् + गा > गंगा = गङ्गा 'Gaṅgā', no option, गंगा wrong.

अम् + घ (अं + घ > अङ् + घ) = अङ्घ :

Example :

अम् + घ्रि > अंघ्रिः = अङ्घ्रिः 'foot', no option, अंघ्रि wrong.

अम् + च (अं + च > अञ् + च) = अञ्च :

Example :

पम् + च > पंच = पञ्च 'five', no option, पंच wrong.

उम् + छ (उं + छ > उञ् + छ) = उञ्छ :

Example :

उम् + छ > उंछ = उञ्छः 'gathering grains', no option.

उम् + ज (उं + ज > उञ् + ज) = उञ्ज :

Example :

गुम् + जा (गुं + जा > गुञ् + जा) = गुञ्जा 'a red seed of berry'. No option.

अम् + झा (अं + झा > अञ् + झा) = अञ्झा :

Example :

झम् + झा > झञ् + झा = झञ्झा 'tempest'. No option.

अम् + ट (अं + ट > अण् + ट) = अण्ट :

Example :

कम् + टकः > कंटकः = कण्टकः 'thorn'. No option.

अम् + ठ (अं + ठ > अण् + ठ) = अण्ठ :

Example :

कम् + ठः > कंठः > कण्ठः 'throat'. No option.

अम् + ड (अं + ड > अण् + ड) = अण्ड :

Example :

गम् + डः > गंडः = गण्डः 'cheek including temple'. No option. गंडः wrong.

अम् + ढ (अं + ढ > अण् + ढ) = अण्ढ :

Example :

षम् + ढः > षंढः > षण्ढः 'eunuch'. षंढः wrong.

कुम् + त (उं + त > उन् + त) = उन्त :

Example :

कुम् + ती > कुंती = कुन्ती 'mother of Arjuna', no option.

अम् + थ (अं + थ > अन् + थ) = अन्थ :

Example :

कम् + था > कन् + था = कन्था 'metress'.

अम् + द (अं + द > अन् + द) = अन्द :

Example :

कम् + दः > कंदः = कन्दः 'root'. कंदः wrong.

अम् + ध (अं + ध > अन् + ध) = अन्ध :

Example :

स्कम् + धः > स्कंधः = स्कन्धः 'soldier'.

अम् + प (अं + प > अम् + प) = अम्प :

Example :

कम् + पः > कं + प = कम्पः 'shaking'. कंपः wrong.

उम् + फ (उं + फ > उम् + फ) = उम्फ :

Example :

गुम् + फः > गुंफः = गुम्फः 'a lock', no option.

अम् + ब (अं + ब > अम् + ब) = अम्ब :

Example :

अम् + बा > अं + बा = अम्बा 'mother', no option.

उम् + भ (कु + भ > उम् + भ) = उम्भ :

Example :

कुम् + भः > कुं + भः > कुम् + भः = कुम्भः 'pitcher', no कुंभः.

अम् + म (अं + म > अम् + म) = अम्म :

Example :

अम् + मयम् > अं + मयम् > अम् + मयम् = अम्मयम् 'syrup', no अंमयम्.

अम् + य (अं + य) = अंय :

Example :

सम् + यमः > सं + यमः = संयमः 'control' of the senses and mind. These are two words. But no nasal of य.

शम् + युः = शंयुः 'happy, prosperous'.

अम् + व (अं + व) = अंव :

Example :

सम् + वत्सरः > सं + वत्सरः = संवत्सरः, सव्ँवत्सरः 'year'. Never सम्वत्सरः.

अम् + र (अं + र) = अंर :

Example :

सम् + रक्षणम् > सं + रक्षणम् = संरक्षणम् 'protection'.

Exception :

सम् + राट् > सं + राट् = सम्राट् 'emperor'.

अम् + ल (अं + ल > अं + ल) = अंल :

Example :

सम्+लापः>संलापः = संलापः, सल्ँलापः 'conversation'.

अम् + श (अं + श) = अंश :

Example :

सम् + शयः > सं + शयः = संशयः 'doubt'.

अम् + ष (अं + ष = अंष.

सम् + षट्कम् 'a group of six things' > सं + षट्कम् = संषट्कम्.

अम् + स (अं + स > अं + स) = अंस :

Example :

सम् + सारः > संसारः 'world'. Never सन्सारः.

अम् + ह (अं + हं) = अंह :

Example :

सम् + हारः = संहारः 'destruction'.

Officer अनुस्वार and the Mob Mnemonics

Note : *Anusvāra* is the highest point among all the consonants. Therefore it sits on the chair when any consonant appears in the place of the master. As an officer sits on the chair when people reach to him. But a mob reachs to him he comes down and goes to meet the mob's (groups) nasal.

(a) According to this mnemonics when a group letter appears in the place of the master, Anusvāra comes down and intermingles with the group's nasal. If कु group letter appears in the place of the master *Anusvāra* changes into ङ् nasal of कु group.

(b) Likewise in the case of चु group letter *Anusvāra* changes into nasal of the same group ञ्.

(c) Likewise in the case of टु group letter, *Anusvāra* changes into nasal of the same group letter ण्.

(d) Likewise in the case of तु group letter, *Anusvāra* changes into the nasal of the same group letter न्.

(e) Likewise in the case of पु group letter, *Anusvāra* changes into the nasal of the same group letter म्.

(f) In case of semivowels य, व, र and ल, without the group letter, *Anusvāra* will not come down.

(g) In the case of सम्राट् the emperor, In respect of the emperor Anusvāra will come down.

(h) In the case of सीत्कारी letters, श, ष and स, without the group letter, *Anusvāra* will not come down.

(i) In the case of ह, out of the group letter, अनुस्वार will not come down from it's chair.

म् + स्वराः 'Vowels' पदान्त in two words, external

म् is developed from अनुस्वार and अनुस्वार is based on the vowels. Therefore it is not superior to vowels, it comes down from it's chair, the seat (ँ) to the ground at the lower place 'lips' (ground) from the nose (chair) to its ground nasal म्. It will not go back to sit on the chair.

म् + अ (म् + ा) = म :

Example :

एवम् 'thus'+अस्तु 'be' (एवम् + ास्तु)=एवमस्तु 'be it so'.

अं + आ (अम् + ाा) = आमा :

Example :

अहम् 'I' + आयामि 'come' > अहम् + ाायामि = अहमायामि 'I come'.

म् + इ (म् + ि) = मि :

Example :

अहम् 'I' + इच्छामि 'wish' = अहमिच्छामि 'I desire'.

म् + ई (म् + ी) = मी :

Example :

अयम् 'this' + ईश्वरः 'Śiva' > अयम् + ीश्वरः = अयमीश्वरः 'this (is) Śiva'.

म् + उ (म् + ु) = मु :

Example :

इयम् 'this' + उमा 'Parvati' > इयम् + ुमा = इयमुमा 'this (is) Pārvatī'.

म् + ऊ (म् + ू) = मू :

Example :

अयम् 'this' + ऊष्मा 'heat' > अयम् + ूष्मा = अयमूष्मा 'this (is) heat'.

म् + ऋ (म् + ृ) = मृ :

Example :

इदम् 'this' + ऋणम् 'loan' > इदम् + ृणम् = इदमृणम् 'this (is) loan'.

म् + ए (म् + े) = मे :

Example :

इयम् 'this' + एला 'cardamom' > इयम् + ेला = इयमेला 'this (is) cardamom'.

म् + ऐ (म् + ै) = मै :

Example :

इदम् 'this' + ऐक्यम् 'unity' > इदम् + ैक्यम् = इदमैक्यम् 'this (is) unity'.

म् + ओ (म् + ो) = मो :

Example :

अयम् 'this' + ओङ्कारः 'ॐ letter' > अयम् + ोङ्कारः = अयमोङ्कारः 'this (is) ॐ letter'.

म् + औ (म् + ौ) = मौ :

Example :

इदम् 'this' + औषधम् 'medicine' > इदम् + ौषधम् = इदमौषधम् 'this (is) medicine'.

म् + व्यञ्जनानि 'consonants' in two words'

पदान्त (External)

Two words remain separate even after **सन्धि.** This is optional. But the separation is appreciated. म् is superior to consonant. Therefore it will go up to the chair changing in अनुस्वार.

अम् + क (अं + क) = अं क/अङ्कः

Example :

अयम् 'this' + कः 'who' > अयं कः? अयङ्कः? 'who (is) this'; [masculine gender].

इम् + क (इं + क) = इं क/इङ्क :

Example :

इदम् 'this' + किम् 'what' = इदं किम्? इदङ्किम् ? 'what (is) this'; [neuter gender].

इयम् 'this' + का 'who' = **इयं का?** इयङ्का 'who (is) this'; [feminine gender].

अम् + क (अं + क) = अं क :

Example :

अहम् 'I' + करोमि = अहं करोमि 'I do'.

अम् + ख (अं + ख) = अं ख :

Example :

अहम् 'I' + खादामि 'eat' = अहं खादामि 'I eat'.

अम् + ग (अं + ग) = अं ग :

Example :

अहम् 'I' + गायामि = अहं गायामि 'I sing'.

अम् + घ (अं + घ) = अं घ :

Example :

इदम् 'this' + घ्राणम् 'nose' = **इदं घ्राणम्** 'this (is) the nose'.

अम् + च (अं + च) = अं च :

Example :

इदम् 'this' + **चित्रम् = इदं चित्रम्** 'this (is) a picture'.

अम् + छ (अं + छ) = अं छ :

Example :

इदम् + छत्रम् 'umbrella' = इदं छत्रम् 'this (is) an umbrella'.

अम् + ज (अं + ज) > अं ज :

Example :

अयम् 'this' + जीवात्मा 'individual soul' = अयं जीवात्मा 'this (is) an individual soul'.

अम् + झ (अं + झ) = अं झ :

Example :

अयम् 'this' + झज्झरः 'pitcher' = अयं झज्झरः 'this (is) a pitcher'.

अम् + ट (अं + ट) = अं ट :

Example :

इयम् 'this' + टिप्पणी 'note' = इयं टिप्पणी 'this (is) a note'.

अम् + ठ (अं + ठ) = अं ठ :

Example :

अयम् + ठकारः 'ठ letter' = अयं ठकारः 'this (is) a ठ letter'.

अम् + ड (अं + ड) = अं ड :

Example :

अयम् 'this' + डमत्कारः 'sound of डमरु' = अयं डमत्कारः 'this (is) a sound of the डमरु'.

अम् + ढ (अं + ढ) = अं ढ :

Example :

इयम् **'this'** + ढक्का 'drum' = इयं ढक्का 'this (is) a drum'.

अम् + त (अं + त) = अं त :

Example :

इदम् + तक्रम् 'butter-milk' = इदं तक्रम् 'this (is) butter milk'.

अम् + थ (अं + थ) = अं थ :

Example :

अयम् 'this' + थकारः 'थ letter' = अयं थकारः 'this (is) थ letter'.

इम् + द (इं + द) = इं द :

Example :

सा 'she' किम् 'what' + ददाति 'gives' = सा किं ददाति 'What does she give'?

अं + ध (अं + ध) = अं ध :

Example :

पुरोधाः 'priest' शङ्खम् + धमति conch 'blows' = पुरोधाः शङ्खं धमति 'The priest blows the conch'.

अम् + न (अं + न) = अं न :

Example :

अहम् 'I' + नमामि 'salute' = अहं नमामि 'I salute'.

अम् + प (अं + प) = अं प :

Example :

अहम् 'I' + पश्यामि 'see' = अहं पश्यामि 'I see'.

अम् + फ (अं + फ) = अं फ :

Example :

सायम् 'in the evening' + फलाहारः 'diet of fruits' = सायं फलाहारः 'diet of fruits in the evening'.

अम् + ब (अं + ब) = अं ब :

Example :

इदम् 'this' + बलम् 'power' = इदं बलम् 'this strength'.

अम् + भ (अं + भ) = अं भ :

Example :

अयम् 'this' + भारः 'load' = अयं भारः 'this (is) load'.

अम् + म (अं + म) = अं म :

Example :

इयम् 'this' + माया 'illusion' = इयं माया 'this (is) illusion'.

Compulsory अनुस्वार in the case when master is out of the group letter.

अम् + य (अं + य) > अं य :

Example :

अहम् 'I' + यामि 'go' = अहं यामि 'I go'.

अम् + व (अं + व) > अं व :

Example :

इदम् 'this' + वनम् 'forest' = इदं वनम् 'This (is) a forest'.

अम् + र (अं + र) = अं र :

Example :

अयम् 'this' + रविः 'sun' = अयं रविः 'this (is) sun'.

अम् + ल (अं + ल) = अं ल :

Example :

इयम् 'this' + लक्ष्मीः 'goddess of wealth' = इयं लक्ष्मीः 'this (is) goddess of wealth'.

अम् + श (अं + श) = अं श :

Example :

अयम् 'this' + शशकः 'rabbit' = अयं शशकः 'this (is) a rabbit'.

अम् + ष (अं + ष) = अं ष :

Example :

अयम् 'this' + षट्कोण: 'hexagon' = अयं षट्कोण: 'This (is) a hexagon'.

अम् + स (अं + स) = अं स :

Example :

अयम् 'this' + संसार: 'world' = अयं + संसार: > अयं संसार: 'This (is) the world'.

अम् + ह (अं + ह) > अं ह :

Example :

इदम् 'this' + हीरकम् 'diamond' = इदं हीरकम् 'this (is) a diamond'.

य् + स्वर vowels and व्यञ्जन consonants

Among the outside group letters य , व , र् , & ल are semivowels, let us see how these are affected by the flag 'k' in the suflix.

सम्प्रसारण of semivowels

Wherever flag 'k' appears with the suffix, it cuts the semivowels to its respective vowels. Hence य् 'y' returns back to its vowel 'i'. This is called सम्प्रसारणम् expansion. When इ changed into य्, इ hrinks and it becomes limited as consonant. But as य् is returned back

to its source इ, it has expanded or spread. Likewise व् changes into उ, र् changes into ऋ and ल् changes into ऌ.

य् > इ सम्प्रसारण

√यज् + (क) या. Here this (क्) flag cuts य् into इ - इज् + या = इज्या a worship (feninine gender).

Note : Flag (क्) cuts :

1. Semivowels to its respective vowels : य् > इ, व् > उ, र् > ऋ and ल् > ऌ.

2. It cuts means stops गुण and वृद्धि : √नी + (क) त > नीतम् 'carried.'

3. It cuts or drops न् and म् nosals : √गम् + (क) त > गतम् 'gone'. √हन् 'to kill' + (क) त 'past participle' = हतम् 'killed'.

व > उ सम्प्रसारणम् samprasāraṇam 'expansion'

Example

√वच् 'to speak' (क) त + (past particple) > उच् + त > उक्तम् 'spoken'

√वप् 'to sow' + (क)त (P.P.) > उप् + त = उप्तम् 'sown'.

र् > ऋ सम्प्रसारणम् samprasāraṇam 'expansion'

Example

√ग्रह् 'to take' + (क)अ > गृह् + अ = गृहम् 'home'.

●

Chapter XIII

Development of गर्भवर्ग तु, चु & टु + vowels & consonants

We knew development of सीमावर्ग letters कु (क, ख ग घ & ङ) and पु (प फ ब भ and म). Now we are ready to see the development of गर्भवर्ग letters तु (त थ द् ध न and स्), चु (च छ् ज झ ञ and श्) and टु (ट् ठ् ड्, ढ् and ण and ष्).

Gatekeeper & officers Mnemonics

Gatekeeper तु नित्यदास is ever servant to चु & टु

Our mouth is like a cave or office. As we enter the office we find door-lock at the door. These are our lips : labial letters पु. Then we find shutters at the gate. These are our teeth : dental letters तु. Inside the gate there are two chambers and there sit two officers: Palatal and cerebral letters .

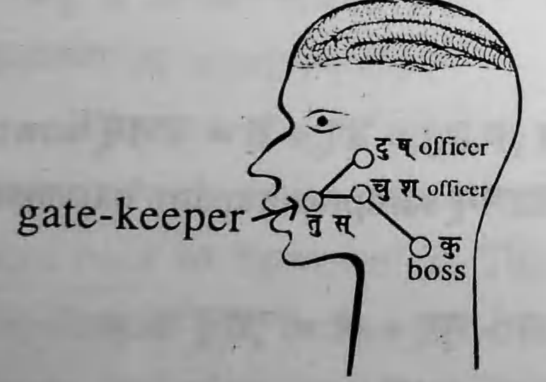

If the officers need anything, they ring the bell and call the doorkeeper who sits always at the door waiting for the order of the officers. As the officer चु rings to call the doorkeeper तु, he runs to the place of चु and he becomes similar to चु, means तु becomes चु. It is called सारूप्यमुक्ति[1] 'salvation of similarity'.

Likewise second officer टु 'needs something, he rings to call the doorkeeper. He runs to the place (cerebrum) of the officer टु and becomes similar to टु. Out of the group letter of चु is श्. It has half power. Out of the group letter of टु is ष्. It also has half of the power. Therefore the gatekeeper runs to them optionally.

But this तु doorkeeper is not an honest servant. He disappears from his duty, when the officer is absent. It means this does not run to them other than चु and टु letters. Only he follows hard, soft and nasal quality of the masters.

1. Four types of मुक्ति are explained in the Bhāgavata Purāṇa (3,29,13) १. सारूप्य 'similar form of God', २. सालोक्य 'similar place of God', ३. सामीप्य 'nearness of God' and ४. सार्ष्टि 'similar wealth of God'.

Examples त् + Vowels

त् + अ (द् + अ) = द :

Example :

कत् 'bad' + अन्नम् 'food' > कद् + अन्नम् = कदन्नम् 'bad food'.

त् + आ (द् + आ) = दा :

Example :

चित् 'consciousness' + आनन्दः 'bliss' > चिद् + आनन्दः = चिदानन्दः 'bliss of consciousness'.

त् + इ (द् + इ) = दि :

Example :

सत् 'good' + इच्छा 'desire' > सद् + इच्छा = सदिच्छा 'good desire'.

त् + ई (द् + ई) = दी :

Example :

जगत् 'world' + ईशः 'lord' > जगद् + ईशः = जगदीशः 'the lord of the world'.

त् + उ (द् + उ) = दु :

Example :

चित् 'consciousness' + उल्लासः 'play' > चिद् + उल्लासः = चिदुल्लासः 'play of consciousness'.

त् + ऊ (द् + ऊ) = दू :

Example :

कत् 'less' + उष्णम् 'hot' > कद् + उष्णम् = कदुष्णम् 'tepid'.

त् + उ (द् + उ) = दु :

Example :

मत् 'my' + उक्तम् 'saying' > मद् + उक्तम् = मदुक्तम् 'my saying'.

जरत् 'old' + उष्ट्रः 'camel' > जरद् + उष्ट्रः = जरदुष्ट्रः 'old camel' 'founder of Aveston religion, Zoroaster'.

द् + उ (द् + उ) = दु :

Example :

तद् 'his/her' + उक्तिः 'saying' > तद् + उक्तिः = तदुक्तिः 'his or her saying'.

त् + ऊ (द् + ऊ) = दू :

Example :

ईषत् 'a little' + ऊर्ध्वम् 'high' > ईषद् + ऊर्ध्वम् = ईषदूर्ध्वम् 'a little high'.

त् + ऋ (द् + ऋ) = दृ :

Example :

मत् 'from me' + ऋते 'without' > मद् + ऋते > मदृते 'without me'.

त् + ए (द् + ए) = दे :

Example :

जगत् 'world' + एकबन्धो 'o chief brother' > जगद् + एकबन्धो = जगदेकबन्धो : 'O chief relative of the world'.

त् + ऐ (द् + ऐ) = दै :

Example :

जगत् 'world' + ऐश्वर्यम् 'sovereignty' > जगद् + ऐश्वर्यम् = जगदैश्वर्यम् 'sovereignty of the world'.

त् + ओ (द् + ओ) = दो :

Example :

मत् 'my' + ओकस् 'place' > मद् + ओकस् > मदोकः 'my place'.

त् + औ (द् + औ) = दौ :

Example :

मत् 'my' + औषधम् 'medicine' > मद् + औषधम् = मदौषधम् 'my medicine'.

तद् 'his/her + औदार्यम् generosity' = तदौदार्यम् his/her generosity'

त् थ् द् ध् + व्यञ्जन consonants

त् + क (त् + क) = त्क :

Example :

सत् 'good' + कथा 'story' = सत्कथा 'good story'.

त् + क (त् + क) = त्क.

Example :

साक्षात् 'witness' + कारः 'doing' = साक्षात्कारः 'interview'.

Aspirate servant letter changes into non-aspirate letter :

थ् + क (त् + क) = त्क :

Example :

अग्निमथ् 'of the priest' + कार्यम् 'work' > अग्निमत् + कार्यम् = अग्निमत्कार्यम् 'work of the priest'.

द् + क (त् + क) = त्क :

Example :

उद् 'up' + कण्ठा 'throat' = उत्कण्ठा 'longing for a beloved person or a thing'.

ध् + क (त् + क) = त्क :

Example :

'क्षुध्' 'by hunger' + क्षाम + 'dry' + कण्ठः 'throat' क्षुत् + क्षामकण्ठः = क्षुत्क्षामकण्ठः 'he who has his dry throat with hunger'.

त् + ख (त् + ख) = त्ख :

Example :

जगत् 'in the world' + ख्यातिः 'fame' > जगत् + ख्यातिः = जगत्ख्यातिः 'fame in the world'.

थ् + ख (त् + ख) = त्ख :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + खिद्यते 'is sad' = अग्निमत् + खिद्यते = अग्निमत् खिद्यते 'the priest is sad'.

द् + ख (त् + ख) = त्ख :

Example :

उद् 'up' + खननम् 'digging' > उत् + खननम् = उत्खननम् 'digging out'.

ध् + ख (त् + ख) = त्ख :

Example :

समिध् 'oblation wood' + खण्डः 'piece' > समित् + खण्डः = समित्खण्डः 'a piece of the oblation wood'.

त् + ग (द् + ग) = द्ग :

Example :

मरुत् 'airs' + गणः 'group' > मरुद् + गणः = मरुद्गणः 'a group of airs'.

जरत् 'old' + गवः 'bull' जरद् + गवः = जरद्गवः ' an old bull'.

थ् + ग (द् + ग) = द्ग :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + गायति 'sings' > अग्निमद् + गायति = अग्निमद् गायति 'the priest sings'.

द् + ग (द् + ग) = द्ग :

Example :

उद् 'up' + गमः 'going' > उद् + गमः = उद्गमः 'source'.

भगवत् by the god + गीता sung > भगवद्गीता.

ध् + ग (द् + ग) = द्ग :

Example :

समिध् 'oblation wood' + ग्रहणम् 'taking' > समिद् + ग्रहणम् = समिद्ग्रहणम् 'taking of the oblation wood'.

त् + घ (द् + घ) = द्घ :

Example :

भवत् 'your' + घटः 'pitcher' > भवद् + घटः = भवद्घटः 'your pitcher'.

थ् + घ (द् + घ) = द्घ :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + घर्षति 'rubs' > अग्निमद् + घर्षति = अग्निमद् घर्षति 'the priest rubs'.

द् + घ (द् + घ) = द्घ :

Example :

मृद् 'mud' + घटः 'pitcher' > मृद् + घटः = मृद्घटः 'muddy pitcher'.

ध् + घ (द् + घ) = द्घ :

Example :

वीरुध् 'of shrubs' + घर्षः 'rub' > वीरुद् + घर्षः > वीरुद्घर्षः 'rub of the shrubs'.

Now the term of officer चु is in the place of the master, so तु gatekeeper moves to the place and becomes similar to चुः

त् + च (च् + च) = च्च :

Example :

साक्षात् 'perception' + चक्रे 'made' > साक्षाच् + चक्रे = साक्षाच्चक्रे 'interviewed' or 'percepted'.

थ् + च (च् + च) = च्च :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + चचाल 'moved' > अग्निमत् + चचाल > अग्निमच् + चचाल = अग्निमच्चचाल 'the priest moved'.

द् + च (च् + च) = च्च :

Example :

मृद् 'mud' + चयः 'heap' > मृत् + चयः > मृच् + चयः = मृच्चयः 'heap of mud'.

ध् + च (च् + च) = च्च :

Example :

वीरुध् 'of shrubs' + चयः 'collection' > वीरुत् + चयः > वीरुच् + चयः = वीरुच्चयः 'collection of shrubs'.

त् + छ (च् + छ) = च्छ :

Example :

सरित् 'of the river' + छटा 'beauty' > सरिच् + छटा = सरिच्छटा 'beauty of the river'.

थ् + छ (त् + छ > च् + छ) = च्छ :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + छिक्कति 'sneezes' > अग्निमत् + छिक्कति > अग्निमच् + छिक्कति = अग्निमच्छिक्कति 'the priest sneezes'.

द् + छ (त् + छ > च् + छ) = च्छ :

Example :

उद् 'up' + छेदः 'cut' > उत् + छेदः > उच् + छेदः = उच्छेदः 'cut from the root', 'uproot'.

ध् + छ (द् + छ > त् + छ > च् + छ) = च्छ :

Example :

वीरुध् 'of shrub' + छेदः 'cut' > वीरुत् + छेदः > वीरुच् + छेदः = वीरुच्छेदः 'cut of the shrub'.

त् + ज (द् + ज > ज् + ज) = ज्ज :

Example :

जगत् 'of the world' + जालम् 'net' > जगद् + जालम् > जगज् + जालम् = जगज्जालम् 'net of the world'.

कत् 'bad' + जलम् 'water' > कद् + जलम् > कज् + जलम् = कज्जलम् 'collyrium'.

सत् 'good' + जनः 'people' > सद् + जनः > सज् + जनः = सज्जनः 'gentleman'.

थ् + ज (द् + ज > ज् + ज) = ज्ज :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + जल्पति 'chatters' > अग्निमद् + जल्पति > अग्निमज् + जल्पति = अग्निमज्जल्पति 'the priest chatters'.

द् + ज (ज् + ज) = ज्ज :

Example :

उद् 'up' + ज्वलम् 'shining' > उज् + ज्वलम् = उज्ज्वलम् 'bright'.

ध् + ज (द् + ज > ज् + ज्ज) :

Example :

समिध् 'oblation wood' + ज्वलनम् 'burning' > समिद् + ज्वलनम् > समिज् + ज्वलनम् = समिज्ज्वलनम् 'burning of the oblation wood'.

त् + झ (द् + झ > ज् + झ) = ज्झ :

Example :

सरित् 'of the river' + झषः 'fish' > सरिद् + झषः > सरिज् + झषः = सरिज्झषः 'a fish of the river'.

थ् + झ (द् + झ > ज् + झ) = ज्झ :

Example :

अग्निमथ् 'of the priest' + झम्पः 'jump' > अग्निमद् + झम्पः > अग्निमज् + झम्पः = अग्निमज्झम्पः 'jumping of the priest.

द् + झ (ज + झ) = ज्झ :

Example :

विपद् 'calamity' + झञ्झा 'tempest' > विपज् + झञ्झा = विपज्झञ्झा 'tempest in the form of calamity'.

ध् + झ (द् + झ > ज् + झ) = ज्झ :

Example :

वीरुध् 'of the shrub' + झिल्ली 'cricket' > वीरुद् + झिल्ली > वीरुज् + झिल्ली = वीरुज्झिल्ली 'cricket of the shrub'.

Now officer टु is present in the place of the master. Therefore तु will move attracted to the place टु and तु becomes similar to टु.

त् + ट (ट् + ट्) = ट्ट :

Example :

बृहत् 'big' + टीका 'gloss' > बृहट् + टीका = बृहट्टीका 'big gloss'.

थ् + ट (द् + ट > ट् + ट) = ट्ट :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + टीकते 'moves' > अग्निमत् + टीकते > अग्निमट् + टीकते = अग्निमट्टीकते 'the priest moves or writes a gloss'.

द् + ट (ट् + ट) = ट्ट :

Example :

उद् 'up' + टङ्कनम् 'to tie' > उत् + टङ्कनम् > उट् + टङ्कनम् = उट्टङ्कनम् 'saying or to tie'.

धृ + ट (द् + ट > द् + ट) = ड्ट :

Example :

विबुध् 'of the deity' + टिप्पणी 'gloss' > विबुत् + टिप्पणी > विबुट् + टिप्पणी = विबुट्टिपणी 'gloss on the deity'.

त् + ठ (द् + ठ) = ड्ठ :

Example :

सरित् 'of the river' + ठक्कुरः 'lord' > सरिट् + ठक्कुरः = सरिड्ठक्कुरः 'ocean'.

थ् + ठ (त् + ठ > द् + ठ) = ड्ठ :

Example :

अग्निमथ् 'of the priest' + ठक्कुरः 'lord' > अग्निमत् + ठक्कुरः > अग्निमट् + ठक्कुरः = अग्निमड्ठक्कुरः 'lord of the priest'.

द् + ठ (त् + ट > द् + ठ) = ड्ठ :

Example :

सम्पद् 'wealth' + ठक्कुरः 'lord' > सम्पत् + ठक्कुरः > सम्पट् + ठक्कुरः = सम्पड्ठक्कुरः 'Kubera or any rich man'.

धृ + ठ (द् + ठ > त् + ठ > द् + ठ) = ड्ठ :

Example :

विबुध् 'of the deities' + ठक्कुरः 'lord' > विभुत् + ठक्कुरः > विभुट् + ठक्कुरः = विभुड्ठक्कुरः 'Indra'.

त् + ड (द् + ड > ड् + ड) = ड्ड :

Example :

सकृत् 'once' + डमत्कारः 'sound of the drum' > सकृट् + डमत्कारः > सकृड् + डमत्कारः = सकृड्डमत्कारः 'Once sound of the drum'.

थ् + ड (त् + ड > द् + ड > ड् + ड) = ड्ड :

Example :

अग्निमथ् 'of the priest' + डिण्डिमः 'drum' > अग्निमत् + डिण्डिमः > अग्निमट् + डिण्डिमः > अग्निमड् + डिण्डिमः = अग्निमड्डिण्डिमः 'drum of the priest'.

द् + ड (त् + ड > द् + ड > ड् + ड) = ड्ड :

Example :

उद् 'up' + डीयते 'flies' > उड् + डीयते = उड्डीयते 'he/she flies up'.

ध् + ड (द् + ड > त् + ड > द् + ड > ड् + ड) = ड्ड :

Example :

युध् 'of the war' + डिण्डिमः 'drum' > युत् + डिण्डिमः > युट् + डिण्डिमः = युड्डिण्डिमः 'war-drum'.

त् + ढ (द् + ढ > ड् + ढ) = ड्ढ :

Example :

बृहत् 'big' + ढक्का 'drum' > बृहद् + ढक्का > बृहड् + ढक्का = बृहड्ढक्का 'big drum'.

थ् + ढ (द् + ढ > ड् + ढ) = ड्ढ :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + ढौकते 'peeps' > अग्निमत् + ढौकते > अग्निमट् + ढौकते > अग्निमड् + ढौकते = अग्निमड्ढौकते 'the priest peeps or gives presents'.

द् + ढ (ड् + ढ) = ड्ढ :

Example :

मृद् 'mud' + ढक्का 'drum' > मृड् + ढक्का = मृड्ढक्का 'drum made of mud'.

ध् + ढ (द् + ढ > ड् + ढ) = ड्ढ :

Example :

युध् 'of the war' + ढक्का 'drum' > युद् + ढक्का > युत् + ढक्का > युट् + ढक्का > युड् ढक्का = युड्ढक्का 'war-drum'.

त् + त (त् + त) = त्त :

Example :

सत् 'existing' + ता 'ness' > सत्ता 'existence'.

थ् + त (त् + त) = त्त :

Example :

अग्निमथ् 'of the priest' + तक्रम् 'butter milk' > अग्निमत् + तक्रम् > अग्निमत्तक्रम् 'buttermilk for the priest'.

द् + त (त् + त) = त्त :

Example :

उद् 'up' + तापः 'heat' > उत् + तापः = उत्तापः 'torment'.

ध् + त (द् + त > त् + त) = त्त :

Example :

युध् 'of the war' + तापः 'heat' > युद् + तापः > युत् + तापः = युत्तापः 'heat of war'.

त् + थ (त् + थ) = त्थ :

Example :

सकृत् 'once' + थूत्कारः 'spit' = सकृत्थूत्कारः 'once spit'.

थ् + थ (त् + थ) = त्थ :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + थूत्करोति 'spits' > अग्निमत् + थूत्करोति = अग्निमत् थूत्करोति 'the priest spits'.

द् + थ (त् + थ) = त्थ :

Example :

उद् 'up' + थुक्का 'spit' > उत् + थुक्का = उत्थुक्का 'a spit up'.

ध् + थ (द् + थ > त् + थ) = त्थ :

Example :

क्रुध् 'in anger' + थुक्का 'spit' > क्रुद् + थुक्का > क्रुत् + थुक्का = क्रुत्थुक्का 'spit in anger'.

त् + द (द् + द) = द्द :

Example :

विद्युत् 'electric' + दीपः 'lamp' > विद्युद् + दीपः = विद्युद्दीपः 'electrical lamp'.

थ् + द (त् + द > द् + द) = द्द :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + ददाति 'gives' > अग्निमत् + ददाति > अग्निमद् + ददाति > अग्निमद् ददाति मोदकम् 'the priest gives sweetball'.

द् + द (द् + द) = द्द :

Example :

उद् 'up' + दीपनम् 'to flame' = उद्दीपनम् 'inflaming, exciting'.

ध् + द (द् + द) = द्द :

Example :

समिध् 'oblation wood' + दीपनम् 'burning' > समिद् + दीपनम् > समिद्दीपनम् 'burning of the oblation wood'.

त् + ध (द् + ध) = द्ध :

Example :

श्रत् 'heart' + धा 'place' > श्रद् + धा = श्रद्धा 'reverence', faith.

थ् + ध (त् + ध > द् + ध) = द्ध :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + ध्यायति 'meditates' > अग्निमत् + ध्यायति > अग्निमद् + ध्यायति = अग्निमद् ध्यायति 'the priest meditates'.

द् + ध (द् + ध) = द्ध :

Example :

आपद् 'distress' + धर्मः 'practice' > आपद्धर्मः 'a practice only allowable in time of distress'.

ध् + ध (द् + ध) = द्ध :

Example :

युध् 'war' + धर्मः 'ethics' > युद् + धर्मः > युद्धर्मः 'duty in the war'.

त् + न (द् + न > न् + न) = न्न :

Example :

जगत् 'of the world' + नाथः 'lord' > जगद् + नाथः > जगन् + नाथः = जगन्नाथः 'lord of the world'.

बृहत् 'big' + नला 'bladder' or नटा 'dancer' > बृहद् + नला = बृहन्नला (f.) 'he who has big bladder' means the name of अर्जुन when he disguised as eunuch.

थ् + न (द् + न > न् + न) = न्न :

Example :

अब्धिमथ् 'deities & demons' who were churning the ocean to find nectar + नाथः 'lord' > अब्धिमद् + नाथः > अब्धिमन् + नाथः = अब्धिमन्नाथः 'Viṣṇu'.

Exception : In one word no situation of servant and master, just as in the body all limbs have the same status.

Example :

√मथ् 'to churn' + ना 'infix' मि 'first, person singular number' > मथ्नामि 'I churn'. Here थ did not change.

द् + न (न् + न) = न्न :

Example :

उद् 'up' + नतिः 'bowing' > उन् + नतिः > उन्नतिः 'uplift, progress'.

ध् + न (द् + न > न् + न) = न्न :

Example :

क्रुध् 'anger' + नागः 'cobra' > क्रुद् + नागः > क्रुन् + नागः = क्रुन्नागः 'a cobra in anger'.

त् + प (त् + प) = त्प :

Example :

जगत् 'the world' + पिता 'father' > जगत्पिता 'father of the world'.

थ् + प (त् + प) = त्प :

Example :

अग्निमथ् 'the priest' + पठति 'reads' > अग्निमत् + पठति = अग्निमत् पठति वेदम् 'the priest reads veda'.

द् + प (त् + प) = त्प :

Example :

उद् 'up' + पन्न 'gone' > उत् + पन्न = उत्पन्नः 'He produced or born'.

ध् + प (द् + प > त् + प) = त्प :

Example :

क्रुध् 'anger' + पङ्कः 'mud' > क्रुद् + पङ्कः > क्रुत् + पङ्कः = क्रुत्पङ्कः 'anger (is) like the mud'.

त् + फ (त् + फ) = त्फ :

Example :

ईषत् 'a little' + फलम् 'fruit' = ईषत्फलम् 'a little fruit, result'. अंशुमत् + फला = अंशुमत्फला 'name of plant banana'

थ् + फ (त् + फ) = त्फ :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + फूत्करोति 'blows' = अग्निमत् फूत्करोति 'the priest blows'.

द् + फ (त् + फ) = त्फ :

Example :

उद् 'up' + फुल्लम् 'bloomed' > उत् + फुल्लम् > उत्फुल्लम् 'bloomed up'.

धु + फ (द् + फ > त् + फ) = त्फ :

Example :

क्रुध् 'anger' + फलम् 'result' > क्रुद् + फलम् > क्रुत् + फलम् = क्रुत्फलम् 'result of anger'.

त् + ब (द् + ब) = द्ब :

Example :

जगत् 'of the world' + बन्धुः 'brother' > जगद् + बन्धुः = जगद्बन्धुः 'brother of the world'.

थ् + ब (त् + ब > द् + ब) = द्ब :

Example :

अग्निमथ् 'of the priest' + बुभुक्षा 'hunger' > अग्निमत् + बुभुक्षा = अग्निमद्बुभुक्षा 'hunger of the priest'.

द् + ब (द् + ब) = द्ब :

Example :

सम्पद् 'wealth' + बन्धनम् 'binding' = सम्पद्बन्धनम् 'binding of wealth'.

ध् + ब (द् + ब) = द्ब :

Example :

क्षुध् 'hunger' + बाधा 'disturbance' > क्षुद् + बाधा = क्षुद्बाधा 'disturbance of hunger'.

त् + भ (द् + भ) = द्भ :

Example :

सत् 'good' + भावः 'heart' > सद् + भावः > सद्भावः 'good heart, affection'.

थ् + भ (त् + थ > द् + भ) = द्भ :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + भुङ्क्ते 'eats' > अग्निमत् + भुङ्क्ते > अग्निमद् + भुङ्क्ते = अग्निमद् भुङ्क्ते 'the priest eats'.

द् + भ (द् + भ) = द्भ :

Example :

उद् 'up' + भवति 'becomes' > उद्भवति 'produces'.

ध् + भ (द् + भ) = द्भ :

Example :

समिध् 'oblation wood' + भारः 'load' > समिद् + भारः = समिद्भारः 'load of the oblation wood'.

त् + म (द् + म > न् + म) = न्म :

Example :

सत् 'good' + मार्गः 'way' > सद् + मार्गः = सन्मार्गः 'good path'.

थ् + म (त् + म > द् + म > न् + म) = न्म :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + मथ्नाति 'churns' > अग्निमत् + मथ्नाति > अग्निमद् + मथ्नाति = अग्निमन्मथ्नाति 'the priest churns'.

द् + म (न् + म) = न्म :

Example :

शरद् 'autumn' + मेघः 'cloud' = शरन्मेघः 'cloud of autumn'.

ध् + म (द् + म > न् + म) = न्म :

Example :

समिध् 'oblation wood' + मयी 'full' > समिद् + मयी > समिन् + मयी > समिन्मयी शाला 'a hall full of the oblation wood'.

Exception : *In one word servant letter does not change :*

Examples :

✓अद् 'to eat' + मि 'I' = अद्मि 'I eat'.

✓पद् 'to move' + म 'makes neuter noun' > पद्मम् 'lotus'.

✓छद् 'to cover' + मन् 'makes neuter noun' > छद्म 'deceit'.

✓सद् 'to sit' + मन् 'makes a neuter noun' > सद्म 'house'.

त् + म > त् + म > त्म :

Example :

आत् (✓अत् + मनिण् 'to move') + मन् (makes masculine noun) आत्मन् = आत्मा 'the soul'

द् + म = द्म :

Example :

वेद् (✓विद् 'to know') + मि = वेद्मि 'I know'. Here द् does not change into nasal because of one word; छिनद्मि, विद्महे etc.

ध् + म > ध्म :

Example :

✓सिध् + मन् = सिध्मन् 'blotch, scab'; ✓इन्ध् 'to kindle' + म(क) = इध्मम् 'fuel'

त् + य (द् + य) = द्य :

Example :

जरत् 'becoming old' + युवा 'youth' > जरद् + युवा > जरद्युवा 'the young becoming old'.

Note : The compound words are written together :

थ् + य (त् + य > द् + य) = द्य :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + याति 'goes' > अग्निमत् + याति > अग्निमद् याति 'the priest goes'.

द् + य (द् + य) = द्य :

Example :

उद् 'up' + योगः 'union' 'joining' = उद्योगः 'industry'.

धं + य (द् + य) = द्य :

Example :

समिध् 'oblation wood' + योजनम् 'joining' > समिद् + योजनम् = समिद्योजनम् 'joining of the oblation wood'.

Exception : In one word (Internal सन्धि) unconscious letter does not change.

सत् > यम् > सत्यम् 'truth'

मिथ् > या > मिथ्या 'untruth'.

रथ् + या > रथ्या 'aily'

✓सिध् 'to prove' + य + ति 'tense, third person, singular number' = सिध्यति 'it is proved'.

त् + व (द् + व) = द्व :

Example :

कत् 'bad' + वदः 'speaker' > कद्वदः 'bad speaker'.

थ् + व (त् + व > द् + व) = द्व :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + वदति 'speaks' > अग्निमत् + वदति > अग्निमद् + वदति = अग्निमद् वदति 'the priest speaks'.

द् + व (द् + व) = द्व :

Example :

तद् 'that' + वनम् 'forest' = तद् वनम् 'that forest'.

धं + व (द् + व) = द्व :

Example :

समिध् 'of the oblation wood' + वारः 'group' = समिद्वारः "heap of oblation wood'.

Exceptions :

✓विद् 'to know' + (क)या 'suffix' (denotes feminine gender) = विद्या 'knowledge, learning, lore, science'.

अध् + वन् > अध्वन् 'path'

त् + र (द् + र) = द्र :

Example :

बृहत् 'big' + रथः 'chariot' > बृहद् + रथः = बृहद्रथः 'a king of महाभारत who had a big chariot'.

थ् + र (त् + र > द् + र) = द्र :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + राजते 'shines' > अग्निमद् + राजते = अग्निमद् राजते 'the priest shines'.

द् + र (द् + र) = द्र :

Example :

सम् 'cum' + उद् 'water' + र 'having' = समुद्रः 'Ocean'.

ध् + र (द् + र) = द्र :

Example :

समिध् 'of the oblation wood' + राशिः 'heap' > समिद् + राशिः = समिद्राशिः 'a heap of oblation wood'.

Exceptions : In one letter servant word does not change:

कु 'earth' + ध् + र 'holder' > कुध्रः 'mountain'.

त् + ल (द् + ल > ल् + ल) = ल्ल :

Example :

हृत् 'heart' + लासः 'play' > हृद् + लासः > हृल् + लासः = हृल्लासः 'hiccups'.

थ् + ल (त् + ल > द् + ल > ल् + ल) = ल्ल :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + लोकते 'looks' > अग्निमत् + लोकते > अग्निमद् + लोकते > अग्निमल् + लोकते = अग्निमल्लोकते 'the priest looks'.

द् + ल (ल् + ल) = ल्ल :

Example :

तद् 'in that' + लीनः 'absorbed' > तल् + लीनः = तल्लीनः 'a man absorbed in that', 'concentrated'.

ध् + ल (द् + ल > ल् + ल) = ल्ल :

Example :

समिध् 'of the oblation wood' + लाभः 'gain' > समिल् + लाभः > समिल्लाभः 'gaining of the oblation wood'.

9. Exception

In this case to make special noun त् changes into स्.

Examples

(a) तद् 'that' + करः 'maker' > तत् + करः > तस् + करः = तस्करः 'smuggler'

(means who was making something hither & thither irregularily).

(b) बृहत् 'great' + पतिः 'master' > बृहस् + पतिः = बृहस्पतिः 'the master of deities'.

Natural Law :

The change of the officer master belonging to out of the group letter श्

श् is out of the group letter pronounced at palate with चु. This is the officer to तु. तु moves to change in the palatal letter चु. Out of the group letter is lower than group letter. But here श is in the place of master and because of श, तु changed in चु. Therefore श must be higher than servant. So श also changed into the group letter aspirate छ.

त् + श (च् + श् > च् + छ) = च्छ :

Example :

ईषत् 'a little' + शान्तिः 'peace' > ईषच् + शान्तिः > ईषच्छान्तिः 'a little peace'.

थ् + श (त् + श > च् + श > च् + छ) = च्छ :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + शेते 'sleeps' > अग्निमत् + शेते > अग्निमच् + शेते > अग्निमच् > छेते = अग्निमच्छेते 'the priest sleeps'.

द् + श (त् + श > च् + श > च् + छ) = च्छ :

Example :

उद् 'up' + शोषणम् 'drying' > उत् + शोषणम् > उच् + शोषणम् > उच् + छोषणम् = उच्छोषणम् 'drying up'. (see श्रीमद्भगवद्गीता २, ८).

ध् + श (त् + श > च् + श > च् + छ) = च्छ :

Example :

युध् 'in the war' + शूरः 'brave' > युत् + शूरः > युच् + शूरः > युच् + छूरः > युच्छूरः 'brave in the war'.

Note :

श concerns with the place of चु group. Therefore तु group changes into चु group when श appears in the place of the master. But चु in the place of the servant is higher than श master. Therefore श master also has

to change into group letter but equal to its aspiration in छ. According to Natural Law master letter does not change. This is exception because the out of the group letter श has less power.

त् + ष (त् + ष) = त्ष :

Example :

बृहत् 'big' + षट्कोणः 'hexagon' = बृहत्षट्कोणः 'big hexagon'.

थ् + ष (त् + ष) = त्ष :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + ष्ठीवति 'spits' > अग्निमत् + ष्ठीवति = अग्निमत् ष्ठीवति 'the priest spits'.

द् + ष (त् + ष) = त्ष :

Example :

उपनिषद् 'Upaniṣad' + षट्कम् 'group of a six things' उपनिषत् + षट्कम् = उपनिषत्षट्कम् 'a group of the six Upaniṣads'.

ध् + ष (द् + ष > त् + ष) = त्ष :

Example :

समिध् 'of the oblation wood' + षट्कम् 'a group of six' > समिद् + षट्कम् = समित्षट्कम् 'a group of the six oblation woods'.

Note :

There are not many words which begin with ष letter, not more than three or four. Therefore ष does not attract तु to absorb into it. Second reason concerns with pronunciation. Beginning two letters of these three or four words are pertaining to the cerebrum. Such as षिड्गः, षट्, षट्कम् षाण्मातुरः, षोडश, षष्टिः, etc. If this ष absorbs servant तु in it, then together three cerebral letters have to pronounce in a impossible way. Initial टु group letters exist also a very few. This टु group developed later from तु group (see my Hindi artical 'Na : a problem and solution'.[1]

त् + स (त् + स) = त्स :

Example :

कथासरित् 'storyriver' + सागरः 'ocean' = कथा-सरित्सागरः 'The name of a story book composed by Somadeva'.

---

1. शब्दनिर्वचन और शब्दार्थ- Published by Vāgyoga Chetanā-Peeṭham.

थ् + स (त् + स) = त्स :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + सूचयति 'informs' = अग्निमत् सूचयति 'the priest informs'.

द् + स (त् + स) = त्स :

Example :

उपनिषद् + सारः 'essence' = उपनिषत्सारः Upaniṣat-sāraḥ 'essence of Upaniṣads'.

ध् + स (त् + स) = त्स :

Example :

√युध् 'to fight' reduplication युयुध् + सा 'desire' > युयुद् + सा > युयुत्सा 'desire to fight'. युयुत्सुः 'desirous to fight - Bhagavadgītā *1.1*

त् + ह (द् + ह > द् द् ह + ह > द् + ध) = द्ध :

Example :

ईषत् 'semi' + हासः 'laughter' > ईषद् + हासः > (echo) ईषद् + द् > हासः + ईषद् > धासः = ईषद्धासः 'smiling'.

थ् + ह (त् + ह > द् + ह > द् द् ह > द् + ध) = द्ध :

Example :

अग्निमथ् 'priest' + हसति 'laughs' > अग्निमत् + हसति > (echo) अग्निमद्द् + हसति > अग्निमद्धसति or अग्निमद् हसति 'the priest laughs'.

द् + ह (echo द् द् + ह > द् + ध) = द्ध :

Example :

उद् 'up' + हार: (echo) > उद्द् + हार: > उद्धार: 'salvation'.

ध् + ह (द् + ह > द् द् + ह > द् + ध) = द्ध :

Example :

समिध् 'oblation wood' + हृता 'carried' > समिद् + हृता > समिद्द् + हृता = समिद्धृता 'wood (is) carried'.

Note : Although ह् is pronounced in the throat, it is guttural, but deeply enters into the naval. So this is deeper like a waterwell. The waterwell produces echo, when somebody shouts into it. In Sanskrit ग्, ज्, ड्, द् and ब्, on vowels are pronounced with a stress, these strike to ह and make echo, become double.

●

Chapter XIV

The master तु changes

According to the 'natural law' servant letter always changes, but you have seen that तु is नित्यदास 'ever servant' to चु and टु. Now this तु in the case of suffix, although appears in the place of the master changes according to the nature of the servant in irregular roots. It takes six positions as following.

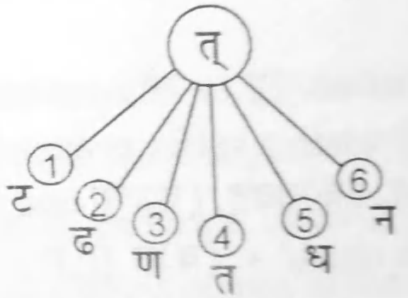

Tonga or Cart-horse Mnemonics

There was an advocate 80 years ago near my house. He was going daily to the court by the tonga and returning back home in the evening. It was his daily routine. Once a relative came to see him on Sunday. He wanted to visit Sārnath the Buddhist place. He took the same tonga to go to Sarnath. The tonga horse was passing by the court. As the horse saw the court, he entered the court. The driver turned him back but the horse ran to the house of the advocate. The horse was accustomed to go and return back from the court. He never saw a third place.

तु always is servant to चु & टु, accustomed to reach its place. Even when तु is present in the place of the master, and चु & टु exist in the place of the servant, तु runs to change in चु & टु group letters. Here applies cart-horse mnemonics.

ष् + त (ष् + ट) > ष्टः

Example :

1. √घृष् + to rub' + (क्)त (past participle) > √घृष् + ट = घृष्टम् 'rubbed'.

√वृष् + to rain' + (क्)त (P.P.) > √वृष् + ट = वृष्टम् 'rained'.

Note : Shakti letters (इ to औ) cut master letter श् Ś into ष् Ṣ when a suffix is dental hard तव्य, तुम्, तृ, (क्)त, (क्)तवत्, (क्)त्वा and (क्)ति.

√कृष् + to crush' + (क्)त (P.P.) > √कृष् + ट = कृष्टम् 'crushed'.

(b) √दृश् + to see' + (क्)त (P.P.) > दृष् + ट = दृष्टम् 'seen'.

√दृश् + to see' + तुम् 'infinitive' + द्रष् + तुम् > द्रष् > टुम् = द्रष्टुम् 'to see'.

√दिश् + to order' + तुम् 'infinitive' + देष् + तुम् > देष् > टुम् = देष्टुम् 'to order'.

Exception : without master त, श् does not change into ष् : √दृश् + अनीय > दर्श् > अनीय = दर्शनीयम् 'seeable'.

2. (a) √लिह् 'to lick' (क्)त (P.P.) > लिढ् + ढ > (one servant ढ् drops and previous vowel becomes long) = लीढम् 'licked'.

(b) √वह् 'to carry' (क्)त (P.P.) , ह् changes into ढ् > वढ् + (क्)त according to cart-horse mnemonies त follows the nature of the cerebral ढ् and changes into ढ. क् flag cuts semivowel व into उ > उढ् > ढ (servant ढ् drops and previous vowel becomes long) = ऊढम् 'carried'.

(c) √वह् 'to carry' + तुम् (infinitive) > वढ् + ढुम् (reflexion of उ from व in the place of ढ् = वोढुम् 'to carry'.

(d) √सह् to endure'+ (क्)त (P.P.) > सढ् + ढ > with analogy of √वह्, उ comes in the place of ढ्. स + उ + ढ = सोढम् 'endured'.

Note : (a) the servant ह् changed into ढ्. The master त also changes into ढ. Previous ढ् drops and उ vowel becomes long ऊढम्.

(b) the servant ह् changes into ढ्. The master त also changes into ढ. क् flag, in the bracket, cut व into उ (सम्प्रसारण) and उ becomes longer because of drop of ढ् = ऊढम्.

(c) the servant ह् changes into ढ्. The master त changes into ढ and analogically to वोढम् of ✓वह्, उ appears between सढ > स उ ढ = सोढम्.

3. ✓व्रश्च् 'to cut' + (क)त.

Servant श्च् moves to the boss कु and (क्) flag cuts semivowel र to ऋ (सम्प्रसारण), त changes into न. र influences न to change into ण = वृक्णम् 'cut'.

4. ✓वृत् 'to happen' + (क)त > वृत् + त > वृत्तम् 'happened'.

(क)त makes adjective. If there is no noun then 'सामान्ये नपुंसकम्' in general neuter gender applies.

Note :

क flag cuts गुण. No development of ऋ.

✓कृ 'to do' + (क)त > कृतम् 'done'

✓नी 'to carry' (क)त्वा 'absolute past participle' = नीत्वा 'having carried'.

5. ✓बुध् 'to know' + (क)त

Servant is never aspirate महाप्राण. So ध् lost its ह् > बुद् + (क)त, ह् is absorbed by (क)त > बुद् + त + ह् + अ, त् becomes soft द् because of master ह् > बुद् + द् + ह् + अ, द् + ह् + अ = ध > बुद् + ध = बुद्ध 'known'. Adjective बुद्धः, बुद्धा, बुद्धम्. but neuter noun - बुद्धम्.

✓युध् 'to fight' + क्त > युद्धम् 'war' ✓युध् + तुम् (गुण development) योद्धम् 'to fight flag' Here तुम् suffix has no cutter क्. Therefore गुण development.

✓रुध् 'to cover' + (क)त > रुद्धम् 'covered', 'closed'. ✓रुध् + तुम् = रोद्धुम् 'to cover'

✓शुध् 'to clean' + (क)त > शुद्धम् 'cleansed'. ✓शुध् + तुम् = शोद्धुम् 'to clean'

✓क्रुध् 'to be angry' + (क)त > क्रुद्धम् 'angry' = ✓क्रुध् + तुम् = क्रोद्धुम् 'to be angry'

✓व्यध् 'pierce' + क्त > विद्धम् 'pierced'. Here क् flag cuts य into इ > ✓व्यध् + तुम् = व्यद्धुम्.

6. (a) ✓ली 'to dissolve' + क्त = लीनम् 'dissolved'.

This त changes into न

✓लू 'to cut' + क्त = लूनम् 'cut'

✓प्यै + 'to increase' + क्त = पीनम् 'fat'. यै changed into ई (सम्प्रसारणम्).

(b) (क)त suffix changes into न, when this comes from the [1]irregular द् at root endings : ✓अद्, ✓क्षुद्, ✓खिद्, ✓नुद्, ✓विद्, ✓तुद्, ✓पद् etc.

✓अद् 'to eat' + (क)त + अद् + न = अन्नम् 'eaten' or 'food'.

✓अद् + तुम् = अत्तुम्.

1. Verses of irregular verbs quoted in the second step of this book.

√क्षुद् 'to pestle' + (क)त > क्षुद् + न > क्षुन् + न = क्षुण्णम् 'broken'

√क्षुद् + तुम् = क्षोत्तुम्.

√खिद् + (क)त > खिद् + न > खिन् + न = खिन्नम् 'sad'

√खिद् + तुम् = खेत्तुम्.

√छिद् 'to cut' + (क)त > छिद् + न > छिन् + न = छिन्नम् 'cut'

√छिद् + तुम् = छेत्तुम्.

√भिद् 'to divide, to cut into parts' + (क)त > भिद् + न = भिन्नम् 'divided'?

√भिद् + तुम् = भेत्तुम्.

√विद् 'to obtain' + (क)त > विद् + न > विन् + न = विन्नम् 'obtained'.

√विद् + तुम् = वेत्तुम्.

√नुद् 'to push, to impel' + (क)त > √नुद् + न > नुन् + न = नुन्नम् 'pushed'

√तुद् 'to strike, to pain' + (क)त > तुद् + न > तुन् + न = तुन्नम् 'wounded', तुन्नवाय: 'a tailor'.

√तुद् + तुम् = तोत्तुम्.

√तुद् + त्र = तोत्र 'striking' + वेत्रम् 'rod' = तोत्रवेत्रम् 'a striking cane'.

(c) (क)त changes into न for र् ending roots:

√शॄ 'to tear, destroy' (क)त > शीर् + (क)त = शीर्णम् 'destroyed'.

√कॄ 'to scalter' + (क)त > कीर् + न = कीर्णम् 'scaltered'.

√तॄ 'to cross' + (क)त > तीर् + न = तीर्णम् 'crossed'.

√स्तॄ 'to cover, strew' + (क)त > स्तीर् + न = स्तीर्ण, विस्तीर्णम् 'spread'.

(d) (क)त changes into न when before it there is a conjunct semivowels in the verbs, such as:

√द्रा 'to sleep' + (क)त > द्रा + न: = द्राण:, निद्राण: 'slept'.

√स्त्यै 'to be collected into a mass' + क्त > स्त्या + न: = स्त्यान: 'thick, bulky, gross'.

√ग्लै 'to be fatigued' + (क)ति > ग्ला + न = ग्लान: 'exhausted'.

√ग्लै 'to be fatigued' + (क)त > ग्ला + नि = ग्लानि: 'exhaustion'.

(e) (क)त changes into न if there is a flag ओ in the root (verb). Such as:

√भुज् (भुजो) 'to bend' + (क)त > भुज् + न > भुग् + न = भुग्न: 'bent'.

(ओ) √हा(क्) 'to give up' + (क)त > ही + न: = हीन: 'left, without'.

Note : For knowing more about past participle, please see in second part of this book.

Chapter XV

न् + Vowels and Consonants

Echo-mnemonics

Note :

(a) After short vowel air does not stop and servant न् without stop moves quick and strikes any master vowel to make an echo and thus न् becomes reduplicated.

(a) अन् + अ (अन् + न् + अ) = अन्न :

Example :

खादन् (Present Participle) 'eating' + अयम् 'this' (masculine) > खादन् + न् + अयम् > खादन्नयम् 'this (man is) eating'

अन् + आ (अन् + न् + आ) = अन्ना :

Example :

खादन् 'eating' + आस्ते 'sits' > खादन् + न् + आस्ते > खादन्नास्ते 'he stays eating'.

अन् + इ (अन् + न् + इ) = अन्नि :

Example :

पठन् 'reading' + इयर्मि 'I move' पठन् न् + इयर्मि = पठन्नियर्मि 'I (masculine) move reading'.

अन् + ई (अन् + न् + ई) = अन्नी :

Example :

पठन् 'reading' + ईक्षते 'looks at' > पठन् न् + ईक्षते = पठन्नीक्षते 'he looks reading'.

अन् + उ (अन् + न् + उ) = अन्नु :

Example :

गच्छन् 'going' + उदीक्षते 'beholds' > पठन्न् + उदीक्षते = पठन्नुदीक्षते 'he beholds reading'.

अन् + ऊ (अन्न् + ऊ) = अन्नू :

Example :

वदन् 'speaking' + ऊहे 'I guess' वदन्न् + ऊहे > वदन्नूहे 'I guess speaking'

अन् + ऋ (अन्न् + ऋ) = अन्नृ :

Example :

निगदन् 'speaking' + ऋच्छति 'reaches' > निगदन्न् + ऋच्छति > निगदन्नृच्छति 'he reaches speaking'.

अन् + ए (अन्न् + ए) = अन्ने :

Example :

हसन् 'laughing' + एति 'goes' > हसन्न् + एति = हसन्नेति 'he goes laughing'.

अन् + ऐ (अन् + ऐ) = अन्नै :

Example :

हसन् + ऐत् 'went' > हसन् + ऐत् = हसन्नैत् 'he went laughing?'

अन् +ओ (अन् + ओ) = अन्नो :

Example :

चलन् 'moving' + ओतुः 'mouse' > चलन् + ओतुः = चलन्नोतुः 'The moving mouse'.

अन् +औ (अन् + औ) = अन्नौ :

Example :

चलन् 'moving' + औहत 'guessed' > चलन् + औहत = चलन्नौहत 'he guessed moving'.

(b) After long आ air stops, न् does not go quick to strike the vowels. Therefore न् does not make echo :

आन् +अ (आन् + अ) = आन :

Examples :

विद्वान् 'a scholar' + अस्ति 'is' > विद्वान् + अस्ति = विद्वानस्ति 'the scholar exists'.

आन् +आ (आन् + आ) = आना :

Examples :

विद्वान् 'scholar' + आयाति 'comes' > विद्वान् + आयाति = विद्वानायाति 'the scholar comes'.

आन् +इ (आन् + इ) = आनि :

विद्वान् 'scholar' + इच्छति 'desires' > विद्वान् + इच्छति = विद्वानिच्छति 'the scholar desires'.

आन् +ई (ईन् + ई) = ईनी :

कवीन् 'to poets' + ईक्षते 'looks at' > कवीन् + ईक्षते = कवीनीक्षते 'he/she looks at poets'.

ऊन् +उ (ऊन् + उ) = ऊनु :

तरून् 'to trees' + ईक्षते 'he/she looks upto' > तरून् + ईक्षते = तरूनीक्षते 'he/she looks upto trees'.

आन् +ऊ (आन् + ऊ) = आनू :

विद्वान् 'scholar' + ऊहते 'guesses' > विद्वान् + ऊहते = विद्वानूहते 'the scholar guesses'.

आन् +ऋ (आन् + ऋ) = आनृ :

भूधरान् 'to the mountains' + ऋच्छति 'he/she reaches' > भूधरान् + ऋच्छति = भूधरानृच्छति 'he/she reaches the mountains'.

आन् +ए (आन् + ए) = आने :

विद्वान् 'scholar' + एति 'goes' > विद्वान् + एति = विद्वानेति 'the scholar goes'.

आन् +ऐ (आन् + ऐ) = आनै :

विद्वान् 'scholar' + ऐत् 'went' > विद्वान् + ऐत् = विद्वानैत् 'the scholar went'.

आन् +ओ (आन + ओ) = आनो :

बंहीयान् 'bigger' + ओतुः 'cat' > बंहीयान + ओतुः = बंहीयानोतुः 'bigger cat'.

अन् +औ (आन + औ) = आनौ :

विद्वान् 'scholar' + औहत 'imagined' > विद्वान + औहत = विद्वानौहत 'the scholar imagined'

(c) In the case of the master कु & पु consonants does not produce echo. न् is never hard, therefore it remains unchangeable even when the masters are hard.

अन् + क (अन् + क) = अन् क :

Example :

आपणम् 'to the market' गच्छन् 'going' + क्रीणाति 'buys' = आपणं गच्छन् क्रीणाति 'he buys going to the market'.

अन् + प (अन् + प) = अन् प :

Example :

गच्छन् 'going' + पिबति 'drinks' = गच्छन् पिबति 'he drinks going'.

Problem : न् + चु & टु

तु (त् थ्, द् ध् न्) is नित्यदास ever servant to चु & टु. Therefore in the case of the master चु & टु, it must change into hard letter of चु and टु. But there is a problem that न् has no corresponding hard letter.

Solution

Who's responsibility is it to solve this problem, the servant's or the master's? Really here responsible are the masters चु and टु to solve this problem. They will insert out of the group letters श् and ष् between both. न् is higher than श् and ष्, goes to the top of vowel in the form of अनुनासिक.

अन् च (अन् + श् + च) = अँश्च :

Example :

विद्वान् 'scholar' + चलति 'moves' > विद्वान + श + चलति = विद्वाँश्चलति 'the scholar moves'.

अन् + छ (अन् + श् + छ) = अँश्छ :

Example :

विद्वान् 'scholar' + छिक्कति 'sneezes' > विद्वान + श + छिक्कति =विद्वाँश्छिक्कति 'the scholar sneezes'.

अन् + ज (अञ् + ज) = अञ्ज :

Example :

हसन् 'laughing' + जल्पति 'chatters' > हसञ + जल्पति = हसञ्जल्पति 'he chatters laughing'.

आन् + झ (आञ + झ) = आञ्झ :

Example :

महान् 'great' + झञ्झावातः 'tempest' > महाञ् + झञ्झावातः = महाञ्झञ्झावातः 'the great tempest'.

अन् + श (अन् + श्) = अन् + श :

Example :

विद्वान् 'scholar' + शेते 'sleeps' > विद्वान् शेते 'the scholar sleeps'.

Note : Although there are four more changes they are not seen in literature. Therefore I avoided here the options such as: विद्वाञ्शेते, विद्वाञ्श्शेते, विद्वाञ्छेते, विद्वाञ्छ्छेते and विद्वान् शेते.

अन् + ट (अन् + ष् + ट) = अंष्ट :

Example :

गच्छन् 'going' + टङ्करोति 'makes टं sound> गच्छँ + ष् + टङ्करोति = गच्छँष्टङ्करोति 'he makes sound टं going'.

आन् + ट (आन् + ष् + ट) = आँष्ट :

Example :

महान् 'big' + टङ्कारः 'sound टं' > महाँ + ष् + टङ्कारः = महाँष्टङ्कारः 'big sound'.

आन् + ठ (आन् + ष् + ट) = आँष्ठ :

Example :

महान् 'great' + ठक्कुरः 'lord' > महाँ + ष् + ठक्कुरः = महाँष्ठक्कुरः 'the great lord'.

आन् + ड (आण् + ड) = आण्ड :

Example :

विद्वान् 'scholar' + डमत्करोति 'makes sound of drum' > विद्वाण्डमत्करोति 'the scholar makes sound of drum'.

अन् + ढ (अण् + ढ) = अण्ढ :

Example :

उपविशन् 'sitting' + ढौकते 'peeps' > उपविश + ण् + ढौकते = उपविशण्ढौकते 'he peeps sitting'.

आन् + ष (आन् + ष) = आन् ष :

Example :

विद्वान् 'scholar' + षिड्गः 'a lustful person' > विद्वान् + षिड्गः = विद्वान् षिड्गः 'the lustful scholar'.

Problem : न् + त, थ & स

Same problem appears when त, थ and स are masters in the case of the servant न्. न् is never hard but it is necessary to change it according to the nature of त and थ.

Solution

To solve this problem responsible is the master. So त and थ will take help from out of the group letter

स् which comes between both. But न् is higher than त, थ and स्. So it takes place on top of the vowel changing into अनुनासिक.

न् + त (अन् + स् + त) = अँस्त:

Example :

पठन् + तिष्ठति (पठन् + स् + तिष्ठति) > पठँ + स् 'reading' + तिष्ठति 'stays' = पठँस्तिष्ठति 'he stays reading'.

आन् + त (आन् + स् + त) = आँस्त :

Example :

विद्वान् 'scholar' + तरति 'swims' > विद्वा॑ + स + तरति = विद्वाँस्तरति 'the scholar swims'.

आन् + थ (आन् + स् + थ) = आँस्थ :

Example :

विद्वान् 'scholar' + थुक्कति 'spits' > विद्वा॑ स थुक्कति = विद्वाँस्थुक्कति 'the scholar spits'.

आन् + द (आन् + स) = आन् द :

Example :

विद्वान् + ददाति 'gives' > विद्वान् ददाति 'the scholar gives'.

आन् + ध (आन् + ध) = आन् ध :

Example :

विद्वान् 'scholar' + धरति 'holds' = विद्वान् धरति 'the scholar holds'.

आन् + न (आन् + न) = आन् न :

Example :

विद्वान् 'scholar' + निगदति 'speaks' = विद्वान् निगदति 'The scholar speaks'.

Note : 'न्' does not change in the case of न् + प, फ, ब, भ, म, य, व, र and स.

आन् + स (आन् + स) = आन् स :

Example :

विद्वान् 'scholar' + सृजति 'creates' > विद्वान् सृजति 'the scholar creates'.

आन् + ल (आँ ल ल) = आल्लँ :

Example :

विद्वान् 'scholar' + लिखति 'writes' > विद्वालँ + लिखति > विद्वाँल्लिखति 'the scholar writes'.

Note :

ल् liquid absorbs dental letter न in it and changes into ल्. In न are two sounds dental and nasal. The dental changes into ल and nasal moves on top of vowel in the form of अनुनासिक.

न् does not change in the case of the masters य, व, र and ह because they are soft. न् has two natures soft and nasal.

Chapter XVI

सदा समर्पितदास Mnemonics
Servant always surrenders

चु always changes into कु the boss

चु is always सदा समर्पितदास a surrendered servant to कु. As I explained before that तु is नित्यदास gatekeeper ever-servant to चु and टु officers, when they are not present he becomes absent. But the चु officer is the honest officer. He always surrenders to the boss कु when any letter appears in the place of the master, whenever कु is present or absent. The boss कु sits in the interior chamber in the throat.

The honest officer चु always goes to the place

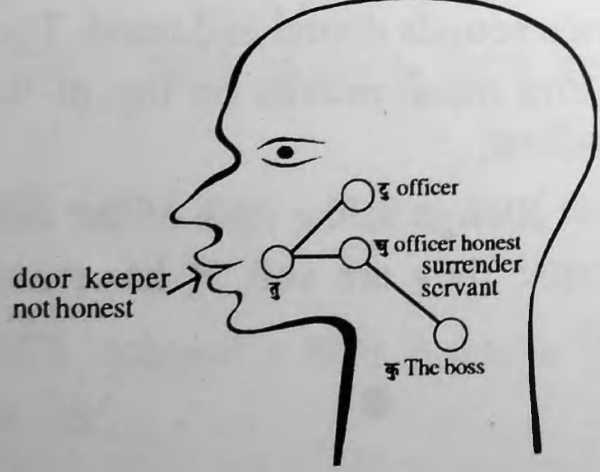

of the boss कु and changes into कु whenever any letter appears in the place of the master.

Question:

Now question arises: If all letters of चु always change into कु, when any letter अ to ह appears in the place of the master, then we shall never find चु group totally unchanged.

Answer : This change happens only in two kinds of words. In these words you will see चु always present.

(a) *In the begining of the word चु always says :*

Example :

चर्मन् 'skin', चुम्बनम्, 'kiss', चण्डी 'angry woman', चपलः 'fickle', चञ्चलः 'fickle', चापः 'bow', √चल् 'to move' etc.

छटा 'bluster', छोटिका 'snapping the thumb and fore-finger together' etc. जलम् 'water', जालम् 'net', जयः 'victory', जीनः 'old', जीर्णः etc.

झञ्झा 'tempest', झिल्ली 'cricket', झङ्कारः tattered 'sound' etc.

(b) *In declension it stays unchanged only with vowels, semi-vowels and म्.*

Example :

वाच् 'speech' + औ (dual of the subject and object) = वाचौ.

वाच् 'speech' + अस् (plural of the subject, object.

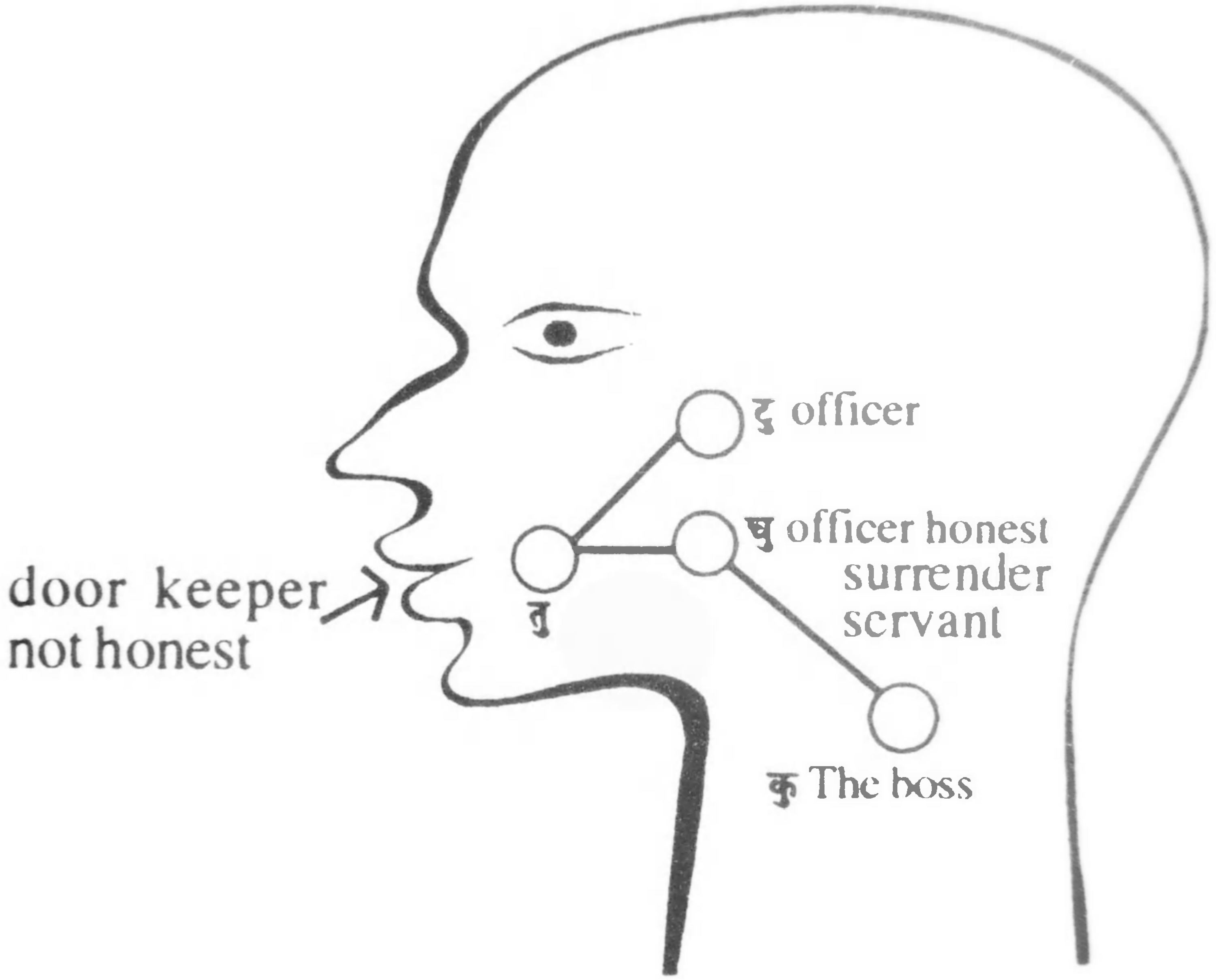
दु officer
षु officer honest
surrender
servant
तु
कु The boss
door keeper
not honest

singular of the ablative & genitive) = वाचः.

वाच् 'speech' + आ (singular number of the instrumental case) = वाचा.

वाच् 'speech' + ए (singular number of the dative case) = वाचे.

वाच् 'speech' + ओस् (dual number of the genitive and locative case) = वाचोः.

वाच् 'speech' + इ 'singular number of the locative case' = वाचि.

च् + Semi-vowels and म् (in one word).

✓वच् + (ण)य = वाच्यम् 'should be spoken'.

✓वच् 'to speak' + वस् (dual number of the first person, present tense) = वच्वः.

✓वज् 'to move' + र (suffix) = वज्रम् 'thunder or diamond'.

✓वच् 'to speaks' + मि (singular number of the first person, present tense) = वच्मि.

✓वच् 'to speaks' + मस् (plural number of the first person, present tense) = वच्मः.

Exception in the noun

✓पच् 'to cook' + (ण)य = पाक्यम् 'to be cooked' 'dressed, matured'.

पाक्यः 'salt petre'

✓पच् + अ(ण) > पाक + अ = पाकः 'cooking'.

✓पच् 'to cook' + (ण)य > पाच्यम् 'to digestible'

✓वच् + (ण) य > वाक्यम् 'the sentence'.

In other meanings

✓भुज् 'to enjoy' + य = भोग्यम् 'to be enjoyed'.

✓भुज् 'to eat' य (original meaning) = भोज्यम् 'eatable, should be eaten'.

✓युज् 'to be able' + य = योग्यः (m.), योग्यम् (n.), योग्या (f.), 'suitable'

✓युज् 'to join' + य (original meaning) = योज्यम् 'joinable', 'should be joined'.

चु changes into कु in the cases of consonant master (in one word, internal sandhi)

वाच् 'speech' + स् (singular number of the subject) = वाक्. Second consonant drops at the end of the word.

वाच् 'speech' + भ्याम् (dual number of the instrument, dative and ablative cases) = वाग्भ्याम्.

वाच् 'speech' + भिस् (plural number of the Instrumental case) = वाग्भिः.

वाच् 'speech' + भ्यस् (plural number of the dative

and ablative cases) = वाग्भ्यः.

वाच् 'speech' + सु (plural number of the locative case) = वाक्षु.

Consonant Verbal suffixes

✓वच् 'to speak' + ति (singular number, third person of the present tense) = वक्ति 'he/she speaks'.

✓वच् 'to speak' + तस् (dual number, third person of the present tense) = वक्तः 'two persons speak'.

✓वच् 'to speak' + सि (singular number, second person of the present tense) = वक्षि 'thou speaketh'.

✓वच् 'to speak' + थस् (dual number, second person of the present tense) = वक्थः 'you two speak'.

✓वच् 'to speak' + थ (plural number, second person of the present tense) = वक्थ 'you all speak'.

Same example of श् ending words

Please see Regular Examples of चु in कु ending words

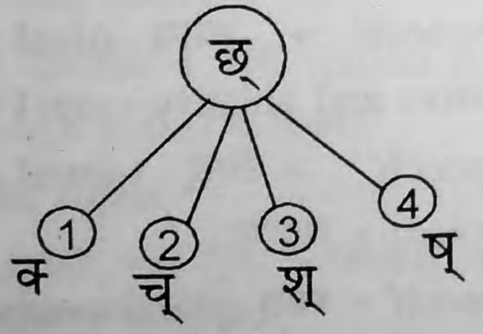

त् always becomes penultimate of छ if any short vowels appear before छ.

Example :

प्रति + छाया > प्रतिच्छाया 'a reflected image'

वट 'banyan tree' + छाया 'shadow = वटच्छाया.

Optional with long vowel लक्ष्मीच्छाया, लक्ष्मीछाया।

(१) छ् > च् = क् :

Example :

✓प्रछ् 'to ask' + स्यति 'will be' > प्रक्ष्यति > प्रक्ष्यति 'he/she will ask'.

Note :

शक्ति letters (इ to औ) and क cuts the next स into ष > क्ष = क्ष

क + स = ष

शक्ति letters इ-औ + स>इष, ईष, उष, ऊष, ऋष, एष, ऐष, ओष, औष.

(२) छ् + अ = छ :

Example :

✓प्रछ् 'to ask' + अ(क्) + ति 'present tense, singlar number' > पृच्छति 'he/she asks'.

(३) छ् + न = श्न :

Example :

✓प्रछ् 'to ask' + न 'suffix' = प्रश्नः 'question'.

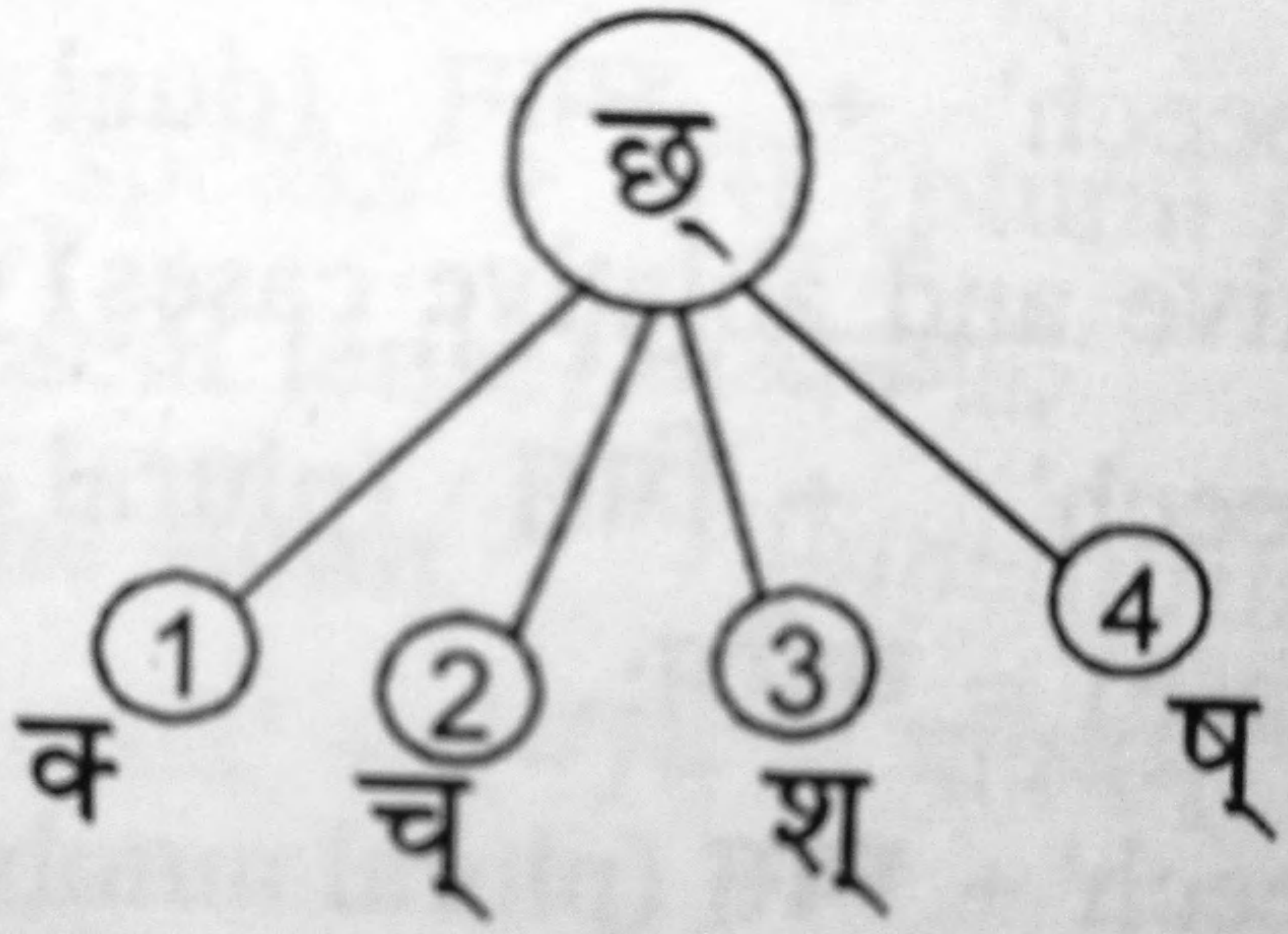
छ्
1
2
3
4
क
च्
श्
ष्

(४) छ् + त (ष् + ट) = ष्ट :

✓प्रछ् + (क)त (p.p.) > प्रष् + ट > पृष्टम् 'asked'.

✓प्रछ् + तुम् (infinitive) > प्रष् + टुम् > प्रष्टुम् 'to ask'.

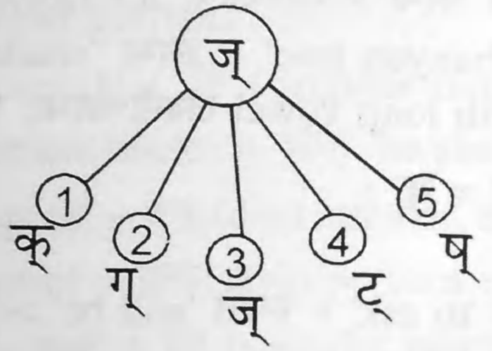

(१) ✓युज् 'to join' + (क)त (past participle) > युक + त = युक्तम् 'proper', 'united'.

(२) ✓युज् 'to join' + अ (ण्) (suffix) > युग् + अ = योगः 'union'.

(३) ✓भुज् 'to eat' + अन 'ing' > भोज + अन = भोजनम् 'food'.

(४) सम्राज् 'emperor' + स् (subject, singular) this ज् changes into ट् because of the penultimate र् = सम्राट्.

(५) ✓सृज् 'to create' + (क)ति (suffix to make feminine gender) > सृष् + टि = सृष्टि 'creation', क् cuts ज् into श् and ऋ cuts श् into ष्

✓भ्राज् 'to cook' + त्र 'suffix' > भ्राष् + ट्र > भ्राष्ट्रम् 'cooker'.

See examples of ट् in ष् ending words.

Chapter XVII

सम्प्रसारण 'expansion' Mnemonics

व् + स्वर Vowels :

There is only one word in Sanskrit ending in व् which is दिव् 'sky or heaven'. The व् of the word दिव् changes into 'उ' सम्प्रसारण when consonants appear in the place of the master. In the case of vowels this does not happen.

व् + vowels = no change.

Example :

दिव् 'sky' + अङ्गम् 'limb' > दिव + अङ्गम् = दिवङ्गम् 'the part of the sky or the heaven'.

दिव् 'heaven' + आनन्दः 'bliss' > दिव + आनन्दः = दिवानन्दः 'bliss of the heaven'.

दिव् 'sky' + इन्धनम् 'fuel' > दिव + इन्धनम् = दिविन्धनम् 'fuel of the sky 'sun' or 'lightening'.

दिव् + इ (locative singular number) + सदः (plural number of nominative case) दिवि + सदः = दिविषदः 'deities'.

दिव् 'heaven' + ईशः 'lord' > दिव + ईशः = दिवीशः 'The lord of the heaven इन्द्र'.

दिव् 'heaven' + उक्तिः 'saying' > दि० + उक्तिः = दिवुक्तिः 'heavenly saying'.

दिव् 'heaven' + ऊहा 'a guess' > दि० + ऊहा = दिवूहा 'heavenly imagination'.

दिव् 'heaven' + ऋषिः 'sage' > दि० + ऋषिः = दिवृषिः 'The sage of the heaven नारद.

दिव् 'heaven' + एषणा 'desire' > दि० + एषणा = दिवेषणा 'desire for the heaven'.

दिव् 'heaven' + ऐश्वर्यम् 'sovereignty' > दि० + ऐश्वर्यम् = दिवैश्वर्यम् 'sovereignty of the heaven'.

दिव् 'heaven' + ओकस् 'place' > दि० + ओकस् = दिवोकस् (plural number of the nominative, accusative, singular number of ablative & genitive) + अस् = दिवोकसः 'deities'.

दिव् 'heaven' + औत्सुक्यम् 'eagerness' > दि० + औत्सुक्यम् =दिवौत्सुक्यम् 'eagerness of heaven'.

Consonants cut 'व्' into 'उ' सम्प्रसारण :

व् + व्यञ्जन consonants :

Example :

दिव् 'heaven' + कामः 'desire' > दिउ + कामः = द्युकामः (m.), द्युकामा (f.). 'desirous of heaven'.

दिव् 'sky' + खण्डः 'portion' > दिउ + खण्डः = द्युखण्डः 'portion of the sky'.

दिव् 'sky' + गः 'goer' > दिउ + गः > द्यु + गः = द्युगः 'A bird'.

दिव् 'sky' + घोषः 'sound' > दिउ + घोषः > द्यु + घोषः = द्युघोषः 'sound in the sky'.

दिव् 'sky' + चारी 'moving' > दिउ + चारी > द्यु + चारी = द्युचारी (m.), द्युचारिणी (f.). 'moving in the sky'.

दिव् 'sky' + छविः 'beauty' > दिउ + छविः > द्यु + छविः = द्युच्छविः 'beauty of the sky'.

दिव् 'heaven' + जयः 'victory' > दिउ + जयः > द्यु + जयः = द्युजयः 'victory on the heaven'.

दिव् 'heaven' + ज्ञानम् 'knowledge' > दिउ + ज्ञानम् > द्यु + ज्ञानम् = द्युज्ञानम् 'knowledge of the heaven'.

दिव् 'sky' + झञ्झा 'tempest' > दिउ + झञ्झा > द्यु + झञ्झा = द्युझञ्झा 'tempest in the sky'.

दिव् 'sky' + टङ्कारः 'sound' > दिउ + टङ्कारः > द्यु + टङ्कारः = द्युटङ्कारः 'sound in the sky'.

दिव् 'heaven' + ठक्कुर 'lord' > दिउ + ठक्कुरः > द्यु + ठक्कुरः = द्युठक्कुरः 'lord of the heaven'.

दिव् 'heaven' + डिण्डिमः 'drum' > दिउ + डिण्डिमः > द्यु + डिण्डिमः = द्युडिण्डिमः 'drum in the heaven'.

दिव् 'heaven' + ढुण्ढनम् 'search' > दिउ + ढुण्ढनम् > द्यु + ढुण्ढनम् = द्युढुण्ढनम् 'search in the heaven'.

दिव् 'heaven' + तरुः 'tree' > दिउ + तरुः > द्यु + तरुः = द्युतरुः 'tree of the heaven' कल्पतरुः.

दिव् 'sky' + थुक्का 'spit' > दिउ + थुक्का > द्यु + थुक्का = द्युथुक्का 'spit in the sky'.

दिव् 'heaven' + दन्ती 'elephant' > दिउ + दन्ती > द्यु + दन्ती = द्युदन्ती 'elephant of the heaven' ऐरावतः.

दिव् 'heaven' + धुनिः 'river' > दिउ + धुनिः > द्यु + धुनिः = द्युधुनिः 'river of the heaven' गङ्गा.

दिव् 'heaven' + निवासः 'residence' > दिउ + निवासः > द्यु + निवासः = द्युनिवासः 'residence in the heaven'.

दिव् 'heaven' + पतिः 'master' > दिउ + पतिः > द्यु + पतिः = द्युपतिः 'lord of the heaven' इन्द्रः.

दिव् 'heaven' + फलम् 'fruit' > दिउ + फलम् > द्यु + फलम् = द्युफलम् 'fruit of the heaven' अमृतम् & भोगः nectar and enjoyment.

दिव् 'heaven' + बलम् 'power' > दिउ + बलम् > द्यु + बलम् = द्युबलम् 'power of the heaven'.

दिव् 'heaven' + भक्तिः 'devotion' > दिउ + भक्तिः > द्यु + भक्तिः = द्युभक्तिः 'devotion of the heaven'.

दिव् 'sky' + मणिः 'jewel' > दिउ + मणिः > द्यु + मणिः = द्युमणिः 'Jewel of the sky' सूर्यः sun.

दिव् 'heaven' + योषित् 'woman' > दिउ + योषित् > द्यु + योषित् = द्युयोषित् 'woman of the heaven' nymph अप्सराः.

दिव् 'heaven' + वधूः 'bride' > दिउ + वधूः > द्यु + वधूः = द्युवधूः 'bride of the heaven' nymph अप्सराः.

दिव् 'sky' + रत्नम् 'jewel' > दिउ + रत्नम् > द्यु + रत्नम् = द्युरत्नम् 'jewel of the sky, sun' सूर्यः .

दिव् 'heaven' + लोकः 'world' > दिउ + लोकः > द्यु + लोकः = द्युलोकः 'the heaven' स्वर्गः.

दिव् 'heaven' + शक्तिः > 'power' > दिउ + शक्तिः > द्यु + शक्तिः = द्युशक्तिः 'power of the heaven'.

दिव् 'heaven' + सद् 'sitting' > दिउ + षद् > द्यु + षद् = द्युषद् 'deity'.

दिव् 'heaven' + सिन्धुः 'river' > दिउ + सिन्धुः > द्यु + सिन्धुः = द्युसिन्धुः 'river of the heaven' गङ्गा.

दिव् 'heaven' + हस्ती 'elephant' > दिउ + हस्ती > द्यु + हस्ती = द्युहस्ती 'elephant of the heaven' ऐरावतः.

●

Chapter XVIII

र् + स्वर vowels & व्यञ्जन consonants

I explained before that विसर्ग appears from र् & स्. र् means fire and स् means सर्ग creation. When विसर्ग comes from र् (seeds fried in fire) it does not sprout. But विसर्ग of स् (seeds sown under the soil) sprout. As you sow the seeds under the ground, they sprout up out of the ground. But if you sow fried seeds they cannot sprout :

(1) Visarga of स् before अ sprouts up 'ो' if soft consonants & अ exist in the place of the master.

(2) Visarga of र् does not sprout up.

र् + hard सीमावर्ग

(3) common विसर्ग

If you see only विसर्ग without understanding the source, understand from स्.

Development of र् is of six kinds. र् ending words are not more than ten. But among them five are more famous : 1. अन्तर्, 'inter, inside', 2. पुनर् 'again', 3. प्रातर् 'morning', 4. निर् 'out of, without', and 5. दुर् 'bad,

difficult'. All these are indeclinables.

Six developments of र् are as following :

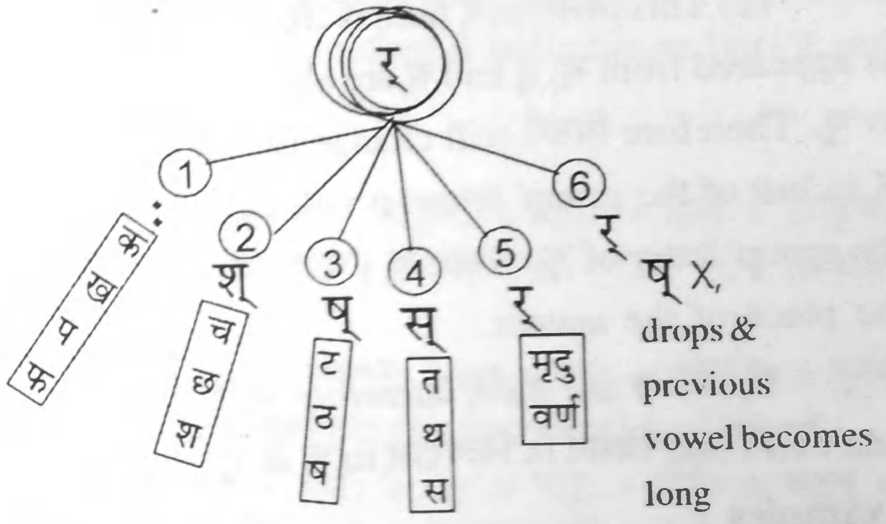

(1) र् changes always into विसर्ग. But this विसर्ग does not change again if master letters are hard and सीमावर्ग : क, ख, प & फ. Because nature of विसर्ग (जिह्वामूलीय) is hard in pronunciation.

Examples :

(a) अन्तर् 'internal' + करणम् 'instrument' > अन्तः + करणम् = अन्तःकरणम् 'internal senses'. These are four : 1. mind मनस्, 2. wisdom बुद्धिः, 3. consciousness चित्तम् and 4. ego अहङ्कारः.

(b) दुर् 'bad' + ख 'sky' = दुःखम् 'sorrow, unhappiness'.

(c) पुनर् 'again' + पुनर् 'again' > पुनः + पुनः = पुनः पुनः 'again and again'.

(d) तरुः 'tree' पुनर् 'again' + फलितः 'fruitful' = तरुः पुनः फलितः 'the tree (is) again fruitful'.

(2) This विसर्ग of र् here is like the common विसर्ग as appeared from स्. तु and स् are always servant नित्यदास to चु. Therefore विसर्ग will change ino श्. optionally श्. स् is 'out of the group' letter, it will change into 'out of the group' letter of चु, when चु (च, छ, श) are present in the place of the master.

च, छ, श are hard, therefore soft र् will change into विसर्ग and विसर्ग is नित्यदास to चु & टु

Examples :

(a) चतुर् 'four' + चत्वारिंशत् 'forty' > चतुः + चत्वारिंशत् > चतुश् + चत्वारिंशत् = चतुश्चत्वारिंशत् 'fortyfour'.

निर् 'without' + चलः 'moving' > निः + चलः > निश् + चलः = निश्चलः (adjective) 'immovable, stable'.

(b) निर् 'without' + छलः 'deceit' > निः + छलः > निश् + छलः = निश्छलः (adj.) 'deceitless'.

(c) निर् 'out of, without' + शब्दः 'sound' > निः + शब्दः > निश् + शब्दः = निश्शब्दः/निःशब्दः (adj) 'soundless'.

निर् 'without' + शुल्कः 'price' > निः + शुल्कः > निश् + शुल्कः = निश्शुल्क/निःशुल्क (adjective) 'priceless' 'free'.

Out of the group letter श् is not strong. Therefore its change will be optional निःशब्दः.

(3) स् is also नित्यदास to टु (ट, ठ). स् is out of the group letter of तु. Therefore it will change into ष् out of the group टु.

Examples :

(a) प्रातर् 'morning' + टिट्टिभः 'a bird' > प्रातः + टिट्टिभः > प्रातष् + टिट्टिभः = प्रातष्टिट्टिभः. 'The bird in the morning'.

(b) पुनर् 'again' + ठक्कुरः 'lord' > पुनः + ठक्कुरः > पुनष् + ठक्कुरः = पुनष्ठक्कुरः (he becomes) again lord'.

(c) चतुर् 'four' + षष्टिः 'sixty' > चतुः + षष्टिः > चतुष् + षष्टिः = चतुष्षष्टिः optionally चतुःषष्टिः 'sixtyfour'.

Exception :

अहर्पति, चतुर्षु 'sun' and 'in four'. Because र् and 3 are substitutes.

(4) This विसर्ग (:) स् out of the group letter always surrenders to the group letter तु but optionally to स्.

(a) चतुर् 'four' + त्रिंशत् 'thirty' > चतुः + त्रिंशत् > चतुस् + त्रिंशत् = चतुस्त्रिंशत् 'thirtyfour'.

(b) पुनर् 'again' + थुक्का 'spit' > पुनः + थुक्का > पुनस् + थुक्का = पुनस्थुक्का 'spit again'.

(c) चतुर् 'four' + सप्ततिः 'seventy' > चतुः + सप्ततिः > चतुस् + सप्ततिः = चतुस्सप्ततिः optionally चतुःसप्ततिः 'seventyfour'.

5. र् + Vowels & soft consonants :

All vowels are soft and soft consonants are twenty. The servant follows the nature of the master. र् is already soft. Therefore it will not change when the masters are soft.

(a) र् + अ = र :

Example :

अहर् 'day' + अहर् 'day' अहर् + अहः = अहरहः 'day by day' 'daily'

There are three stems for this word : 1. अहन्, 2. अहर् 3. अहस्.

चतुर् 'four' + अशीतिः 'eighty' > चतुर् + अशीतिः = चतुरशीतिः 'eightyfour'.

र् + आ = रा :

Example :

अन्तर् 'internal' + आत्मा 'soul' > अन्तर् + आत्मा = अन्तरात्मा 'Internal soul'.

र् + इ = रि :

Example :

अन्तर् 'internal' + इज्या 'worship' > अन्तर् + इज्या = अन्तरिज्या 'Internal worship'.

र् + ई = री :

Example :

निर् 'without' + ईहा 'desire' > निर् + ईहा = निरीहः 'He who has no desire' 'desireless'.

र् + उ = रु :

Example :

पुनर् 'again' + उक्तिः 'saying' > पुनर् + उक्तिः = पुनरुक्तिः 'repeated saying'.

र् + ऊ = रू :

Example :

अन्तर् 'internal' + ऊष्मा 'heat' > अन्तर् + ऊष्मा = अन्तरूष्मा 'Internal heat'.

र् + ऋ = र्ऋ :

Example :

पुनर् 'again' + ऋणम् 'debt' > पुनर् + ऋणम् = पुनर्ऋणम् 'again debt'.

र् + ए = रे :

Example :

पुनर् 'again' + एव 'certainly' = पुनरेव 'certainly again'.

र् + ऐ = रै :

Example :

अन्तर् 'internal' + ऐक्यम् 'unity' > अन्तर् + ऐक्यम् = अन्तरैक्यम् 'Internal unity'.

र् + ओ = रो :

Example :

अन्तर् 'internal' + ओजस् 'vigour' > अन्तर् + ओजाः = अन्तरोजाः 'He who has internal vigour'.

र् + औ = रौ :

Example :

अन्तर् 'internal' + औष्ण्यम् 'heat' > अन्तर् + औष्ण्यम् = अन्तरौष्ण्यम् 'Internal heat'.

र् + soft consonants

(b) र् + ग = र्ग :

Example :

पुनर् 'again' + गणना 'calculation' = पुनर्गणना 'again calculation'.

र् + घ = र्घ :

Example :

दुर् 'bad' + घटना 'happening' = दुर्घटना 'accident'.

र् + ज = र्ज :

Example :

दुर् 'bad' + जन 'person' = दुर्जनः 'a bad person'.

र् + झ = र्झ :

Example :

निर् 'out of' + झरः 'source' = निर्झरः 'fountain'.

र् + ड = र्ड :

Example :

पुनर् 'again' + डिण्डिमघोषः 'drum sound' = पुनर्डिण्डिमघोषः 'again drum sound'.

र् + ढ = र्ढ :

Example :

पुनर् 'again' + ढौकनम् 'peeping, a present' > पुनर्ढौकनम् 'peeping-again'.

र् + द = र्द :

Example :

निर् 'out of' + दया 'pity' = निर्दयः 'cruel'.

पुनर् 'again' + दर्शनाय 'to see' = पुनर्दर्शनाय 'to see again'.

र् + द = र्द :

Example :

दुर् 'bad' + दिनम् 'day' = दुर्दिनम् 'bad day' rainy day.

र् + ध = र्ध :

Example :

निर् 'without' + धन 'wealth' = निर्धनः 'poor'.

र् + न = र्न :

Example :

निर् 'certainly' + नयः 'carrying' = निर्णयः 'decision'.

दुर् 'bad' + नीतिः 'ethics' = दुर्नीतिः 'bad ethics', 'bad policy'. There is power in र् of दुर् prefix to change न to ण.

र् + ब = र्ब :

Example :

दुर् 'bad' + बलम् 'strength' = दुर्बलः 'a weak person'.

र् + भ = र्भ :

Example :

निर् 'without' + भयम् 'fear' = निर्भयः 'a fearless person'.

र् + म = र्म :

Example :

निर् 'without' + मलम् 'dirt' = निर्मलम् 'pure, dirtless'.

र् + य = र्य :

Example :

निर् 'out of' + यासः 'attempt' = निर्यासः 'glum'.

दुर् 'bad' + योधनम् 'fighting' = दुर्योधनः 'bad fighter', a cousin of Arjuna.

र् + व = र्व :

Example :

निर् 'without' + वस्त्रम् 'cloth' = निर्वस्त्रः 'naked'.

र् + ल = र्ल :

Example :

निर् 'without' + लज्जा 'shame' = निर्लज्जः 'shameless'.

र् + ह = र्ह :

Example :

दुर् 'bad' + हृदयम् 'heart' > दुर् + हृदयः = दुर्हृदयः 'He who has bad heart > enemy'.

(6) र् + र. means two fires. When two fires meet together, first one disappears into other one. Servant र् disappears into master र. and because of this the previous vowel becomes long.

(a) अर् + र = आर :

Example :

अन्तर् 'inter' + राष्ट्रियम् (adjective) 'national' > अन्तर् + राष्ट्रिय > अन्ता + राष्ट्रिय = अन्ताराष्ट्रियम् 'International'.

There exist four words ending in र् : 1. चतुर् 'four', 2. गिर् 'speech', 3. पुर् 'city' and 4. धुर् 'yoke'. Except the first one, the last three words are क्विप् suffix ending. Therefore they are always used in feminine gender.

(1) In the vowel, ending **suffixes र् does not**

change of these 3 word's :-

Example :

गिर्+ औ=गिरौ, गिर्+ अस्=गिरा, गिर् +आ = गिरा, गिर्+ ए= गिरे, गिर्= आम=गिराम्, गिर्+ इ = गिरि, पुर् + औ= पुरौ etc.

धुर् + औ = धुरौ, धुर् + अस् = धुरः, धुर् + आ = धुरा, धुर् + ए = धुरे, धुर् + इ = धुरि etc.

(2) When in the place of the master consonant-ending suffixes and words exist then penultimate vowel of the servant becomes long:

Example :

धुर् + स् = धूः, धुर् + भ्याम् = धूर्भ्याम्, धुर् + भिस् = धूर्भिः, धुर् + भ्याम् = धूर्भ्याम्, धुर् + सु = धुर्षु.

पुर् + स् = पूः, पुर् + भ्याम् = पूर्भ्याम्, पुर् + पूर्भ्यः, पुर् + षु = पूर्षु.

गिर् + स् = गीः, गिर् + भ्याम् = गीर्भ्याम्, गिर् + भिस् = गीर्भि, गिर् + सु = गीर्षु.

This rule also applies in words where विसर्ग of स् changes into र्. Such as the word आशिष् 'blessing'

Example :

आशिस् + स् > आशी + स् = आशीः, आशिस् + वादः > आशिर् + वाद = आशीर्वादः **'blessing'.**

(b) इर् + र = ईर :

Example :

निर् 'out of' + रोगः 'disease' > निर् + रोगः = नि + रोगः > नीरोगः 'healthy'.

(c) उर् + र = ऊर :

Example :

दुर् 'wicked' + रोगः 'disease' > दु + रोगः > दूरोगः 'a bad disease'.

Exception :

With influence of र् dental ध् changes into cerebral ढ्.

Example :

दुर् 'difficult' + ध्यः 'meditatable' > दु + ढ्यः = दूढ्यः 'not easy to be meditated.'

र् + न = ण (without intervention) in one word

According to the mnemonics Tonga-horse, cerebral ऋ, र् and ष् influence न to change into ण without interventon. Such as kar + na = कर्णः 'ear' पर्णः 'leaf' पूर्णः 'full', कीर्णः 'scattered' and ऋ + ण = ऋणम् 'debt', कृष् + नः = कृष्णः, तृष्णा 'thirst'.

ऋ, र् and ष् do not influence न if air broken because in the middle the tongue disturbs. In the range of the tongue are तु, चु and टु such as: कर् + तनी = कर्तनी 'scissors', अर्चना 'worship'.

Between र् and न If vowels and सीमावर्ग कु पु

letters appear, then air flows direct by to touch न, the tongue does not get disturbed. So न changes into cerebral ण. Such as अर् + पन > अर्पणम् 'delivering', तर्कणा 'argument', गर्हणा 'censure'. In two words न does not change into ण – राम + नाथः = रामनाथः, रघुनाथः.

Exception

She was an historical personality. शूर्प + नखा = शूर्पणखा.

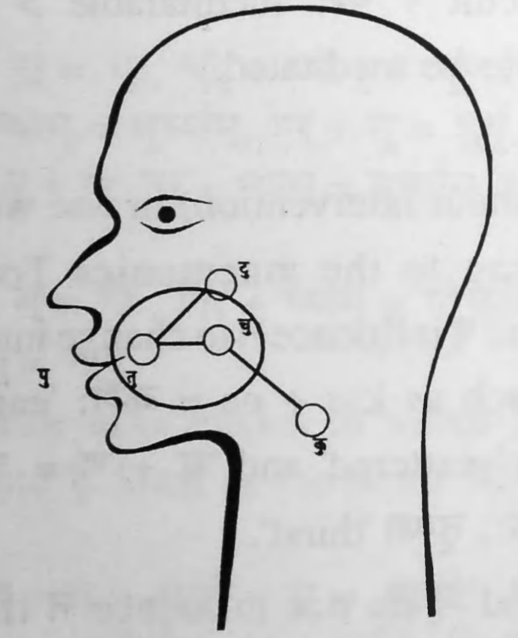

Please see this figure, कु and पु are out of the range of tongue. Therefore air does not break and ऋ, र् and ष् influence to change into ण.

Chapter XIX

श् + vowels & consonants

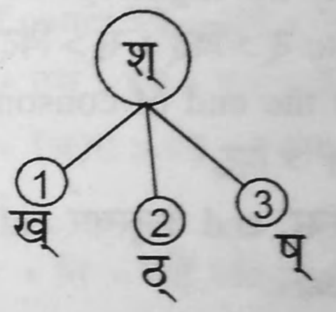

श् + स्वर and consonants

Palatal चु & श् are always surrendered to their boss कु.

श् + अ > ख् + अ > क् + अ = ग.

Example :

१. दिश् 'direction' + अम्बरम् 'cloth' दिख् + अम्बरः > दिक + अम्बरः > दिग + अम्बरः = दिगम्बरः 'He who has a cloth of direction : naked'.

Note: Other examples see in कु.

श् + स् > ख् + स् > क + स् > क + ष् > क्ष.

√दिश् 'to release' + स्य + ति (future third person,

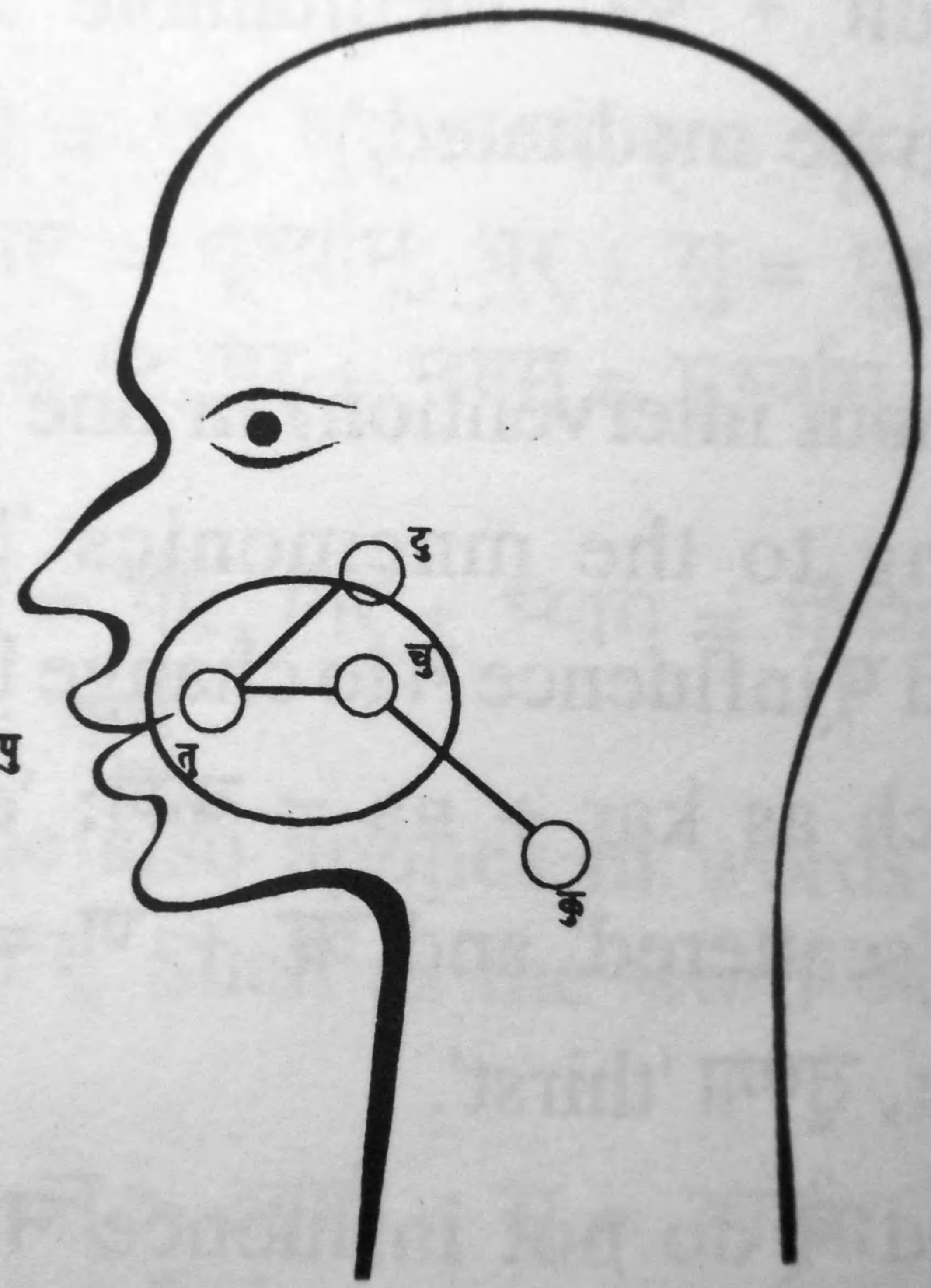
टु
चु
पु
तु
कु

singular number) > देव + स्यति > देक्ष्यति (क् cuts स् into ष्) = देक्ष्यति.

२. विश् 'businessman' +स् 'nominative singular' > विश्+ स्. श् changes into ठ् because व् is pronounced at two places dental and labial. Therefore श् is promoted to the higher place at cerebrum and changes into ठ् > विठ् + स् > विट् + स्. Now स् drops because at the end of consonant due to brick mnemonics[1] > विट्.

३. After शक्तिस्वर, and अनुस्वार cut 'श' into ष् if after that त् appears.

√दिश् + (क)त > दिष् + त = दिष्ट.

Examples :

(a) √दिश् 'to release' + (क)त 'past participle' > दिष् + त (Tonga-horse Mnemonic) त changes into ट = दिष्टम् 'destiny'.

---

1. Two bricks stick together when there is cement used between of them. Without cement one of them falls down. Here consonants are like bricks and vowels are like cement. In word विट् + स् no vowel exists between ट् and स्. ट् is attached with previous vowel इ. But स् is unattached with any vowel. Therefore it drops out of the word.

(b) √दृश् 'to see' + (क)त (past participle) > दृष् + त = दृष्टम् 'seen'; √दृश् + (क)त्वा = दृष्ट्वा 'having seen'.

(c) निर् + √दिश् 'to point out' + तुम् (infinitive) + निर्देश् + तुम् > निर्देष् + तुम् = निर्देष्टुम् 'to point out'.

(d) √दृश् 'to see' + तुम् (infinitive) + द्रश् + तुम् here तुम् has no flag of cutter द्रष् + तुम् = द्रष्टुम् 'to see'.

(e) √दंश् 'to bite' + तुम् > दंष् + तुम् > दंष्टुम् 'to bite'.

(d) √दंश् 'to bite' + (क)त > दंष् + (क)त > (क) flag cuts अनुस्वार = दष्टम् '

(e) √वश् 'to wish' + ति > वष्टि 'He or she desires'.

(f) प्र + √विश् 'to enter' + (क)त (P.P.) > प्रविष् + त = प्रविष्टम् 'entered'.

स्वामिनः 'तकारस्य' अनुपस्थितौ नास्ति श्-मूर्धन्यता

on absence of master त, श् does not change into ष् :

श् + अ = श, श् + य = श्य.

Example :

√दृश् 'to see' + (क)य 'able' = दृश्यम् 'a seen'; √दृश् 'to see' + अनीय 'able' = दर्शनीय 'seeable', √दृश् 'to see' + अन 'ing' = दर्शनम् 'visit ' √दृश् 'to see' + अक (ण्) = दर्शकः 'seer'. Not when penultimate is गुरु 'heavy'.

●

Chapter XX

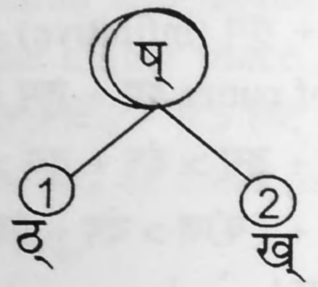

ष् + स्वर vowels and व्यञ्जन consonants

1. ष् is out of the group letter of the ट् group. Therefore first of all it will change into its own group ट्.

In two words (external सन्धि) :

ष् + स्वराः Vowels

ष् + अ (ठ् + अ > ड् + अ)- ड :

Example :

षष् 'six' + अङ्गानि 'limbs' > षठ् + अङ्गानि > षड् + अङ्गानि = षडङ्गानि 'six limbs'.

ष् + आ (ठ् + आ > ड् + आ)- डा :

Example :

षष् 'six' + आननानि 'mouths' > षठ् + आननानि = षडाननः 'he who has six faces' = Kārttikeya.

ष् + इ (ठ् + इ > ड् + इ)- डि :

Example :

षष् 'six' + इन्द्रियाणि 'senses' > षठ् + इन्द्रियाणि > षट् + इन्द्रियाणि = षडिन्द्रियाणि 'six senses'.

ष् + ई (ठ् + ई > ड् + ई)- डी :

Example :

षष् 'six' + ईतयः 'distresses' > षठ् + ईतयः > षट् + ईतयः = षडीतयः 'six distresses'.

ष् + उ (ठ् + उ > ड् + उ)- डु :

Example :

षष् 'six' + उखाः 'cooking pots' > षठ् + उखाः > षट् + उखाः > षड् + उखाः > षडुखाः 'six cooking pots'.

ष् + ऊ (ठ् + ऊ > ट् + ऊ > ड् + ऊ)- डू :

Example :

षष् 'six' + ऊर्मयः 'waves' > षठ् + ऊर्मयः > षट् + ऊर्मयः > षड् + ऊर्मयः = षडूर्मयः 'six waves'.

ष् + ऋ (ठ् + ऋ > ट् + ऋ > ड् + ऋ)- डृ :

Example :

षष् 'six' + ऋतवः 'seasons' > षठ् + ऋतवः > षट् + ऋतवः > षड् + ऋतवः = षडृतवः 'six seasons'.

ष् + ए (ठ् + ए > ट् + ए > ड् + ए)- डे :

Example :

षष् 'six' + एलाः 'cardamoms' > षठ् + एलाः > षट् + एलाः > षड् + एलाः = षडेलाः 'six cardomoms'.

ष् + ऐ (ठ् + ऐ > ट् + ऐ > ड् + ऐ)- डै :

Example :

षष् 'six' + ऐश्वर्याणि 'sovereignties' > षठ् + ऐश्वर्याणि > षट् + ऐश्वर्याणि > षड् + ऐश्वर्याणि = षडैश्वर्याणि 'six sovereignties'.

ष् + ओ (ठ् + ओ > ट् + ओ > ड् + ओ)- डो :

Example :

षष् 'six' + ओतवः 'tom cats' > षठ् + ओतवः > षट् + ओतवः > षड् + ओतवः = षडोतवः 'six tom cats'.

ष् + औ (ठ् + औ > ट् + औ > ड् + औ)- डौ :

Example :

षष् 'six' + औषधानि 'medicines' > षठ् + औषधानि > षट् + औषधानि > षड् + औषधानि > षडौषधानि 'six medicines'.

ष् + व्यञ्जनानि consonants :

ष् + क (ठ् + क > ट् + क)= ट्क :

Example :

षष् 'six' + कोणः 'corner' > षठ् + कोणः > षट् + कोणः > षट्कोणः 'a group of six corners' = 'hexagon'.

ष् + ख (ठ् + ख > ट् + ख)= ट्ख :

Example :

षष् 'six' + खट्वाः 'cots' > षठ् + खट्वाः > षट् + खट्वाः > षट् खट्वाः 'six cots'.

ष् + ग (ठ् + ग > ट् + ग > ड् + ग)= ड्ग :

Example :

षष् 'six' + गावः 'cows' > षठ् + गावः > षट् + गावः = षड् गावः 'six cows'.

ष् + घ (ठ् + घ > ट् + घ > ड् + घ)= ड्घ :

Example :

षष् 'six' + घस्राः 'days' > षठ् + घस्राः > षट् + घस्राः = षड् घस्राः 'six days'.

ष् + च (ठ् + च > ट् + च)= ट्च :

Example :

इष् 'wish' + चरः 'moving' > इठ् + चरः = इट्चरः 'moving on his own will', a bull.

ष् + च (ठ् + च > ट् + च)= ट्च :

Example :

विष् 'excrement' + चरः 'eating' > विठ् + चरः > विट्चरः 'a pig'.

ष् + छ (ठ् + छ > ट् + छ)= ट्छ :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + छटा 'beauty' > प्रावृठ् + छटा > प्रावृट् + छटा = प्रावृट्छटा 'beauty of the rainy season'.

ष् + ज (ठ् + ज > ट् + ज > ड् + ज)=ड्ज :

Example :

षष् 'six' + ज 'born' > षठ् + ज > षट् + ज = षड्जः 'born at six places. A musical note'.

ष् + झ (ट् + झ > ट् + झ > ड् + झ)=ड् झ :

Example :

षष् 'six' + झिल्लयः 'crickets' > षट् + झिल्लयः > षट् + झिल्लयः = षड् झिल्लयः 'six crickets'

ष् + ट (ट् + ट > ट् + ट)=ट् ट :

Example :

षष् 'six' + टिट्टिभाः 'ṭit ṭit sound-making birds' > षट् + टिट्टिभाः = षट् + टिट्टिभाः 'six टिट् टिट् sound-making birds'.

ष् + ठ (ट् + ठ > ट् + ठ)=ट् ठ :

Example :

षष् 'six' + ठक्कुराः 'lords' > षट् + ठक्कुराः > षट् + ठक्कुराः = षट् ठक्कुराः 'six lords'.

ष् + ड (ट् + ड > ट् + ड > ड् + ड)=ड् ड :

Example :

षष् 'six' + डिण्डिमाः 'drums' > षट् + डिण्डिमाः > षट् + डिण्डिमाः = षड् डिण्डिमाः 'six drums'.

ष् + ढ (ट् + ढ > ट् + ढ > ड् + ढ)=ड् ढ :

Example :

षष् 'six' + ढक्काः 'drums' > षट् + ढक्काः > षट् + ढक्काः = षड् ढक्काः 'six drums'.

ष् + त (ट् + त > ट् + त)=ट् त :

Example :

षष् 'six' + तरवः 'trees' > षट् + तरवः = षट् तरवः 'six trees'.

ष् + थ (ट् + थ > ट् + थ)=ट् थ :

Example :

षष् 'six' + थुक्काः 'spits' > षट् + थुक्काः > षट् थुक्काः 'six spits'

ष् + द (ट् + द > ट् + द > द् + द)=द् द :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + दुर्दशा 'bad condition' > प्रावृट् + दुर्दशा > प्रावृट् + दुर्दशा = प्रावृड्दुर्दशा 'bad condition in rainy season'.

ष् + ध (ट् + ध > ट् + ध > ड् + ध)=ड् ध :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + धैर्यम् 'patience' > प्रावृट् + धैर्यम् > प्रावृट् + धैर्यम् > प्रावृड् + धैर्यम् 'patience in the rainy season'.

ष् + न (ट् + न > ट् + न > ड् + न > ण् + न) = ण्न :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + नौका 'boat' > प्रावृट् + नौका > प्रावृट् + नौका = प्रावृण्नौका 'the boat in the rainy season'.

Exception :

The master also changes because of it being a famous noun:

ष् + न (ठ् + न > ट् + न > ड् + न > ण् + न > ण् + ण)=ण्ण :

Example :

षष् 'six' + नवतिः 'ninety' > षठ् + नवतिः > षट् + नवतिः > षड् + नवतिः > षण् + नवतिः = षण्णवतिः 'ninety six'.

ष् + प (ठ् + प > ट् + प)=ट् प :

Example :

षष् 'six' + पदानि 'feet' > षठ् + पदानिः = षट्पदः 'he who has six feet' = a bumble bee.

ष् + फ (ठ् + फ > ट् + फ)=ट् फ :

Example :

षष् 'six' + फलानि 'fruit' > षठ् + फलानि > षट् + फलानि = षट् फलानि 'six fruits'.

ष् + ब (ठ् + ब > ट् + ब > ड् + ब)=ड्ब :

Example :

षष् 'six' + बिन्दवः 'drops' > षठ् + बिन्दवः > षट् + बिन्दवः = षड्बिन्दु तैलम् 'oil full of six drops' useful in the nasal disease.

ष् + भ (ठ् + भ > ट् + भ > ड् + भ)=ड्भ :

Example :

षष् 'six' + भावविकाराः 'defects of existence' > षठ् + भावविकाराः > षट् + भावविकाराः > षड् + भावविकाराः = षड् भावविकाराः 'six [1]defects of existence'.

ष् + म (ठ् + म > ट् + म > ण्म)=ण्म :

Example :

षष् 'six' + मुखानि 'mouths' > षठ् + मुखानि > षट् + मुखानि = षण्मुखः 'he who has six mouths' Kārttikeya.

ष् + य (ठ् + य > ट् + य > ड् + य)=ड्य :

Example :

षष् 'six' + यन्त्राणि 'machine' > षठ् + यन्त्राणि > षट् + यन्त्रम् = षड्यन्त्रम् 'a conspiracy by three people means six ears'.

ष् + व (ठ् + व > ट् + व > ड् + व)=ड्व :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + वारि 'water' > प्रावृठ् + वारि > प्रावृट् + वारि > प्रावृड् + वारि = प्रावृड्वारि 'water of the rainy season'.

---

1. 1. उत्पद्यते 'is born', 2. अस्ति 'exists', 3. वर्धते 'increases', 4. परिणमते 'changes', 5. क्षीयते 'is decayed', 6. नश्यति 'is destroyed'.

ष् + र (ठ् + र > ट् + र > ड् + र)=ड्र :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + रजनी 'night' > प्रावृठ् + रजनी > प्रावृट् + रजनी = प्रावृड्रजनी 'night of the rainy season'.

ष् + ल (ठ् + ल > ट् + ल > ड् + ल)=ड्ल :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + लीला 'play' > प्रावृठ् + लीला > प्रावृट् + लीला > प्रावृड् + लीला = प्रावृड्लीला 'play of the rainy season'.

ष् + श (ठ् + श > ट् + श)=ट्श :

Example :

प्रावृष् 'rainy season' + शक्तिः 'power' > प्रावृठ् + शक्तिः = प्रावृट्शक्तिः 'power of the rainy season'.

ष् + ष (ठ् + ष > ट् + ष)=ट्ष :

Example :

षष् 'six' + षिड्गाः 'lustful men' > षठ् + षिड्गाः = षट् षिड्गाः 'six lustful men'.

ष् + स (ठ् + स > ट् + स)=ट्स :

Example :

षष् 'six' + सूकराः 'pigs' + षठ् + सूकराः = षट् सूकराः 'six pigs'.

ष् + ह् (ठ् + ह > ट् + ह > ड् + ह > ड् + ढ)=ड्ढ :

Example :

षष् 'six' + होराः 'hours' > षठ् + होराः > षट् > होराः > षड् + होराः (echo) : षड्ड् + होराः > षड्ढोराः 'six hours'.

2. Internal सन्धिः

ष् + स (क + स् + क्ष्)=क्ष :

Example :

√विष् 'to pervade' + स्यति 'it will' > वेक + स्यति > वेक्ष्यति = वेक्ष्यति 'he/she will pervade'.

●

Chapter XXI

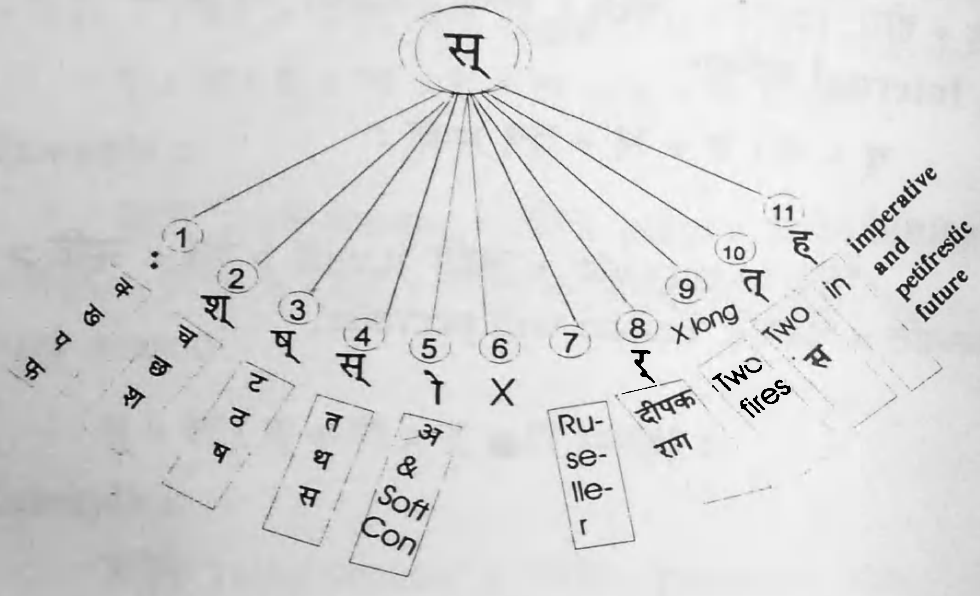

1. स् + क, ख, and प, फ

Here four developments are equal to र् developments. **Seven developments:** are different from development र्. Such as :

Fifth Development

स् means सर्ग creation. So its विसर्ग creates a sprout. I named it as '**child jumping Mnemonic**'. By listening to the musical sounds children jump up. Symbolically the child is here अ, its विसर्ग jumps up into ो when after it (in the place of the master) exist twenty soft consonants and one अ all together twenty- one.

Sixth Development

सः means 'that' God (in सोऽहम्) and अ means अच्युत also God. In the word एषः also exists सः (ए + सः > एषः). In the combination of सः + अ 'child jumping mnemonics' applies. विसर्ग of सः drops if any other letter exist in the place of अ. There अ appears after सः because of no sound combination.

Seventh development :

This mnemonic is called 'wrestler'. Symbolically, wrestler is here आ. Its विसर्ग drops when there are soft sounds all vowels + twenty soft consonants after it. If this wrestler appears after विसर्ग of अ, then it is associated with all शक्तिस्वर. Śakti vowels are (इ to औ).

Eighth development :

'Dīpaka rāga Mnemonics'

This mnemonie is called Dīpaka rāga (दीपकराग). Here is a story of Akabar the great and Tansen the great musician. Akbar heard Tansen in the court of a Hindu king. He was very much influenced with his song, so he brought him to his own court and appointed him as a head musician. Seeing this other musicians were unhappy. They thought of a conspiracy to kill him. They told to Akabar : 'Sir, do you know, Tansen sings dīpaka rāga?

Next day Akabar asked Tansen about it and ordered him to sing it the following day. Dīpaka 'lamps' burn automatically, when a singer sings dīpaka rāga, but simultaneously fire catches the singer's body.

So Tansen was anxious thinking his death. His daughter was also a musician. She told to her father, "Don't be anxious, as you will be singing dīpaka rāga, the same time I shall be singing 'megha malhāra' राग, which bring rain.

Next day on the roof of the palace, Fatehpur Sikari, Tansen sang Dīpaka rāga infront of Akbar and all the lamps decorated there lit up automatically. And natural rain water saved his life.

Question : Now there are many melodious singers in India, why they are unable to burn lamps by singing dīpaka rāga?

Answer : Modern musicians although they are melodious, they have no शक्ति power like Tānsen.

This mnemonic is utilized in the seventh development : After शक्तिस्वर śakti vowels विसर्ग changes into fire र् if there exists any melodious sound of twenty soft consonants + all vowels.

Ninth development :

In the condition of two र् letters, means two

fires, previous servant र् drops and previous vowel becomes long.

Tenth development :

In the condition of two स्, servant स् changes in to its own group त्.

Eleventh development :

Because of regional pronunciation स् changes into ह्.

Examples of the First Development

1. The servant follows the nature of the master. Here masters are hard letters of सीमावर्गः क ख and प फ. Servant स् is already hard and it changes into विसर्ग.

Note : अहन् 'day', word ending in न् is not available in पदान्त. This has two other forms - अहर् and अहस्. As अहस् + भ्याम् > अहोभ्याम्, अहर् + सु = अहर्षु. See अस् + भ and अस् + र.

Example :

(a) अस् + क > (अः + क) = अः क :

Example :

मनस् 'mind' + कामना 'desire' = मनःकामना 'mental desire'. मनोकामना is wrong.

(b) अस् + ख > (अ: + ख) = अ: ख :

Example :

तपस् 'austerity' + ख्याति: 'fame' > तप: + ख्याति: = तप:ख्याति: 'fame of austerity'.

(c) अस् + प > (अ: + प) = अ: प :

Example :

यशस् 'fame' + पताका 'flag' > यश:पताका 'a flag of fame'.

(d) अस् + फ > (अ: + फ) = अ: फ :

Example :

यशस् 'fame' + फलम् 'fruit' > यश:फलम् 'fruit of fame'.

(a) आस् + क > (आ: + क) = आ: क :

Example :

प्रश्न 'question' + अस् (plural number of nominative case) = प्रश्नास् 'questions' + क्रियन्ते 'are done' = प्रश्ना: क्रियन्ते 'questions are asked'.

(b) आस् + ख > (आ: + ख) = आ: ख :

Example :

भूभाग 'part of the earth' + अस् (plural number of nominative case) = भूभागास् 'parts of the earth' + खन्यन्ते 'are dug' = भूभागा: खन्यन्ते 'parts of the earth are dug'.

(c) आस् + प > (आ: + प) = आ: प :

Example :

पर्वत 'mountain' + अस् (plural number of nominative case) = पर्वतास् 'mountains' + पतन्ति 'fall' = पर्वता: पतन्ति 'mountains fall'.

(d) आस् + फ > (आ: + फ) = आ: फ :

Example :

वृक्ष 'tree' + अस् (plural number of nominative case) = वृक्षास् 'trees' + फलन्ति 'give fruits' = वृक्षा: फलन्ति 'trees give fruits'.

(a) इस् + क > (इ: + क) = इ: क :

Example :

किखि 'fox' + स् (singular number of nominative case) = किखिस् 'fox' + क्रन्दति 'cries' = किखि: क्रन्दति 'the fox cries'.

(b) इस् + ख > (इ: + ख) = इ: ख :

Example :

युवति 'young lady' + स् (singular number of nominative case) = युवतिस् 'young lady' + खेलति 'plays' = युवति: खेलति 'the young lady plays'.

(c) इस् + प > (इ: + प) = इ: प :

Example :

युवति + स् 'young lady' + पठति 'reads' = युवति: पठति 'the young lady reads'.

(d) इस् + फ > (इः + फ) = इः फ :

Example :

व्रतति + स् 'creeper' + फुल्लति 'blooms' = व्रततिः फुल्लति 'the creeper blooms'.

(a) ईस् + क > (ईः + क) = ईः क :

Example :

लक्ष्मी + स् 'goddess of wealth' + कृपयति 'graces' = लक्ष्मीः कृपयति 'goddess of wealth graces'.

(b) ईस् + ख > (ईः + ख) = ईः क :

Example :

लक्ष्मी + स् 'goddess of wealth' + खिद्यते 'is sad' = लक्ष्मीः खिद्यते 'goddess of wealth is unhappy'.

(c) ईस् + प > (ईः + प) = ईः प :

Example :

लक्ष्मी + स् 'goddess of wealth' + प्रसीदति 'pleases' = लक्ष्मीः प्रसीदति 'goddess of wealth is pleased'.

(d) ईस् + फ > (ईः + फ) = ईः फ :

Example :

श्री + स् 'goddess of wealth' + फलति 'gives fruit' > श्रीः फलति 'goddess of wealth gives fruit'.

(a) उस् + क > (उः + क) = उः क :

Example :

श्रीगुरु + स् 'śrīguru' + कृपयति 'rains grace' = श्रीगुरुः कृपयति 'śrī guru rains grace'.

(b) उस् + ख > (उः + ख) = उः क :

Example :

श्रीगुरु + स् 'śrī guru' + खिद्यते 'is unhappy' = श्रीगुरुः खिद्यते 'śri guru is unhappy'.

(c) उस् + प > (उः + प) = उः प :

Example :

श्रीगुरु + स् 'śri guru' + प्रभुः 'lord' = श्रीगुरुः प्रभुः 'Sri guru (is) the lord'.

(d) उस् + फ > (उः + फ) = उः फ :

Example :

पृदाकु + स् 'snake' + फूत्करोति 'hisses' = पृदाकुः फूत्करोति 'the snake hisses'.

(a) ऊस् + क > (ऊः + क) = ऊः क :

Example :

वधू + स् 'bride' + क्रन्दति 'cries' > वधूः क्रन्दति 'the bride cries'.

(b) ऊस् + ख > (ऊः + ख) = ऊः क :

Example :

वधू + स् 'bride' + खिद्यते 'is unhappy' = वधूः खिद्यते 'The bride is unhappy'.

(c) ऊस् + प > (ऊः + प) = ऊः प :

Example :

वधू + स् 'bride' + पठति 'reads' = वधूः पठति 'The bride reads'.

(d) उस् + फ > (ऊः + फ) = ऊः फ :

Example :

भू + स् 'earth' + फलति 'gives fruit' = भूः फलति 'the earth becomes fruitful'.

(a) एस् + क > (एः + क) = एः क :

Example :

हरि + अस् = हरेस् 'Viṣṇu's' + कथा 'story' = हरेः कथा 'story of Viṣṇu'.

(b) एस् + ख > (एः + ख) = एः क :

Example :

कवि + अस् = कवेस् 'poet's' + ख्यातिः 'fame' = कवेः ख्यातिः 'fame of the poet'.

(c) एस् + प > (एः + प) = एः प :

Example :

हरि 'viṣnu' + अस् (singular number of genetive) हरेस् 'Viṣṇu's' + प्रसादः 'pleasure' = हरेः प्रसादः 'pleasure of Viṣṇu'.

(d) एस् + फ > (एः + फ) = एः फ :

Example :

प्राप्ति 'obtaining' + अस् (singular number of genetive) = प्राप्तेस् 'one kind of' 'प्राप्ति सिद्धि' + फलम् 'result' = प्राप्तेः फलम् 'result of the प्राप्ति means one kind of सिद्धि'[1].

1. There are siddhis of nine kinds. Such as :
अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा।
प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्ट सिद्धयः।।

(a) ऐस् + क > (ऐः + क) = ऐः क :

Example :

शनैस् (indiclinable) 'slowly' + कार्यम् 'work' = शनैः कार्यम् 'slowly work'.

(b) ऐस् + ख > (ऐः + ख) = ऐः ख :

Example :

शनैस् 'slowly' + खनति 'digs' = शनैः खनति 'he/she digs slowly'.

(c) ऐस् + प > (ऐः + प) = ऐः प :

Example :

शनैस् 'slowly' + पठतु 'read' > शनैः पठतु 'read slowly'.

(d) ऐस् + फ > (ऐः + फ) = ऐः फ :

Example :

भुजङ्ग 'cobra' + ऐस् (plural number of instrumental case) – भुजङ्गैस् 'by cobras' + 'फुङ्क्रियते' 'is hissed' = भुजङ्गैः फुङ्क्रियते 'this is hissed by cobras'.

(a) ओस् + क > (ओः + क) = ओः क :

Example :

श्रीगुरु + अस् (singular number of genetive) = श्रीगुरोस् 'of the गुरु' + कृपा 'grace' = श्रीगुरोः कृपा 'grace of the गुरु'.

(b) ओस् + ख > (ओ:ख) = ओ: ख :

Example :

शम्भु 'Śiva' + अस् (singular number of genetive) = शम्भो-स् 'of शिव' + ख्याति: 'fame' = शम्भो: ख्याति: 'fame of शिव'.

(c) ओस् + प > (ओ: + प) = ओ: प :

Example :

मृत्यु 'death' + अस् (singular number of genetive) = मृत्योस् 'of death' + पीडा 'pain' = मृत्यो: पीडा 'pain of death'.

(d) ओस् + फ > (ओ: + फ) = ओ: फ :

Example :

क्रतु 'yajña' + अस् (singular number of genetive) = क्रतोस् 'of yajña' + फलम् 'fruit' = क्रतो: फलम् 'fruit of yajña'.

(a) औस् + क > (औ: + क) = औ: क :

Example :

गौ 'cow' + स् (singular number of nominative case) = गौस् 'cow' + क्षीणा 'lean' = गौ: क्षीणा 'the cow is lean'.

(b) औस् + ख > (औ:+ ख) = औ: ख :

Example :

गौ + स् 'cow' + खादति 'eats' शष्पम् 'grass' 'eats grass' = गौ: खादति शष्पम् 'The cow eats grass'.

(c) औस् + प > (औ: + प)=औ: प :

Example :

गौ + स् 'cow' + पिबति 'drinks' पय: 'water' = गौ: पिबति पय: 'cow drinks water'.

(d) औस् + फ > (औ: + फ)=औ: फ :

Example :

गौ + स् 'cow' + फेनायते 'spits out foam' = गौ: फेनायते 'The cow spits out foam'.

●

Chapter XXII

Grace for hard letters of सीमावर्ग (कु & पु) in 4 conditions

You have seen that स् always shrinks into विसर्ग, when क, प & फ is present in the place of master. स् has no chance to remain as स् or change into ष्.

Now following In four conditions स् is given grace to remain as स् or change into ष् when masters are क, प & फ.

I explained before that शक्तिस्वर cuts स् into ष्. Here इ and उ शक्तिस्वर appear with indeclinable words such as आविस्, निस्, दुस् and परिस्, बहिस्. This स् of five indeclinables changes into ष्, when क, प and फ appear in the place of the master :

इस् + क = इष्क.

1. (a) आविस् 'openly' + कारः 'action' = आविष्कारः 'discovery'

आविस् 'openly' + क्रिया 'action' = आविष्क्रिया 'discovery'

आविस् 'openly' + करोति 'makes' = आविष्करोति 'he/she discovers'

आविस् + क्रियते = आविष्क्रियते 'is discovered'

(with all declensions of √कृ root).

(b) निस् + कोषणम् = निष्कोषणम् 'to make empty' 'out of'.

निस् 'out of' + कामः 'desire' = निष्कामः 'desireless'.

निस् 'out of' + प्राणः 'life' = निष्प्राणः 'lifeless'

निस् 'out of' + फलम् 'fruit' = निष्फलम् 'fruitless'

(c) दुस् 'difficult' + करः = दुष्करः 'difficult to do' दुस् 'difficult' + पठः 'reading' = दुष्पठः 'difficult to read'

(d) निस् + कः = निष्कः 'golden coin'

निस् + कृपा 'grace' = निष्कृपः 'cruel'

निस् + कण्टकः 'thorn' = निष्कण्टकः 'obstacle-less'

(e) परिस् + कारः = परिष्कारः 'polish' (with all declensions of √कृ root).

(f) बहिस् 'out' + कारः = बहिष्कारः 'to expel out'

बहिस् + क्रिया = बहिष्क्रिया 'to expel out'

बहिस् + करोति = बहिष्करोति 'He/she expels out'

बहिस् + क्रियते = बहिष्क्रियते 'is expelled out'

बहिस् + क्रियमाणः = बहिष्क्रियमाणः 'being expelled'

दुस् + प्रधर्षिणी = दुष्प्रधर्षिणी 'brinjal', eggplant', 'anbergine'.

(with all declensions of √कृ root)

2. Here इ and उ शक्तिस्वर appear with non-indeclinable words, before स्. Such as किस्, धनुस्, भ्रातुस्, शोचिस् and सर्पिस्. This penultimate शक्तिस्वर cuts (changes) स् into ष्, when कादि & पादि words appear in the place of the master.

(a) किस् + किन्धा = किष्किन्धा 'name of a city'

(b) धनुस् 'bow' + कोटि 'angle' = धनुष्कोटिः 'a pilgrimage near Rāmeśvaram'.

(c) भ्रातुस् 'brother's' + पुत्रः 'son' > भ्रातुष्पुत्रः 'nephew'

(d) शोचिस् 'flame' + केशः 'hair' = शोचिष्केशः 'fire'

(e) सर्पिस् 'ghee' + कुण्डिका 'bowl' > सर्पिष्कुण्डिका 'the bowl of butter, ghee'.

(f) द्रेस् + काणः = द्रेष्काणः 'third house in the horoscope'

(g) गोः 'cow's' + पदम् 'foot' = गोष्पदम् 'measured by the cow's hoof'.

(h) दोस् 'arm' + क(ण्) = दौष्कः 'swimmer'

(i) वास्तोस् 'architecture' + पतिः 'lord' > वास्तोष्पतिः 'Indra'

Exceptions :

Here are two exceptions, where स् changes the master's place letter due to the cart-horse mnemonics and शक्तिस्वर cuts स् into ष् :

(a) मातृ + स्वसा > मातृष्वसा 'mother's sister'

(b) पितृ + स्वसा > पितृष्वसा 'father's sister'

3. With help of शक्तिस्वर in prefixes (अनु, वि, नि, अधि, अति, सु, अभि, प्रति and परि) स् of षोपदेश verbs ('Those roots which begin with 'ष्' are called षोपदेश) changes into ष्.

(a) अनु + (ष्ठा) √स्था 'to stay' + अन 'ing' = अनुष्ठानम् 'performance'.

(b) वि + (ष्ठा) √स्था = विष्ठा 'excrement'.

(c) नि + (ष्ठा) √स्था = निष्ठा 'faith'.

(d) अधि + (ष्ठा) √स्था + अन = अधिष्ठानम् 'place'.

(e) सु + (ष्ठा) √स्था + उ = सुष्ठु (indeclinable) 'good'.

(g) अभि + (ष्टु) √स्तु 'to pray' + अः = स्तवः 'prayer'.

(h) प्रति + (ष्ठा) √स्था 'to stay' = प्रतिष्ठा 'prestige'.

(j) परि + (ष्ठा) स्था 'to stay' = परिष्ठा '

(k) वि + (षद्) √सद् 'to be said' + अ(ण्) = विषादः 'sadness'.

(l) परि + (षद्) 'to sit' √सद् 'to sit' + क्विप् suffix = परिषद् 'council'.

(m) नि (षद्) √सद् 'to sit' + अ(ण्) = निषादः 'a boatman', seventh musical note'.

(n) नि + (ष्ट्यै) √स्त्यै 'to spread about' = निष्ट्यः 'out of the cast'

4. स् does not change into विसर्ग if अस्- ending indeclinable words appear before the words of सीमावर्गीय √कृ root : such as १. नमस्, २. पुरस्, ३. तिरस्, ४. उप (स्) and ५. सम् (स्). स् will not change into ष् because there is no शक्ति before स् :

(a) उपस् + करः = उपस्करः 'spice'

(b) उपस् + कृतम् = उपस्कृतम् 'purified'

(c) तिरस् + कृतम् = तिरस्कृतम् 'insulted'

(d) तिरस् + कारः = तिरस्कारः 'insult', - 'disappearance'.

(e) तिरस् + क्रिया = तिरस्क्रिया 'insult'

(f) तिरस् + करोति = तिरस्करोति 'He/she insults'

(g) नमस् + कारः = नमस्कारः 'salutation'

(i) नमस् + क्रिया = नमस्क्रिया 'salutation'

(j) नमस् + कृतिः = नमस्कृतिः 'salutation'

(k) नमस् + करोमि = नमस्करोमि 'I salute'

(l) पुरस् + कारः = पुरस्कारः 'award'

(m) पुरस् + क्रिया = पुरस्क्रिया 'award'

(n) पुरस् + कृतिः = पुरस्कृतिः 'award'

(o) पुरस् + करोमि = पुरस्करोमि 'I award'

(p) सम् (स्) + कारः = संस्कारः 'impression'

(q) सम् (स्) + क्रिया = संस्क्रिया 'impression'

(r) सम् (स्) + कृतिः = संस्कृतिः 'impression' 'culture'

(s) सम् (स्) + करोमि = संस्करोमि 'I give good impression'

(t) सम् (स्) + कृतम् = संस्कृतम् (ad. & Noun) 'refined'

(u) सम् (स्) + क्रियते = संस्क्रियते 'is impressed, refined'

(v) सम् (स्) + क्रियमाण = संस्क्रियमाण (ad.) 'being refined'.

5. स् does not change into विसर्ग if अस्- ending non-indeclinable words appear before सीमावर्गीय hard words काण्ड, पिण्ड, कर्ण, कुम्भ, पात्र, पद, पति, क and य (suffix) and words from √कृ and √कम् roots without शक्तिस्वर स् does not change into ष् :

(a) भास् 'ray' + करः 'maker' = भास्करः 'sun'. भाष्करः is wrong.

(b) दिवस् (दिव 'shine' + अस् genetive singular number) = 'of day' + करः 'maker' = दिवस्करः 'sun'

(c) श्रेयस् 'auspiciousness' + करः 'maker' = श्रेयस्करः 'auspicousness maker'.

(d) पारस् + करः 'maker' = पारस्करः 'name of a गृह्यसूत्र'.

(e) कारस् + करः 'maker' = कारस्करः 'a poisonous tree'.

(f) अयस् 'iron' + करः = अयस्करः 'ironsmith', blacksmith. तस् 'that' + करः 'maker' = तस्करः 'smuggler'. बृहस् 'big, great'+ पतिः 'master' = बृहस्पतिः 'guru of deities'.

(g) पेशस् + कृत् = पेशस्कृत् 'an insect which makes other insect equal to himself'

(h) अयस् 'iron' + कान्तः 'beloved' = अयस्कान्तः 'magnet'

(i) यशस् 'fame' + कामः 'desirous' = यशस्कामः

'desirous of fame'

(j) यशस् 'fame' + काम्यति 'desires' = यशस्काम्यति 'He/she desires fame'. अहस् 'day' + करः 'maker' > अहस्करः 'sun'.

(k) वयस् 'age' + करः 'maker' = वयस्करः 'causing health and vigour of life'.

(l) तमस् 'darkness' + काण्डः = तमस्काण्डः 'deadly darkness'

(m) अयस् 'iron' + काण्डः 'arrow' = अयस्काण्डः 'arrow made of iron'.

(n) अयस् 'iron' + कुम्भः 'pot' = अयस्कुम्भः 'Iron pot'.

(o) शुनस् 'dog's' + कर्णः 'ear' = शुनस्कर्णः 'dog's ear'.

अस्/आस् + प = अस्प/ आस्प

(p) मेदस् 'fat' + पिण्डः > 'ball' = मेदस्पिण्डः 'a ball of fat'

(q) दिवस् 'of day' + पतिः 'lord' = दिवस्पतिः 'sun', 'Indra'

(r) वाचस् 'of speech' + पतिः 'lord' = वाचस्पति 'lord of the speech' बृहस्पति Guru of deities

(s) अयस् 'iron' + पात्रम् 'pot' = अयस्पात्रम् 'iron pot'

(t) आ (स्) + पदम् = आस्पदम् 'place' 'prestige'.

6. क-प्रत्यय- अस् + क = अस्क.

(a) मध्यमवयस् 'middle age' + क 'having' = मध्यमवयस्कः 'middle-aged'

(b) अन्यमनस् 'other mind' + क 'having' = अन्यमनस्कः 'unstable-minded'.

(c) य-प्रत्ययः 'suffix' - वयस् + यः = वयस्यः 'friend'.

7. **Special four words**: कस्क-साद्यस्क-कौतस्कुत-यास्काः

(a) कस् 'who' + कस् 'who' = कस्कः 'repeated by who'.

(b) सद्यस् 'immediate' + क(ण्) = साद्यस्कः (ad.) 'pertaining to the same time'

(c) कुतस् 'wherefrom' + कुतस् 'wherefrom' = कौतस्कुतः (ad.) 'pertaining to wherefrom'

(d) यस् 'which' + कस् 'who' = यस्कः + अ (ण्) 'suffix' = यास्कः 'pertaining to which whom'. Name of the writer of the निरुक्त.

●

Chapter XXIII

Gate-keeper's नित्यदास Mnemonics

1. तु and its out of the group letter स् are नित्यदास to चु and टु. तु letters go to the place of चु and टु and change into चु and टु. It is called their सारूप्यमुक्ति. Out of the group letter स् changes into श् out of the group letter of चु and ष् out of the group letter of टु. It is called नित्यदास 30 no सारूप्यमुक्ति Mnemonics.

Because स् does not go to change in the similar form of चु or टु. But in the case of master श, सारूप्यमुक्ति becomes optional.

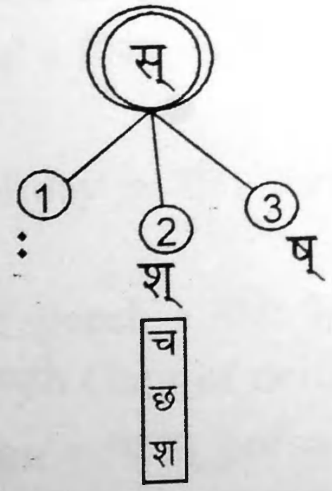

2. Our mouth is like a house or office. Teeth are like a shutter of the door. The out of group letter स् pronounced at the teeth. So he is like a doorkeeper. Inside there are two places cerebrum (soft palate) and hard palate ताल्. There sit two officers : टु, ष् sit at the cerebrum and चु, श् sit at the hard palate. When cerebral letters need to drink tea or need some file they ring a bell. The doorkeeper runs to that place and leaves his own place. He becomes similar to the officers. This Mnemonic is called सारूप्यमुक्ति.

Examples :

(a) अस् + च (अश् + च) = अश्च :

Example :

तपस् 'austerity' + चर्या 'performance' > तपश् + चर्या = तपश्चर्या 'performance of austerity'.

(b) अस् + छ (अश् + छ) = अश्छ :

Example :

मुकुन्द-स् 'the name' + छिक्कति 'sneezes' > मुकुन्दश् + छिक्कति = मुकुन्दश्छिक्कति 'मुकुन्द sneezes'.

(c) अस् + श (अश् + श: अ:श) = अश्श, अ:श :

Example :

यशस् 'fame' + शरीरम् 'body' > यशश् + शरीरम् = यशश्शरीरम् or यश:शरीरम् 'the body of fame'.

(a) आस् + च (आश् + च) = आश्च :

Example :

स्वार्थ 'selfishness' + अस् (plural number of nominative case) = स्वार्थास् 'selfishnesses' + चूर्ण्यन्ते 'are pondered, broken' > स्वार्थाश् + चूर्ण्यन्ते = स्वार्थाश्चूर्ण्यन्ते 'selfishnesses are broken'.

(b) आस् + छ (आश् + छ) = आश्छ :

Example :

पादपास् 'trees' + छिद्यन्ते 'are cut' > पादपाश् + छिद्यन्ते = पादपाश्छिद्यन्ते 'trees are cut'.

(c) आस् + श (आश् + श) = आश्श, आःश :

Example :

पादाप + अस् 'trees' + शुष्यन्ति 'are dried' > पादपाश् + शुष्यन्ति = पादपाश्शुष्यन्ति or पादपाः शुष्यन्ति 'trees are dried'.

(a) इस् + च (इश् + च) = इश्च :

Example :

कपि + स् 'monkey' + चर्वति 'masticates' > कपिश् + चर्वति = कपिश्चर्वति 'The monkey chews'.

(b) इस् + छ (इश् + छ) = इश्छ :

Example :

कलि + स् 'Kali' + छलयते 'deceives' > कलिश् + छलयते = कलिश्छलयते 'Kali deceives'.

(c) इस् + श (इश् + श) = इश्श, इःश :

Example :

हरि + स् 'Viṣṇu' + शेते 'sleeps' > हरिश् + शेते = हरिश्शेते or हरिः शेते 'Viṣṇu sleeps'.

(a) ईस् + च (ईश् + च) = ईश्च :

Example :

लक्ष्मी + स् 'goddess of wealth' + चञ्चला 'fickle' > लक्ष्मीश् + चञ्चला = लक्ष्मीश्चञ्चला 'goddess of wealths (is) fickle'.

(b) ईस् + छ (ईश् + छ) = ईश्छ :

Example :

लक्ष्मी + स् 'goddess of wealth' + छलपूर्णा 'full of deceit' > लक्ष्मीश् + छलपूर्णा = लक्ष्मीश्छलपूर्णा 'goddess of wealth (is) full of deceit'.

(c) ईस् + श (ईश् + श) = ईश्श ईःश :

Example :

लक्ष्मी + स् 'goddess of wealth' + शक्तिमती 'powerful' > लक्ष्मीश् + शक्तिमती = लक्ष्मीश्शक्तिमती or लक्ष्मीः शक्तिमती 'goddess of wealth is powerful'.

(a) उस् + च (उश् + च) = उश्च :

Example :

मातृ 'mother' + अस् (singular number of genetive) > मातुस् 'mother's' + चरणौ 'feet' > मातुश् + चरणौ = मातुश्चरणौ वन्दे 'I salute mother's feet'.

(b) उस् + छ (उश् + छ) = उश्छ :

Example :

मातुस् 'mother's' + छविः 'beauty' > मातुश् + छविः = मातुश्छविः 'beauty of mother'.

(c) उस् + श (उश् + श) = उश्श or उःश :

Example :

मातुस् 'mother's' + शक्तिः 'power' > मातुश् + शक्तिः = मातुश्शक्तिः/मातुः शक्तिः 'mother's power'.

(a) ऊस् + च (ऊश् + च) = ऊश्च :

Example :

वधू + स् 'bride' + चतुरा 'expert' > वधूश् + चतुरा = वधूश्चतुरा 'the bride (is) expert'.

(b) ऊस् + छ (ऊश् + छ) = ऊश्छ :

Example :

वधूस् 'bride' + छविपूर्णा 'beautiful' > वधूश् + छविपूर्णा = वधूश्छविपूर्णा 'the bride (is) beautiful'.

(c) ऊस् + श (ऊश् + श) = ऊश्श/ऊः श :

Example :

वधूस् 'bride' + शान्ता 'peaceful' > वधूश् + शान्ता = वधूश्शान्ता or वधूः शान्ता 'the bride (is) peaceful'.

(a) एस् + च (एश् + च) = एश्च :

Example :

कपि 'monkey' + अस् (singular number of genetive) = कपेस् 'monkey's + चापलम् 'fickleness' = कपेश् + चापलम् = कपेश्चापलम् 'monkey's fickleness'.

(b) एस् + छ (एश् + छ) = एश्छ :

Example :

कलि + अस् = कलेस् 'of Kali' + छलम् 'deceit' > कलेश् + छलम् = कलेश्छलम् 'deceit of Kali'.

(c) एस् + श (एश् + श) = एश्श/एः श :

Example :

कले + स् 'of Kali age' + शक्तिः 'power' > कलेश् + शक्तिः = कलेश्शक्तिः/कलेः शक्तिः 'power of Kali age'.

(a) ऐस् + च (ऐश् + च) = ऐश्च :

Example :

शनैस् 'slowly' + चरः 'moving' > शनैश् + चरः = शनैश्चरः 'Saturn'.

(b) ऐस् + छ (ऐश् + छ) = ऐश्छ :

Example :

शनैस् 'slowly' + छिक्का 'sneeze' > शनैश् + छिक्का = शनैश्छिक्का 'slowly sneeze'.

(c) ऐस् + श (ऐश् + श) = ऐश्श/ऐः श :

Example :

शनैस् 'siowiy' + शनैः 'slowly' > शनैश् + शनैः = शनैश्शनैः/शनैः शनैः 'slowly slowly'.

(a) ओस् + च (ओश् + च) = ओश्च :

Example :

श्रीगुरु 'spiritual teacher' + अस् (singular number of genetive) > श्रीगुरोस् 'of गुरु' + चरणचुम्बनम् 'kiss on feet' > श्रीगुरोश् + चरणचुम्बनम् = श्रीगुरोश्चरणचुम्बनम् 'kiss on the feet of Guru'.

(b) ओस् + छ (ओश् + छ) = ओश्छ :

Example :

श्रीगुरु + अस् > श्रीगुरोस् 'of Guru' + चरणच्छत्रच्छाया 'under shadow of feet (as umbrella)' = श्रीगुरोश्चरणच्छत्रच्छाया 'shadow of श्रीगुरु feet as (an umbrella)'.

(c) ओस् + श (ओश् + श) = ओश्श/ओः श :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'of Guru' + शिक्षा 'teaching' > श्रीगुरोश् + शिक्षा = श्रीगुरोश्शिक्षा/श्रीगुरोः शिक्षा 'teaching of श्रीगुरु'.

(a) औस् + च (औश् + च) = औश्च :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + चरति 'moves' 'grazes' > गौश् + चरति = गौश्चरति 'The cow moves or grazes'.

(b) औस् + छ (औश् + छ) = औश्छ :

Example :

नौ + स् > नौस् 'boat' + छिद्यते 'is cut' > नौश् + छिद्यते = नौश्छिद्यते 'The boat is cut'.

(c) औस् + श (औश् + श) = औश्श/औः श :

Example :

गौ + स् 'cow' + शेते 'sleeps' > गौश् + शेते = गौश्शेते/गौः शेते 'the cow sleeps'.

३. स् is out of the group letter of तु. I explained before that तु is नित्यदास 'always servant to टु. स् will change always to ष् when ट, ठ and ष appear in the place of the master. ष् is not a ful-fledged master. Therefore स् changes into श् optionally.

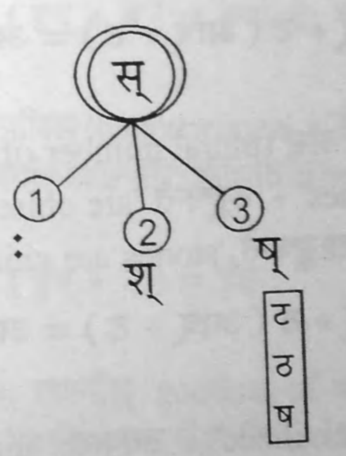

३. (a) अस् + ट (अष् + ट) = अष्ट :

Example :

सरस् 'in the lake' + टिट्टिभः 'a bird' > सरष् + टिट्टिभः = सरष्टिट्टिभः 'a bird in the lake'.

(b) अस् + ठ (अष् + ठ) = अष्ठ :

Example :

पयस् 'milk' + ठक्कुरः 'lord' > पयष् + ठक्कुरः = पयष्ठक्कुरः 'Lord of milk'.

(c) अस् + ष (अष्ष् + ष) = अष्ष/अः ष :

Example :

मनोज्ञ + स् = मनोज्ञस् 'handsome' + षिड्गः 'lustful man' > मनोज्ञष् + षिड्गः = मनोज्ञष्षिड्गः/मनोज्ञः षिड्गः 'a handsome lustful man'.

(a) आस् + ट (आष् + ट) = आष्ट :

Example :

पाषाण + अस् (plural number of nominaive case) = पाषाणास् 'stones' + टङ्क्यन्ते 'are chiselled' > पाषाणाष् + टङ्क्यन्ते = पाषाणाष्टङ्क्यन्ते 'stones are chiselled'.

(b) आस् + ठ (आष् + ठ) = आष्ठ :

Example :

शिष्टा-स् 'civilized' + ठक्कुराः 'masters' > शिष्टाष् + ठक्कुराः = शिष्टाष्ठक्कुराः 'civilized masters'.

(c) आस् + ष (आष् + ष) = आष्ष/आः ष :

Example :

पादप + अस् = पादपास् 'plants' + षट् 'six' > पादपाष् + षट् = पादपाष्षट्/पादपाः षट् 'Plants (are) six'.

(a) इस् + ट (इष् + ट) = इष्ट :

Example :

कवि + स् = कविस् 'poet' + टीकयति 'comments' > कविष् + टीकयति = कविष्टीकयति 'The poet comments'.

(b) इस् + ठ (इष् + ठ) = इष्ठ :

Example :

पणि + स् = पणिस् 'businessman' + ठणत्करोति 'makes sound (of coins)' > पणिष् + ठणत्करोति = पणिष्ठणत्करोति 'The businessman makes sound of coins'. (This is an onamatopoetic sound).

(c) इस् + ष (इष् + ष) = इष्ष/इः ष :

Example :

पणि + स् = पणिस् 'businessman' + ष्ठीव्यति 'spits' > पणिष् + ष्ठीव्यति = पणिष्ष्ठीव्यति/पणिः ष्ठीव्यति 'The businessman spits'.

(a) ईस् + ट (ईष् + ट) = ईष्ट :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + टलति 'moves' > लक्ष्मीष् + टलति = लक्ष्मीष्टलति 'goddess of wealth moves'.

(b) ईस् + ठ (ईष् + ठ) = ईष्ठ :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + ठक्करोति 'deceives' > लक्ष्मीष् + ठक्करोति = लक्ष्मीष्ठक्करोति 'goddess of wealth deceives'.

(c) ईस् + ष (ईष् + ष) = ईष्ष/ईः ष :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + षण्डाली 'moving' > लक्ष्मीष् + षण्डाली = लक्ष्मीष्षण्डाली/लक्ष्मीः षण्डाली 'Goddess of wealth (is) not stable'.

(a) उस् + ट (उष् + ट) = उष्ट :

Example :

मुहुस् 'again' + टिप्पणी 'short note' > मुहुष् + टिप्पणी = मुहुष्टिप्पणी 'again short note'. धनुष्टङ्कारः 'sound of the bow'.

(b) उस् + ठ (उष् + ठ) = उष्ठ :

Example :

मुहुस् 'again' + ठणत्कारः 'sound of the coins' > मुहुष् + ठणत्कारः = मुहुष्ठणत्कारः 'again sound of the coins'.

(c) उस् + ष (उष् + ष) = उष्ष :

Example :

मनु + स् = मनुस् 'the boy Manu' + ष्ठीव्यति 'spits' > मनुष् + ष्ठीव्यति = मनुष्ष्ठीव्यति/मनुः ष्ठीव्यति 'The boy Manu spits'.

(a) ऊस् + ट (ऊष् + ट) = ऊष्ट :

Example :

चमू + स् = चमूस् 'army' + टीकते 'moves' 'walks' > चमूष् + टीकते = चमूष्टीकते 'the army moves'.

(b) ऊस् + ठ (ऊष् + ठ) = ऊष्ठ :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + टङ्कयति 'stitch (button)' > वधूष् + टङ्कयति = वधूष्टङ्कयति 'the bride stitches (buttons)'.

(c) ऊस् + ष (ऊष् + ष) = ऊष्ष :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + ष्ठीव्यति 'spits' > वधूष् + ष्ठीव्यति = वधूष्ष्ठीव्यति/वधूः ष्ठीव्यति 'the bride spits'.

(a) एस् + ट (एष् + ट) = एष्ट :

Example :

वृत्ति + अस् = वृत्तेस् 'of काशिकावृत्ति' + टीका 'commentary' > वृत्तेष् + टीका = वृत्तेष्टीका 'the commentary of काशिकावृत्ति'.

(b) एस् + ठ (एष् + ठ) = एष्ठ :

Example :

सम्पत्ति + अस् = सम्पत्ते-स् 'of wealth' + ठक्कुरः 'lord' > सम्पत्तेष् + ठक्कुरः = सम्पत्तेष्ठक्कुरः 'lord of wealth'.

(c) एस् + ष (एष् + ष) = एष्ष ए: ष :

Example :

सम्पत्ति + अस् = सम्पत्तेस् 'of wealth' + षष्ठोंऽशः 'sixth part' > सम्पत्तेष् + षष्ठोंऽशः = सम्पत्तेष्षष्ठोंऽशः/सम्पत्तेः षष्ठोंऽशः 'sixth part of the property'.

(a) ऐस् + ट (ऐष् + ट) = ऐष्ट :

Example :

शनैस् 'slowly' + टङ्कनम् 'typing' > शनैष् + टङ्कनम् = शनैष्टङ्कनम् 'slowly typing'.

(b) ऐस् + ठ (ऐष् + ठ) = ऐष्ठ :

Example :

शनैस् 'slowly' + ठणत्कारः 'sound' > शनैष् + ठणत्कारः = शनैष्ठणत्कारः 'slowly sound of the coins'.

(c) ऐस् + ष (ऐष् + ष) = ऐष्ष/ऐ:ष :

Example :

शनैस् 'slowly' + ष्ठीव्यति 'spits' > शनैष् + ष्ठीव्यति = शनैष्ष्ठीव्यति/शनैः ष्ठीव्यति 'he/she spits slowly'.

(a) ओस् + ट (ओष् + ट) = ओष्ट :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'of गुरु' + टिप्पणी 'comment' > श्रीगुरोष् + टिप्पणी = श्रीगुरोष्टिप्पणी 'comment of the Guru'.

(b) ओस् + ठ (ओष् + ठ) = ओष्ठ :

Example :

प्रभु + अस् = प्रभोस् 'of master' + ठक्कुरता 'lordship' > प्रभोष् + ठक्कुरता = प्रभोष्ठक्कुरता 'lordship of the master'.

(c) ओस् + ष (ओष् + ष) = ओष्ष/ओ: ष :

Example :

प्रभु + अस् = प्रभोस् 'of the king' + षष्ठांशः 'sixth part' > प्रभोष् + षष्ठांशः > प्रभोष्षष्ठांशः/प्रभोः षष्ठांशः 'sixth part or tax of the king'.

(a) औस् + ट (औष् + ट) = औष्ट :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + टलति 'moves' > गौष् + टलति = गौष्टलति 'The cow moves 'walks'.

(b) औस् + ठ (औष् + ठ) = औष्ठ :

Example :

गौ + स् = गौस् 'the bull' + ठेत्करोति 'roars' > गौष् + ठेत्करोति = गौष्ठेत्करोति 'the bull roars'.

(c) औस् + ष (औष् + ष) = औष्ष/औ: ष :

Example :

नौ + स् = नौस् 'boat' + षष्कति 'moves' > नौष् + षष्कति = नौष्षष्कति/नौः षष्कति 'the boat moves'.

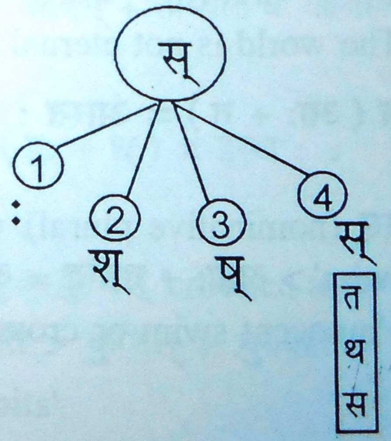

४. विसर्ग of स् changes into स् when hard letters of तु (त, थ & स) appear in the place of the master. Out of the group letter स् has less power. Therefore विसर्ग will change optionally into स् :

अस् + त (अः + त) = अस्त :

Example :

राम + स् = रामस् 'name' + तरति 'swims' > रामः + तरति > रामस् + तरति = रामस्तरति 'Rāma swims'.

अस् + थ (अः + थ) = अस्थ :

Example :

दुष्ट + स् = दुष्टस् 'wicked' + थुक्कति 'spits' > दुष्टः + थुक्कति > दुष्टस् + थुक्कति = दुष्टस्थुक्कति 'the wicked spits'.

अस् + स (अः + स) = अस्स/अःस :

Example :

अनित्य + स् = अनित्यस् 'not eternal' + संसारः 'world' > अनित्यः + संसारः > अनित्यस् + संसारः = अनित्यस्संसारः/ अनित्यः संसारः 'The world is not eternal'.

आस् + त (आः + त) = आस्त :

Example :

अज्ञ + अस् (nominative plural) = अज्ञास् 'innocents' + तरन्ति 'swim' > अज्ञाः + तरन्ति = अज्ञास् + तरन्ति = अज्ञास्तरन्ति पारम् 'innocent swim or cross other side'.

आस् + थ (आः + थ) = आस्थ :

Example :

दुष्ट + अस् = दुष्टास् 'wicked' + थुक्कन्ति 'spit' > दुष्टाः + थुक्कन्ति > दुष्टास् + थुक्कन्ति = दुष्टास्थुक्कन्ति 'wicked spit'.

आस् + स (आः + स) = आस्स/आः स :

Example :

सरस्वती + आस् = सरस्वत्यास् 'of Sarasvatī' + साधना > सरस्वत्यासः + साधना = सरस्वत्यास्साधना/सरस्वत्याः साधना 'साधना of Sarasvatī, the goddess of knowledge'.

इस् + त (इः + त) = इस्त :

Example :

कवि + स् = कविस् 'poet' + ताम्यति 'displeases' > कविः + ताम्यति > कविस् + ताम्यति = कविस्ताम्यति 'the poet is unhappy'.

इस् + थ (इः + थ) = इस्थ :

Example :

कुणि + स् = कुणिस् 'crooked arm' + थुक्कति 'spits' > कुणिः + थुक्कति > कुणिस् + थुक्कति = कुणिस्थुक्कति 'a arm-crooked spits'.

नित्यदास is optional without of the group letter

इस् + स (इः + स) = इस्स/इः स :

Example :

कपि + स् = कपिस् 'monkey' + संतरति 'crosses' > कपिः + संतरति > कपिस् + संतरति = कपिस्संतरति/कपिः संतरति नदीम् 'the monkey crosses the river'.

कपि + स् = कपिस् 'monkey' + सीदति 'displeases' > कपिः + सीदति > कपिस् + सीदति = कपिस्सीदति/कपिः सीदति 'the monkey displeases'.

ईस् + त (ईः + त) = ईस्त :

Example :

नदी + अस् (plural number of accusative case, here applies *chameleon mnemonics*) = नदीस् + 'rivers' + तरति 'crosses' सः 'he' or सा 'she' > नदीः + तरति सः = नदीस् + तरति सः > नदीस्तरति सः 'he crosses rivers'.

ईस् + थ (ईः + थ) = ईस्थ :

Example :

सिद्धि + अस् (plural number of accusative case, *chameleon mnemonics*) = सिद्धीस् 'to siddhis' + थुक्कति 'spits सः 'he' or 'she' > सिद्धीः + थुक्कति सः/सा > सिद्धीस् + थुक्कति सः/सा = सिद्धीस्थुक्कति सः/सा 'he or she spits out siddhis'.

ईस् + स (ईः + स) = ईस्स/ईः स :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + सागरसुता 'daughter of the ocean' > लक्ष्मीः + सागरसुता = लक्ष्मीस्सागरसुता/लक्ष्मीः सागरसुता 'Lakṣmī (is) daughter of the ocean'.

उस् + स (उः + त) = उस्त :

Example :

भानु + स् = भानुस् 'sun' + तपति 'gives heat' > भानुः + तपति > भानुस् + तपति = भानुस्तपति 'The sun gives heat'.

उस् + थ (उः + थ) = उस्त :

Example :

मनु + स् = मनुस् 'Manu' + थुक्कति 'spits' > मनुः + थुक्कति > मनुस् + थुक्कति = मनुस्थुक्कति 'Manu spits'.

उस् + स (उः + स) = उस्स/उः स :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + संतृप्यति 'satisfies' > श्रीगुरुः + संतृप्यति > श्रीगुरुस् + संतृप्यति = श्रीगुरुस्संतृप्यति/श्रीगुरुः संतृप्यति 'Guru satisfies'.

ऊस् + त (ऊः + त) = ऊस्त :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + तृप्यति 'satisfies' > वधूः + तृप्यति > वधूस् + तृप्यति = वधूस्तृप्यति 'the bride satisfies'.

ऊस् + थ (ऊः + थ) = ऊस्थ :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + थुक्कति 'spits' > वधूः + थुक्कति > वधूस् + थुक्कति = वधूस्थुक्कति 'bride spits'.

ऊस् + स (उः + स) = ऊस्स/उःस :

Example :

चमू + स् = चमूस् 'army' + सर्पति 'crawls' > चमूः + सर्पति > चमूस् + सर्पति = चमूस्सर्पति/चमूः सर्पति 'army crawls'.

एस् + त (एः + त) = एस्त :

Example :

कपि + अस् = कपेस् 'of monkey' + तन्द्रा 'drowsiness' > कपेः + तन्द्रा > कपेस् + तन्द्रा = कपेस्तन्द्रा 'monkey's drowsiness'.

एस् + थ (एः + थ) = एस्थ :

Example :

कवि + अस् = कवेस् 'poet's' + थुक्का 'spit' > कवेः + थुक्का > कवि + अस् = कवेस् + थुक्का = कवेस्थुक्का 'poet's spit'.

एस् + स (एः + स) = एस्स/एः स :

Example :

कवि + अस् = कवेस् 'poet's + समस्या 'problem' > कवेः + समस्या > कवेस् + समस्या = कवेस्समस्या/कवेः समस्या 'poet's problem'.

उस् + त (ऐः + त) = ऐस्त :

Example :

शनैस् 'slowly' + तन्यते 'is spread' > शनैः + तन्यते > शनैस् + तन्यते = शनैस्तन्यते वितानिका 'canopy' 'the canopy is spread slowly'.

ऐस् + थ (ऐः + थ) = ऐस्थ :

Example :

शनैस् 'slowly' + थूत्कृतम् 'spitted' > शनैः + थूत्कृतम् > शनैस् + थूत्कृतम् = शनैस्थूत्कृतम् 'spitted slowly'.

ऐस् + स (ऐः + स) = ऐस्स/ऐः स :

Example :

शनैस् 'slowly' + सर्पणम् 'crawling' > शनैः + सर्पणम् > शनैस् + सर्पणम् = शनैस्सर्पणम्/शनैः सर्पणम् 'slowly crawling'.

ओस् + त (ओः + त) = ओस्त :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'Guru's' + तुष्टिः 'satiation' > श्रीगुरोः + तुष्टिः > श्रीगुरोस् + तुष्टिः = श्रीगुरोस्तुष्टिः 'satiation of the Guru'.

ओस् + थ (ओः + थ) = ओस्थ :

Example :

गोमायु 'fox' + अस् (singular number of genetive, गुण, पूर्वरूप.) = गोमायोस् 'of fox' + थूत्कारः > गोमायोः + थूत्कारः > गोमायोस् + थूत्कार = गोमायोस्थूत्कारः 'spit of the jackel'.

ओस् + स (ओ: + स) = ओस्स/ओ: स :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'Guru's' + संश्रय: 'shelter' > श्रीगुरो: + संश्रय: > श्रीगुरोस् + संश्रय: = श्रीगुरोस्संश्रय:/श्रीगुरो: संश्रय: 'shelter of the Guru'.

औस् + त (औ: + त) = औस्त :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + तृप्यति 'satiates' > गौ: + तृप्यति > गौस् + तृप्यति = गौस्तृप्यति 'the cow satiates'.

औस् + थ (औ: + त) = औस्थ :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + थूर्वति 'hits' > गौ: + थूर्वति > गौस् + थूर्वति = गौस्थूर्वति 'The cow hits'.

औस् + स (औ: + स) = औस्स/औ: स :

Example :

नौ + स् = नौस् 'boat' + सर्पति 'crawls' > नौ: + सर्पति > नौस् + सर्पति = नौस्सर्पति/नौ: सर्पति 'the boat crawls'.

●

Chapter XXIV

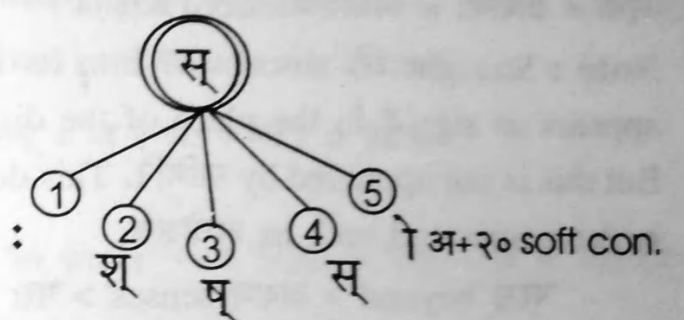

5. 'Child jumping' or 'sprout' Mnemonics

Here अ is meant symbolically as a child. विसर्ग jumps up and is attached to this अ, when melodious consonants and short अ appear in the place of the master. This अ disappears in the straight sound of ओ (पूर्वरूप).

(a) अस् + अ (अ: + अ) = ओऽ :

Example :

क + स् = कस् 'who' + अहम् 'I' > क: + अहम् > को + अहम् (पूर्वरूप) = कोऽहम् > 'who (am) I'?. अ disappeared into straight ओ.

(b) अस् + अ (अः + अ) = ओ :

Example :

अधस् 'below' + अक्षजः 'senses' > अधः + अक्षजः > अधो + अक्षजः = अधोक्षजः 'Lord Kṛṣṇa'

Note : Straight ओ absorbs अ into its stomach and appears as sign'ऽ' in the place of the disappeared अ. But this is not approved by पाणिनि. This does not apply in the compound such as अधोक्षजः.

परस् 'beyond' + अक्षम् 'senses' > परः + अक्षम् > परो + अक्षम् = परोक्षम् 'beyond the senses'.

अस् + मृदु-व्यञ्जन melodious consonants twenty

(a) अस् + ग (अः + ग) = ओग :

Example :

अधस् 'down' + गतिः 'movement' > अधः + गतिः = अधोगतिः 'a downfall'.

(words are written together, when compounded)

(b) अस् + ग (अः + ग) = ओ ग :

Example :

राम + स् = रामस् 'the name' + गच्छति 'goes' > रामः + गच्छति = रामो गच्छति 'Rāma goes'.

(words are written separate when not compounded)

अस् + घ (अः + घ) = ओघ :

Example :

भीम + स् = भीमस् 'the bhīma, name of second Pāṇḍava' + घस्मरः 'much eater' > भीमः + घस्मरः = भीमो घस्मरः 'भीम (was) voracious, much eater'.

(a) अस् + ज (अः + ज) = ओज :

Example :

पयस् 'in water' + ज 'born' > पयः + ज = पयोजम् 'lotus'.

(b) अस् + ज (अः + ज) = ओज :

Example :

बाल + स् = बालस् 'the boy' + जल्पति 'chatters' > बालः + जल्पति > बालो जल्पति 'The boy chatters'.

अस् + झ (अः + झ) = ओ झ :

Example :

पृथुल + स् = पृथुलस् 'fat' + झषः 'fish' > पृथुलः + झषः = पृथुलो झषः 'a fat fish'.

अस् + ड (अः + ड) = ओ ड :

Example :

तीव्र + स् = तीव्रस् 'fast', 'loud' + डिण्डिमः 'drum' > तीव्रः + डिण्डिमः = तीव्रो डिण्डिमः 'loud drum'.

अस् + ढ (अः + ढ) = ओ ढ :

Example :

बाल + स् = बालस् 'the boy' + ढौकते 'peeps' > बालः + ढौकते = बालो ढौकते 'the boy peeps'.

अस् + द (अः + द) = ओद :

Example :

यशस् 'fame' + दा 'giver' > यशः + दा = यशोदा 'the mother of lord Kṛṣṇa'.

पयस् 'water, milk' + द 'giver' > पयः + दः = पयोदः 'cloud, udder, breast of a woman'.

त्रयस् 'three' + दश 'ten' त्रयः + दश = त्रयोदश "three and ten = 'thirteen'.

राम + स् = रामस् 'a name' + दयते 'graces' > रामः + दयते = रामो दयते 'Rāma graces'.

अस् + ध (अः + ध) = ओध :

Example :

पयस् 'water, milk' + धरः 'holder' > पयस् + धरः > पयोधरः 'cloud, breast, udder'.

अस् + ध (अः + ध) = ओ ध :

Example :

शिव + स् = शिवस् 'Śiva' + धरति 'holds' > शिवः + धरति = शिवो धरति गङ्गाम् 'Śiva holds Ganges'.

अस् + न (अः + न) = ओ न :

Example :

छात्र + स् = छात्रस् 'a student' + नमति 'bows' 'salutes' > छात्रः + नमति = छात्रो नमति गुरुम् 'the student salutes to the गुरु.

अस् + न (अः + न) = ओ न :

Example :

नमस् + 'salutation' + नमस् 'salutation' > नमः + नमः = नमो नमः 'salutation again and again'

अस् + ब (अः + ब) = ओ ब :

Example :

नियम + स् = नियमस् + 'the rule' + बलवत्तरः 'more powerful' > नियमः + बलवत्तरः = नियमो बलवत्तरः 'The rule (is) more powerful'.

Exception :

उषस् 'down' + बुधः 'awakening' > उषर् + बुधः = उषर्बुधः 'fire'.

Note :

उषस् has other stem उषर्. Such as अहन् 'day' has two other stems : अहस् and अहर्.

अस् + भ (अः + भ) = ओभ :

Example :

तपस् 'austerity' + भूमिः 'place' > तपः + भूमिः = तपोभूमिः 'place for austerity'.

अहस् 'day' + भ्याम् (dual number of instrumental case) > अहः + भ्याम् = अहोभ्याम् 'with two days'.

अश्व + स् = अश्वस् = 'a horse' + भ्रेषते 'neighs' > अश्वः + भ्रेषते = अश्वो भ्रेषते 'The horse neighs'.

अस् + म (अः + म) = ओम :

Example :

मनस् 'of mind' + मालिन्यम् 'malice' > मनः + मालिन्यम् = मनोमालिन्यम् 'malice of the mind'.

अस् + य (अः + य) = ओय :

Example :

मनस् 'of mind' + योगः 'union' = मनोयोगः 'concentration of the mind', 'close attention of the mind'.

अस् + व (अः + व) = ओव :

Example :

तपस् 'for austerity' + वनम् 'forest' > तपः + वनम् = तपोवनम् 'The forest for austerity'.

मनस् 'of mind' + व्यथा 'pain' > मनः + व्यथा = मनोव्यथा 'mental pain'.

त्रयस् 'three' + विंशतिः 'twenty' > त्रयः + विंशतिः = त्रयोविंशतिः 'three and twenty = twenty three'.

अस् + र (अः + र) = ओर :

Example :

मनस् 'of mind' + रथः 'chariot' > मनः + रथः = मनोरथः 'chariot of the mind' means 'desire'.

मनस् 'of mind' + रोगः 'disease' > मनः + रोगः = मनोरोगः 'mental disease'.

अस् + र (अः + र) = ओर :

Example :

अहस् 'day' + रात्रः 'night' > अहः + रात्रः = अहोरात्रः 'a day and night'.

अस् + ल (अः + ल) = ओल :

Example :

तपस् 'in austerity' + लीनः 'merged' > तपः + लीनः = तपोलीनः 'a person who merged in austerity'.

अस् + ह (अः + ह) = ओह :

Example :

यशस् 'fame' + हानिः 'loss' > यशः + हानिः = यशोहानिः 'loss of fame'.

Exception in one word (Internal सन्धि)

तपस् 'austerity' + या 'suffix in 'same meaning as of the word, not other than that:' तपस्या 'austerity'. या suffix makes feminine gender from neuter gender'.

●

Chapter XXV

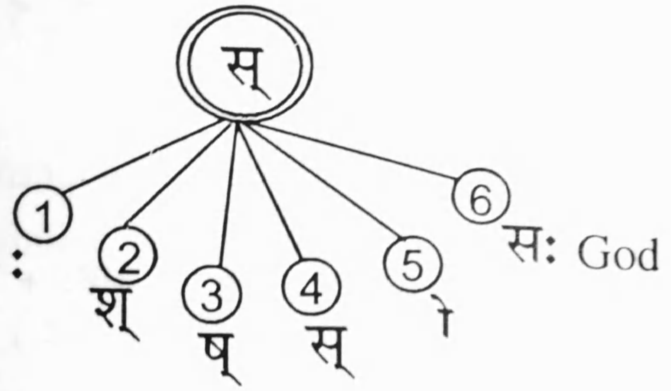

God & Acyuta mnemonics

६. विसर्ग of एषः and सः 'God', drops except the master अ of अच्युत

स + स् > सः means 'he', this 'he' indicates God. अ is the short form of अच्युत means 'God'. Both have the same sound combination. Any letter other than this अ, विसर्ग will not be sprouted. On the other hand विसर्ग drops, because of no sound combination.

In the word ए + स-स् 'this' ए consists of स + स्. Therefore this rule applies here also. स of स+स् changes into ष because शक्ति 'power' of ए cuts स into ष - ए + स + स् > एष + स् > एषः.

अस् + Vowels

अस् + अ (अः + अ)=ओऽ :

Example :

स 'that' + स् + अहम् 'I' > सः + अहम् = सोऽहम् 'I (am same as) that'.

एष + स् = एषस् 'this' + अहम् 'I' > एषः + अहम् = एषोऽहम् 'I (am) this'.

अस् + आ (अः + आ) = अ आ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + आयाति 'comes' > सः + आयाति = स आयाति 'he comes'. (again no सन्धिः)

एष + स् = एषस् 'this' + आयाति 'comes' > एषः + आयाति = एष आयाति 'this man comes'.

अस् + इ (अः + इ) = अ इ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + इच्छति 'desires' > सः + इच्छति = स इच्छति 'he desires'.

एष + स् = एषस् 'this' + इच्छति 'desires' > एषः + इच्छति = एष इच्छति 'this (man) desires'.

अस् + ई (अः + ई) = अ ई :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ईहते 'desires' > सः + ईहते = स ईहते 'he desires'.

एष + स् = एषस् + ईहते > एषः + ईहते = एष ईहते 'this (fellow) desires'.

अस् + उ (अः + उ) = अ उ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + उत्तिष्ठति 'stands up' > सः + उत्तिष्ठति = स उत्तिष्ठति 'he stands up'.

एष + स् = एषस् 'this' + उदीरयति 'speaks' > एषः + उदीरयति = एष उदीरयति 'this speaks'.

अस् + ऊ (अः + ऊ) = अ ऊ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ऊहते 'guesses' = सः + ऊहते = स ऊहते 'he guesses'.

एष + स् = एषस् 'this' + ऊनयति 'makes less' > एषः + ऊनयति = एष ऊनयति 'this (any masculine word) makes less'.

अस् + ऋ (अः + ऋ) = अ ऋ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ऋषिः 'sage' > सः + ऋषिः = स ऋषिः 'he (is) a sage'.

एष + स् = एषस् 'this' + ऋध्यति 'becomes rich' > एषः + ऋध्यति = एस ऋध्यति 'this (masculine) becomes rich'.

अस् + ए (अः + ए) = अ ए :

Example :

स + स् = सस् 'he' + एधते 'increases' > सः + एधते = स एधते 'he increases'.

एष + स् = एषस् 'this' + एजते 'shines' > एषः + एजते = एष एजते 'this shines'.

अस् + ऐ (अः + ऐ) = अ ऐ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ऐधत > सः + ऐधत = स ऐधत 'he increased'.

एष + स् = एषस् 'he' + ऐजत् 'shivered' > एषः + ऐजत् = एष ऐजत् 'this shivered'.

अस् + ओ (अः + ओ) = अ ओ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ओषति 'burns' > सः + ओषति = स ओषति 'he burns'.

एष + स् = एषस् 'this' + ओषति 'burns' > एषः + ओषति = एष ओषति 'this burns'.

अस् + औ (अः + औ) = अ औ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + औहत 'guessed' > सः + औहत = स औहत 'he guessed'.

एष + स् = एषस् 'this' + औनयत् 'made less' > एषः + औनयत् = एष औनयत् 'this made less'.

स + स् and एष + स् + व्यञ्जन Consonants hard & soft

According to the previous 1. rule स् changes into विसर्ग when सीमावर्गीय hard letters appear in the place of the master and stay unchangeable.

According to the 4. rule विसर्ग of this स् sprouts into ओ when short अ and soft consonants appear in the place of the master.

But in the case of सः and एषः there is no combination of all letters with these two, accept only अ. Therefore विसर्ग drops of these two सः and एषः words when any vowel (except अ) and consonants appear in the place of the master:

अस् + क (अः + क) = अ क :

Example :

स + स् = सस् 'he' + किं करोति 'what performs' > सः + किं करोति = स किं करोति 'what does he perform?'.

एष + स् = एषस् 'this' + किं कृन्तति 'what cuts' > एषः + किं कृन्तति = एष किं कृन्तति 'what does this (male) cuts'.

अस् + ख (अः + ख) = अ ख :

Example :

स + स् = सस् 'he' + खिद्यते 'is sad' > सः + खिद्यते = स खिद्यते 'he is sad'.

एष + स् = एषस् 'this' + खनति 'digs' > एषः + खनति = एष खनति 'this digs'.

अस् + ग (अः + ग) = अ ग :

Example :

स + स् = सस् 'he' + गमिष्यति 'will go' > सः + गमिष्यति = स गमिष्यति 'he will go'.

एष + स् = एषस् 'this' + गायति 'sings' > एषः + गायति = एष गायति 'this (male) sings'.

अस् + घ (अः + घ) = अ घ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + घुरघुरायते 'makes ghur ghur sound' > सः + घुरघुरायते = स घुरघुरायते 'he makes घुर घुर sound'.

एष + स् = एषस् 'this' + घोषति 'learn by heart' > एषः + घोषति = एष घोषति पुस्तकम् 'he learns the 'book' by heart'..

अस् + च (अः + च) = अ च :

Example :

स + स् = सस् 'he' + चूर्णयति 'makes powder' > सः + चूर्णयति = स चूर्णयति 'he powders'.

एष + स् = एषस् 'this' + चूषति 'sucks' > एषः + चूषति = एष चूषति रसालम् 'this (male) sucks mango'.

अस् + छ (अः + छ) = अ छ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + छिक्कति 'sneezes' > सः + छिक्कति = स छिक्कति 'he sneezes'.

एष + स् = एषस् 'this' + छलयते 'decieves' > एषः + छलयते = एष छलयते 'this decieves'.

अस् + ज (अः + ज) = अ ज :

Example :

स + स् = सस् 'he' + जीर्यति 'becomes old' > सः + जीर्यति = स जीर्यति 'he becomes old'.

एष + स् = एषस् 'this' + जयति 'wins' > एषः + जयति = एष जयति 'this (male) wins'.

अस् + झ (अः + झ) = अ झ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + झम्पति 'jumps' > सः + झम्पति = स झम्पति 'he jumps'.

अस् + झ (अः + झ) = अ झ :

Example :

एष + स् = एषस् 'this' + झीर्यति 'becomes old' > एषः + झीर्यति = एष झीर्यति 'this (male) becomes old'.

अस् + ट (अः + ट) = अ ट :

Example :

स + स् = सस् 'he' + टीकते 'walks, comments' > सः + टीकते = स टीकते 'he walks'.

एष + स् = एषस् 'this' + टङ्कयति 'types' > एषः + टङ्कयति = एष टङ्कयति 'this (male) types'.

अस् + ठ (अः + ठ) = अ ठ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ठक्कुरः 'lord' > सः + ठक्कुरः = स ठक्कुरः 'he (is) lord'.

एष + स् = एषस् 'this' + ठक्करोति 'deceives' > एषः + ठक्करोति = एष ठक्करोति 'this (male) deceives' or 'cheats'.

अस् + ड (अः + ड) = अ ड :

Example :

स + स् = सस् 'he' + डयते 'flies' > सः + डयते = स डयते 'he flies'.

अस् + ड (अः + ड) = अ ड :

Example :

स + स् = सस् 'he' + डित्थः 'a wooden elephant' > सः + डित्थः = स डित्थः 'he (is) a wooden elephant'.

एष + स् = एषस् 'this' + डमत्करोति 'makes the sound of डमरु' > एषः + डमत्करोति = एष डमत्करोति 'this (male) makes sound of डमरु'.

अस् + ढ (अः + ढ) = अ ढ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ढौकते 'peeps, offers' > सः + ढौकत = स ढौकते 'he peeps'.

एष + स् = एषस् 'this' + ढौकिष्यते 'will peep' > एषः + ढौकिष्यते = एष ढौकिष्यते 'this will peep'.

अस् + त (अः + त) = अ त :

Example :

स + स् = सस् 'he' + तरति 'swims' > सः + तरति = स तरति 'he swims'.

एष + स् = एषस् 'this' + त्यजति 'gives up' > एषः त्यजति = एष त्यजति 'this (male) gives up'.

अस् + थ (अः + थ) = अ थ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + थुक्कति 'spits' > सः + थुक्कति = स थुक्कति 'he spits'.

एष + स् = एषस् 'this' + थुक्किष्यति 'will spit' > एषः + थुक्किष्यति = एष थुक्किष्यति 'he will spit'.

अस् + द (अः + द) = अ द :

Example :

स + स् = सस् 'he' + ददाति 'gives' > सः + ददाति = स ददाति 'he gives'.

एष + स् = एषस् 'this' + दास्यति 'will give' > एषः + दास्यति = एष दास्यति 'this (male) will give'.

अस् + ध (अः + ध) = अ ध :

Example :

स + स् = सस् 'that' + धर्मः 'religion' > सः + धर्मः = स धर्मः 'that (is) the religion'.

एष + स् = एषस् 'this' + धरते 'holds' > एषः + धरते > एष धरते 'this (male) holds'.

अस् + न (अः + न) = अ न :

Example :

स + स् = सस् 'he' + न निन्दति 'does not abuse' > सः + न निन्दति = स न निन्दति 'he does not abuse'.

एष + स् = एषस् 'this' + निगदति 'speaks' एषः + निगदति = एष निगदति 'this (male) speaks'.

अस् + प (अः + प) = अ प :

Example :

स + स् = सस् 'he' + प्रक्षालयति 'washes' > सः + प्रक्षालयति = स प्रक्षालयति 'he washes'.

एष + स् = एषस् 'this' + पठति 'reads' >एषः + पठति = एष पठति 'this reads'.

अस् + फ (अः + फ) = अ फ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + फलति 'gives fruit' > सः + फलति = स फलति 'he gives fruits'.

एष + स् = एषस् 'this' + फूत्करोति (onomatopoetic) 'blows, cries' > एषः + फूत्करोति = स फूत्करोति 'he cries bitterly'.

अस् + ब (अः + ब) = अ ब :

Example :

स + स् = सस् 'he' + बहिष्करोति 'expels' > सः + बहिष्करोति = स बहिष्करोति 'he expels'.

एष + स् = एषस् 'this' + बालकः > एषः + बालकः = एष बालकः 'this (is) a boy'.

अस् + भ (अः + भ) = अ भ :

Example :

स + स् = सस् 'he' + भक्षयति 'eats' > सः + भक्षयति = स भक्षयति 'he eats'.

एष + स् = एषस् 'this' + भणति 'speaks' > एषः + भणति = एष भणति 'this (male) speaks'.

अस् + म (अः + म) = अ म :

Example :

स + स् = सस् 'he' + मृतोऽस्ति 'has died' > सः + मृतोऽस्ति = स मृतोऽस्ति 'he (has) died'.

एष + स् = एषस् 'this' + मज्जति 'sinks' > एषः + मज्जति = एष मज्जति 'this (male) sinks'.

अस् + य (अः + य) = अ य :

Example :

स + स् =सस् 'he' + याति 'goes' > सः + याति = स याति 'he goes'.

एष + स् = एषस् 'this' + यजति 'worships' > एषः + यजति > एष यजति 'this (male) worships'.

अस् + व (अः + व) = अ व :

Example :

स + स् = सस् 'he' + वसति 'dwells' > सः + वसति = स वसति 'he dwells'.

एष + स् = एषस् 'this' + वदति 'speaks' > एषः + वदति = एष वदति 'this (male) speaks'.

अस् + र (अः + र) = अ र :

Example :

स + स् = सस् 'he' + रक्षति 'protects' > सः + रक्षति = स रक्षति 'he protects'.

एष + स् = एषस् 'this' + रक्षितः 'protected' > सः + रक्षितः = स रक्षितः 'he (is) protected'.

अस् + ल (अः + ल) = अ ल :

Example :

स + स् = सस् 'he' + लभते 'obtains' > सः + लभते = स लभते 'he obtains'.

एष + स् = एषस् 'this' + लज्जते 'is ashamed' > एषः + लज्जते = एष लज्जते 'this (male) is ashamed'.

अस् + श (अः + श) = अ श :

Example :

स + स् = सस् 'he' + शिष्यः 'disciple' > सः + शिष्यः = स शिष्योऽस्ति 'he is a disciple'.

एष + स् = एषस् 'this' + शयिष्यते 'will sleep' > सः + शयिष्यते = स शयिष्यते 'this (male) will sleep'.

अस् + ष (अः + ष) = अ ष :

Example :

स + स् = सस् 'he' + षष्ठः 'sixth' > सः + षष्ठः = स षष्ठः 'he (is) sixth'.

एष + स् = एषस् 'this' + ष्ठीवति 'spits' > एषः + ष्ठीवति = एष ष्ठीवति 'this (male) spits'.

अस् + स (अः + स) = अ स :

Example :

स + स् = सस् 'he' + स्वपिति 'sleeps' > सः + स्वपिति = स स्वपिति 'he sleeps'.

एष + स् = एषस् 'this' + संसारः 'world' > एषः + संसारः = एष संसारः 'this (is) the world'.

अस् + ह (अः + ह) = अ ह :

Example :

स + स् = सस् 'he' + हसति 'laughs' > सः + हसति = स हसति 'he laughs'.

एष + स् = एषस् 'this' + हरति 'carries, steals' > एषः + हरति = एष हरति 'this (male) steals, carries'.

●

Chapter XXVI

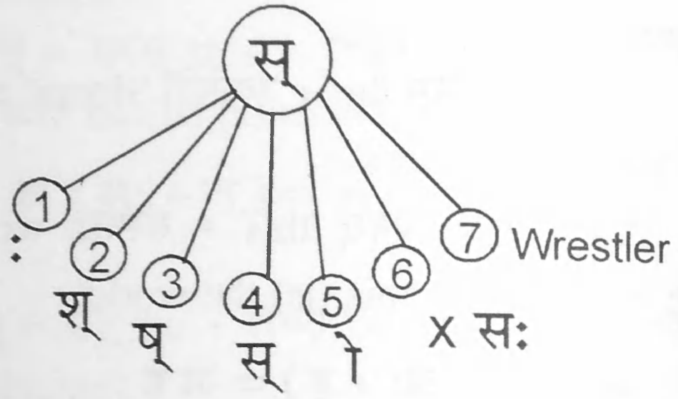

7. Wrestler Mnemonics

(A) The wrestlers or invaders destroyed artitacts, such as statues and burnt libraries. Here in Sanskrit आ is symbolically a wrestler. It destroys attached विसर्ग of स् when all vowels and melodious consonants appear in the place of the master. Again no दीर्घसन्धिः

आस् + अ (आः + अ) = आ अ :

Example :

बालक + अस् (plural number of nominative case) = बालकास् 'boys' + अत्र 'here' > बालकाः + अत्र = बालका अत्र 'boys (are) here'.

आस् + आ (आः + आ) = आ अ :

Example :

बालिका + आस् = बालिकास् 'girls' + आयान्ति 'come' > बालिकाः + आयान्ति = बालिका आयान्ति 'girls come'.

आस् + इ (आः + इ) = आ इ :

Example :

बालिका + अस् = बालिकास् 'girls' + इह 'here' > बालिकाः + इह = बालिका इह 'girls (are) here'.

आस् + ई (आः + ई) = आ ई :

Example :

महिला + अस् = महिलास् 'women' + ईक्षन्ते 'see' > महिलाः + ईक्षन्ते = महिला ईक्षन्ते 'ladies look at'.

आस् + उ (आः + उ) = आ उ :

Example :

अम्बा + आस् (singular number of genetive) = अम्बायास् 'mother's + उक्तिः 'saying' > अम्बायाः + उक्तिः = अम्बाया उक्तिः 'saying of the mother'.

आस् + ऊ (आः + ऊ) = आ ऊ :

Example :

गोपिका + अस् = गोपिकास् 'milk-women' + ऊचुः 'spoke' > गोपिकाः + ऊचुः = गोपिका ऊचुः 'milk-women told'.

आस् + ऋ (आः + ऋ) = आ ऋ :

Example :

जन + अस् = जनास् 'people' + ऋच्छन्ति 'reach' > जनाः + ऋच्छन्ति = जना ऋच्छन्ति 'people reach'.

आस् + ए (आः + ए) = आ ए :

Example :

छात्र/ छात्रा + अस् = छात्रास् 'students' + एव 'only' > छात्राः + एव = छात्रा एव 'only students'.

आस् + ऐ (आः + ऐ) = आ ऐ :

Example :

योषा + अस् = योषास् 'women' + ऐच्छन् 'desired' > योषाः + ऐच्छन् = योषा ऐच्छन् 'women desired'.

आस् + ओ (आः + ओ) = आ ओ :

Example :

विशिष्टा + अस् = विशिष्टास् 'special' + ओषधयः 'herbs' > विशिष्टाः + ओषधयः = विशिष्टा ओषधयः 'special herbs'.

आस् + औ (आः + औ) = आ औ :

Example :

इट्चर + अस् = इट्चराः 'bulls' + औक्षन् 'sprinkled' > इट्चराः + औक्षन् = इट्चरा औक्षन् 'bulls sprinkled'.

आस् + melodious consonants

आस् + ग (आः + ग) = आ ग :

Example :

बालिका + अस् = बालिकास् 'girls' + गताः 'gone' > बालिकाः + गताः = बालिका गताः सन्ति 'girls have gone'.

आस् + घ (आः + घ) = आ घ :

Example :

बुभुक्षित / बुभुक्षिता + अस् = बुभुक्षितास् 'hungry' + घस्मराः 'voracious' > बुभुक्षिताः + घस्मराः = बुभुक्षिता घस्मराः 'hungry (are) voracious'.

आस् + ज (आः + ज) = आ ज :

Example :

देव + अस् = देवास् 'deities' + जयन्ति 'win' > देवाः + जयन्ति = देवा जयन्ति 'deities win'.

आस् + झ (आः + झ) = आ झ :

Example :

रुग्ण/रुग्णा + अस् = रुग्णास् 'sick' + झीर्यन्ति 'decreased' > रुग्णाः (m.f.) + झीर्यन्ति = रुग्णा झीर्यन्ति 'sick (are) decreased'.

आस् + ड (आः + ड) = आ ड :

Example :

मधुर + अस् = मधुरास् 'melodious' + डिण्डिमाः 'drums' > मधुराः + डिण्डिमाः = मधुरा डिण्डिमाः 'melodious drums'.

आस् + ढ (आः + ढ) = आ ढ :

Example :

मधुरा (f.) + अस् = मधुरास् 'melodious' + ढक्काः 'drums' > मधुराः + ढक्काः = मधुरा ढक्काः 'melodious drums'.

आस् + द (आः + द) = आ द :

Example :

निर्जर + अस् = निर्जरास् 'young' + देवाः 'deities' > निर्जराः + देवाः = निर्जरा देवाः 'young deities'.

आस् + ध (आः + ध) = आ ध :

Example :

विरल/ विरला + अस् = विरलास् 'rare' + धीराः 'patients' > विरलाः + धीराः = विरला धीराः 'patients are rare' (m.f.).

आस् + न (आः + न) = आ न :

Example :

विशाल + अस् = विशालास् 'huge' + नागाः 'elephants' > विशालाः + नागाः = विशाला नागाः 'huge elephants'.

आस् + ब (आः + ब) = आ ब :

Example :

अज्ञ/अज्ञा + अस् = अज्ञास् 'innocent' + बालाः 'boys' 'girls' > अज्ञाः + बालाः = अज्ञा बालाः 'innocent boys/girls'.

आस् + भ (आः + भ) = आ भ :

Example :

भावुक / भावुका + अस् = भावुकास् 'sensitive' + भक्ताः 'devotees' > भावुकाः + भक्ताः = भावुका भक्ताः 'sensitive devotees' (m.f.).

आस् + म (आः + म) = आ म :

Example :

दिव्या (f.) + अस् = दिव्यास् 'divine' + मालाः 'garlands' > दिव्याः + मालाः = दिव्या मालाः 'divine garlands'.

आस् + य (आः + य) = आ य :

Example :

दिव्या (f.) + अस् = दिव्यास् 'divine' + यात्राः 'journeys' > दिव्याः + यात्रा = दिव्या यात्राः 'divine journeys'.

आस् + व (आः + व) = आ व :

Example :

चपल + अस् = चपलास् 'fickle' + वानराः 'monkeys' > चपलाः + वानराः = चपला वानराः 'fickle monkeys'.

आस् + र (आः + र) = आ र :

Example :

अभिरामा (f.) + अस् = अभिरामास् 'beautiful' + रामाः 'ladies' > अभिरामाः + रामाः = अभिरामा रामाः 'beautiful ladies'.

आस् + ल (आः + ल) = आ ल :

Example :

ललित + अस् = ललितास् 'beautiful' + लोकाः 'worlds' > ललिताः + लोकाः = ललिता लोकाः 'beautiful worlds'.

आस् + ह (आः + ह) = आ ह :

Example :

उज्ज्वल + अस् = उज्ज्वलास् 'shining' + हीरकाः 'jewels' > उज्ज्वलाः + हीरकाः = उज्ज्वला हीरकाः 'shining jewels'.

(B) अः + Wrestler and शक्तिस्वर इ-औ cut विसर्ग

After child अ visarga drops if wrestler आ and शक्तिस्वर appear in the place of the master :

अस् + आ (अः + आ) = अ आ :

Example :

उक्षन् + अस् = उक्षाणस् 'oxen' + आयान्ति 'come' > उक्षाणः + आयान्ति = उक्षाण आयान्ति 'oxen come'.

अस् + इ (अः + इ) = अ इ :

Example :

उक्षाणस् 'oxen' + इत्वराः 'wanderer' > उक्षाणः + इत्वराः = उक्षाण इत्वराः 'oxen (are) wanderer'.

अस् + ई (अः + ई) = अ ई :

Example :

शिव + स् = शिवस् 'Śiva' + ईश्वरः 'God' > शिवः + ईश्वरः = शिव ईश्वरः 'Śiva (is) God'.

Exception :

मनस् 'of mind' + ईषा 'rod' > मनः + ईषा > मन + ईषा ('अ' dropped पररूप) = मनीषा 'wisdom'.

अस् + उ (अः + उ) = अ उ :

Example :

सूर्य + स् = सूर्यस् 'sun' + उदेति 'rises' > सूर्यः + उदेति = सूर्य उदेति 'the sun rises'.

अस् + ऊ (अः + ऊ) = अ ऊ :

Example :

ह्यस् 'yesterday' + ऊष्मा 'heat' > ह्यः + ऊष्मा = ह्य ऊष्मा 'yesterday (was) hot'.

अस् + ऋ (अः + ऋ) = अ ऋ :

Example :

वसिष्ठ + स् = वसिष्ठस् 'Vasiṣṭha' + ऋषिः 'sage' > वसिष्ठः + ऋषिः = वसिष्ठ ऋषिः 'Vasiṣṭha (was) a sage'.

अस् + ए (अः + ए) = अ ए :

Example :

कृतज्ञ + स् = कृतज्ञस् 'faithful' + एधते 'increases' > कृतज्ञः + एधते = कृतज्ञ एधते 'faithful (male) increases'.

अस् + ऐ (अः + ऐ) = अ ऐ :

Example :

बाल + स् = बालस् 'boy' + ऐच्छत् 'desired' > बालः + ऐच्छत् = बाल ऐच्छत् 'the boy desired'.

अस् + ओ (अः + ओ) = अ ओ :

Example :

ग्रीष्म + स् = ग्रीष्मस् 'summer' + ओषति 'burns' > ग्रीष्मः + ओषति = ग्रीष्म ओषति 'the summer burns'.

अस् + औ (अः + औ) = अ औ :

Example :

ग्रीष्म + स् = ग्रीष्मस् 'summer' + औषत् 'burnt' > ग्रीष्मः + औषत् = ग्रीष्म औषत् 'the summer burnt'.

●

Chapter XXVII

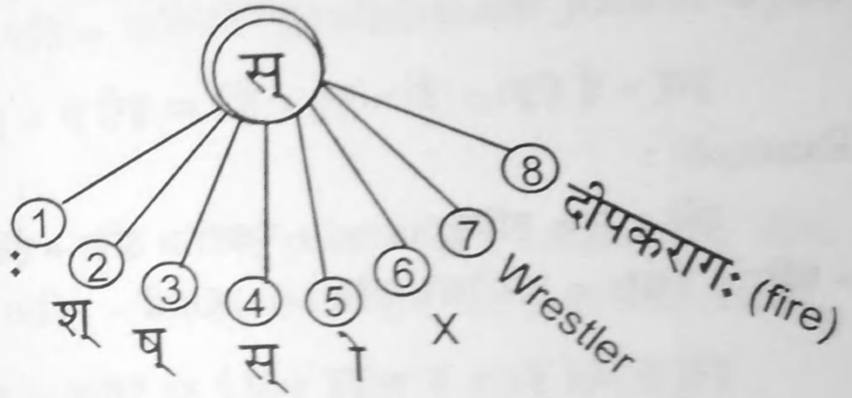

८. दीपक राग Dīpaka Rāga Mnemonics

विसर्ग of स् changes into र् fire, when in the back ground existing शक्तिस्वर and melodious consonants + vowels appear in the place of the master :

(A) इस् + अ (इः + अ) = इर् + अ = इर :

Example :

कपि + स् = कपिस् 'monkey' + अयम् 'this' > कपिः + अयम् > कपिर् + अयम् = कपिरयम् 'this (is) a monkey'.

इस् + आ (इः + आ)=इर् + आ = इरा :

Example :

कपि + स् = कपिस् 'monkey' + आयाति 'comes' > कपिः + आयाति > कपिर् + आयाति = कपिरायाति 'the monkey comes'.

इस् + इ (इः + आ)=इर् + इ = इरि :

Example :

सर्पिस् 'ghee' + इदम् 'this' > सर्पिः + इदम् > सर्पिर् + इदम् = सर्पिरिदम् 'this (is) ghee'.

इस् + ई (इः + ई > इर् + ई) = इरी :

Example :

हरि + स् = हरिस् 'name' + ईश्वरः > हरिः + ईश्वरः 'God' > हरिर् + ईश्वरः = हरिरीश्वरः 'Hari (is) God'.

इस् + उ (इः + उ > इर् + उ) = इरु :

Example :

रवि + स् = रविस् 'sun' + उदेति 'rises' > रविः + उदेति > रविर् + उदेति = रविरुदेति 'the sun rises'.

इस् + ऊ (इः + ऊ > इर् + ऊ) = इरू :

Example :

हरि + स् = हरिस् 'name' + ऊचे 'spoke' > हरिः + ऊचे > हरिर् + ऊचे = हरिरूचे 'Hari told'.

इस् + ऋ (इः + ऋ > इर् + ऋ) = इरृ :

Example :

हरि + स् = हरिस् 'name' + ऋच्छति 'reaches' > हरिः + ऋच्छति > हरिर् + ऋच्छति = हरिरृच्छति 'Hari reaches'.

इस् + ए (इः + ए > इर् + ए) = इरे :

Example :

कवि + स् = कविस् 'poet' + एति 'goes' > कविः + एति > कविर् + एति = कविरेति 'the poet goes'.

इस् + ऐ (इः + ऐ > इर् + ऐ) = इरै :

Example :

कवि + स् = कविस् 'poet' + ऐङ्गत् 'indicated' > कविः + ऐङ्गत् > कविर् + ऐङ्गत् = कविरैङ्गत् 'the poet indicated'.

इस् + ओ (इः + ओ > इर् + ओ) = इरो :

Example :

रवि + स् = रविस् 'sun' + ओषति 'burns' > रविः + ओषति > रविर् + ओषति = रविरोषति 'the sun burns'.

इस् + औ (इः + औ > इर् + औ) = इरौ :

Example :

सर्पिस् 'ghee' + औषधम् 'medicine' > सर्पिर् + औषधम् = सर्पिरौषधम् 'ghee (is) a medicine'.

(B) ईस् + अ (ईः + अ > ईर् + अ) = ईर :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth, beauty' + अस्तु 'be' > श्रीः + अस्तु > श्रीर् + अस्तु = श्रीरस्तु 'goddess of wealth or beauty should exist'.

ईस् + आ (ईः + आ > ईर् + आ) = ईरा :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + आयातु 'should come' > श्रीः + आयातु = श्रीरायातु 'goddess of wealth should come'.

ईस् + इ (ईः + इ > ईर् + इ) = ईरि :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'beauty' + इष्टा 'desired' > श्रीः + इष्टा = श्रीरिष्टा नः 'beauty (is) desired of us'.

ईस् + ई (ईः + ई > ईर् + ई) = ईरी :

Example :

सेनानी + स् = सेनानीस् 'commander' + ईक्षते 'looks' = सेनानीः + ईक्षते = सेनानीर् + ईक्षते = सेनानीरीक्षते 'the commander looks at'.

ईस् + उ (ईः + उ > ईर् + उ) = ईरु :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + उपेता '(has) reached' > श्रीः + उपेता > श्रीर् + उपेता = श्रीरुपेता 'goddess of wealth (has) reached'.

ईस् + ऊ (ईः + ऊ > ईर् + ऊ) = ईरू :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + ऊढा 'married' > लक्ष्मीः + ऊढा > लक्ष्मीर् + ऊढा = लक्ष्मीरूढा विष्णुम् 'Lakṣmī (was) married to Viṣṇu'.

ईस् + ऋ (ईः + ऋ > ईर् + ऋ) = ईर्ऋ :

Example :

सेनानी + स् = सेनानीस् 'commander' + ऋच्छति 'reaches' > सेनानीः + ऋच्छति > सेनानीर् + ऋच्छति = सेनानीर्ऋच्छति 'the commander reaches'.

ईस् + ए (ईः + ए > ईर् + ए) = ईरे :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth or beauty' + एधते 'increases' > श्रीः + एधते > श्रीर् + एधते = श्रीरेधते 'wealth or beauty increases'.

ईस् + ऐ (ईः + ऐ > ईर् + ऐ) = ईरै :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'wealth' + ऐधत 'increased' > श्रीः + ऐधत > श्रीर् + ऐधत = श्रीरैधत 'wealth or beauty increased'.

ईस् + ओ (ईः + ओ > ईर् + ओ) = ईरो :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' ओजीयसी 'stronger' + लक्ष्मीः + ओजीयसी > लक्ष्मीर् + ओजीयसी = लक्ष्मीरोजीयसी 'lakṣmī (is) stronger'.

ईस् + औ (ईः + औ > ईर् + औ) = ईरौ :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् ' goddess of wealth' + औजत् 'increased' > लक्ष्मीः + औजत् > लक्ष्मीर् + औजत् = लक्ष्मीरौजत् 'wealth increased'.

(C) उस् + अ (उः + अ > उर् + अ) = उर :

Example :

भानु + स् = भानुस् 'sun' + अत्र 'here' > भानुः + अत्र > भानुर् + अत्र = भानुरत्र 'the sun (is) here'.

उस् + आ (उः + आ > उर् + आ) = उरा :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + आज्ञापयति 'orders' > श्रीगुरुः + आज्ञापयति > श्रीगुरुर् + आज्ञापयति = श्रीगुरुराज्ञापयति 'Guru orders'.

उस् + इ (उः + इ > उर् + इ) = उरि :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + इङ्गति 'indicats'> श्रीगुरुः + इङ्गति > श्रीगुरुर् + इङ्गति = श्रीगुरुरिङ्गति 'Gurujee indicates'.

उस् + ई (उः + ई > उर् + ई) = उरी :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + ईष्टे 'is able' > श्रीगुरुः + ईष्टे > श्रीगुरुर् + ईष्टे = श्रीगुरुरीष्टे 'Guru is able'.

उस् + उ (उः + उ > उर् + उ) = उरु :

Example :

भानु + स् = भानुस् 'sun' + उदेति 'rises' > भानुः + उदेति > भानुर् + उदेति = भानुरुदेति 'the sun rises'.

उस् + ऊ (उः + ऊ > उर् + ऊ) = उरू :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + ऊचे 'spoke' + श्रीगुरुः + ऊचे > श्रीगुरुर् + ऊचे = श्रीगुरुरूचे 'Guru told'.

उस् + ऋ (उः + ऋ > उर् + ऋ) = उर्ऋ :

Example :

तनु + स् = तनुस् 'thin' + ऋषभः 'bull' > तनुः = ऋषभः > तनुर् + ऋषभः = तनुर्ऋषभः 'a thin bull'.

उस् + ए (उः + ए > उर् + ए) = उरे :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + एव 'only' > श्रीगुरुः + एव > श्रीगुरुर् + एव = श्रीगुरुरेव शरणम् 'only Gurujee (is shelter)'.

उस् + ऐ (उः + ऐ > उर् + ऐ) = उरै :

Example :

मनु + स् = मनुस् 'Manu' + ऐच्छत् 'desired' + मनुः > ऐच्छत् > मनुर् + ऐच्छत् = मनुरैच्छत् 'Manu desired'.

उस् + ओ (उः + ओ > उर् + ओ) = उरो :

Example :

कृशानु + स् = कृशानुस् 'fire' + ओषति 'burns' > कृशानुः + ओषति > कृशानुर् + ओषति = कृशानुरोषति 'the fire burns'.

उस् + औ (उः + औ > उर् + औ) = उरौ :

Example :

भानु + स् = भानुस् 'sun' + औषत् 'burnt' > भानुः + औषत् > भानुर् + औषत् = भानुरौषत् 'the sun burnt'.

(D) ऊस् + अ (ऊः + अ > ऊर् + अ) = ऊर :

Example :

स्वभू + स् = स्वभूस् 'Viṣṇu' + अजेयः 'not fit to be conquered' > स्वभूः + अजेयः > स्वभूर् + अजेयः = स्वभूरजेयः 'Viṣṇu is not fit to be conquered'.

ऊस् + आ (ऊः + आ > ऊर् + आ) = ऊरा :

Example :

भू + स् = भूस् 'earth' + आवर्तते 'rotates' > भूः + आवर्तते > भूर् + आवर्तते = भूरावर्तते 'the earth rotates'.

ऊस् + इ (ऊः + इ > ऊर् + इ) = ऊरि :

Example :

भू + स् = भूस् 'earth' + इयम् 'this' > भूः + इयम् > भूर् + इयम् = भूरियम् 'this (is) earth'.

ऊस् + ई (ऊः + ई > ऊर् + ई) = ऊरी :

Example :

भू + स् = भूस् 'earth' + ईश्वरी 'able' > भूः + ईश्वरी > भूर् + ईश्वरी = भूरीश्वरी 'earth (is) powerful'.

ऊस् + उ (ऊः + उ > ऊर् + उ) = ऊरु :

Example :

भू + स् = भूस् 'earth' + उच्चावचा 'uneven' > भूः + उच्चावचा > भूर् + उच्चावचा = भूरुच्चावचा 'earth (is) uneven'.

ऊस् + ऊ (ऊः + ऊ > ऊर् + ऊ) = ऊरू :

Example :

स्वभू + स् = स्वभूस् 'Viṣṇu' + ऊचे 'told' > स्वभूः + ऊचे > स्वभूर् + ऊचे = स्वभूरूचे 'Viṣṇu told'.

ऊस् + ऋ (ऊः + ऋ > ऊर् + ऋ) = ऊर्ऋ :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + ऋच्छति 'reaches' > वधूः + ऋच्छति > वधूर् + ऋच्छति = वधूर्ऋच्छति 'the bride reaches'.

ऊस् + ए (ऊः + ए > ऊर् + ए) = ऊरे :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + एव 'only' > वधूः + एव > वधूर् + एव = वधूरेव वर्धिष्णुः 'only the bride (is) increasing'.

ऊस् + ऐ (ऊः + ऐ > ऊर् + ऐ) = ऊरै :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + ऐच्छत् 'desired' > वधूः + ऐच्छत् > वधूर् + ऐच्छत् = वधूरैच्छत् 'the bride desired'.

ऊस् + ओ (ऊः + ओ > ऊर् + ओ) = ऊरो :

Example :

स्वयम्भू + स् = स्वयम्भूस् 'Brahmā' + ओजस्वी 'vigorous' > स्वयम्भूः + ओजस्वी > स्वयम्भूर् + ओजस्वी = स्वयम्भूरोजस्वी 'Brahmā (is) vigorous'.

ऊस् + औ (ऊः + औ > ऊर् + औ) = ऊरौ :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + औहत 'guessed' > वधूर् + औहत = वधूरौहत 'the bride guessed'.

(E) एस् + अ (एः + अ > एर् + अ) = एर :

Example :

कवे + स् = कवेस् 'poet's' + अस्मिता 'egotism' > कवेः + अस्मिता > कवेर् + अस्मिता = कवेरस्मिता 'poet's egotism'.

एस् + आ (एः + आ > एर् + आ) = एरा :

Example :

कवे + अस् = कवेस् 'poet's' + आयासः 'attempt' > कवेः + आयासः > कवेर् + आयासः = कवेरायासः 'poet's attempt'.

एस् + इ (एः + इ > एर् + इ) = एरि :

Example :

कवे + स् = कवेस् 'poet's' + इच्छा 'desire' > कवेः + इच्छा > कवेर् + इच्छा = कवेरिच्छा 'poet's desire'.

एस् + ई (एः + ई > एर् + ई) = एरी :

Example :

कवे + स् = कवेस् 'poet's' + ईहा 'desire' > कवेर् + ईहा = कवेरीहा 'poet's desire'.

एस् + उ (एः + उ > एर् + उ) = एरु :

Example :

कवे + स् = कवेस् 'poet's' + उत्थानम् 'uplift' > कवेः + उत्थानम् > कवेर् + उत्थानम् = कवेरुत्थानम् 'poet's uplift'.

एस् + ऊ (एः + ऊ > एर् + ऊ) = एरू :

Example :

उदधि 'ocean' + अस् = उदधेस् 'of the ocean' + ऊर्मयः 'waves' > उदधेः + ऊर्मयः > उदधेर् + ऊर्मयः = उदधेरूर्मयः 'waves of the ocean'.

एस् + ऋ (एः + ऋ > एर् + ऋ) = एर्ऋ :

Example :

ऋषि + अस् = ऋषेस् 'sage's' + ऋणम् 'debt' > ऋषेः + ऋणम् > ऋषेर् + ऋणम् = ऋषेर्ऋणम् 'debt of the sage'.

एस् + ए (एः + ए > एर् + ए) = एरे :

Example :

सन्तति + अस् = सन्ततेस् 'of lineage' + एकता 'unity' > सन्ततेः + एकता > सन्ततेर् + एकता = सन्ततेरेकता 'unity of lineage'.

एस् + ऐ (एः + ऐ > एर् + ऐ) = एरै :

Example :

सन्तति + अस् = सन्ततेस् 'lineage' + ऐक्यम् > सन्ततेर् + ऐक्यम् = सन्ततेरैक्यम् 'unity of lineage'.

एस् + ओ (एः + ओ > एर् + ओ) = एरो :

Example :

ऋषि + अस् = ऋषेस् 'sage's' + ओतुः 'tom cat' > ऋषेः + ओतुः > ऋषेर् + ओतुः = ऋषेरोतुः 'the tom cat of the sage'.

एस् + औ (एः + औ > एर् + औ) = एरौ :

Example :

वनस्पति + अस = वनस्पतेस् 'of herb' + औषधम् 'medicine' > वनस्पतेः + औषधम् > वनस्पतेर् + औषधम् = वनस्पतेरौषधम् 'medicine of the herb'.

(F) ऐस् + अ (ऐः + अ > ऐर् + अ) = ऐर :

Example :

नीचैस् 'low' + अनुदात्तः 'low tone' > नीचैः + अनुदात्तः > नीचैर् + अनुदात्तः = नीचैरनुदात्तः 'अनुदात्त (is) low tone'.

ऐस् + आ (ऐः + आ > ऐर् + आ) = ऐरा :

Example :

उच्चैस् 'high' + आयासः 'attempt' > उच्चैः + आयासः > उच्चैर् + आयासः = उच्चैरायासः 'high attempt'.

ऐस् + इ (ऐः + इ > ऐर् + इ) = ऐरि :

Example :

शनैस् 'slowly' + इङ्गति 'he/she indicates' > शनैः + इङ्गति > शनैर् + इङ्गति = शनैरिङ्गति 'he/she indicates slowly'.

ऐस् + उ (ऐः + उ > ऐर् + उ) = ऐरु :

Example :

उच्चैस् 'high' + उदात्तः 'tone' > उच्चैः + उदात्तः > उच्चैर् + उदात्तः = उच्चैरुदात्तः 'high tone (is) उदात्त '.

ऐस् + ई (ऐः + ई > ऐर् + ई) = ऐरी :

Example :

उच्चैस् 'highly' + ईक्षते 'looks at' > उच्चैः + ईक्षते > उच्चैर् + ईक्षते = उच्चैरीक्षते 'he/she looks at highly'.

ऐस् + ऊ (ऐः + ऊ > ऐर् + ऊ) = ऐरू :

Example :

शनैस् 'slowly' + ऊचे 'told' > शनैः + ऊचे > शनैर् + ऊचे = शनैरूचे 'he/she told slowly, gently, softly'.

ऐस् + ऋ (ऐः + ऋ > ऐर् + ऋ) = ऐर्ऋ :

Example :

शनैस् 'slowly' + ऋच्छति 'reaches' > शनैः + ऋच्छति > शनैर् + ऋच्छति = शनैर्ऋच्छति 'he/she reaches slowly'.

ऐस् + ए (ऐः + ए > ऐर् + ए) = ऐरे :

Example :

शनैस् 'slowly' + एधते 'increases' > शनैः + एधते > शनैर् + एधते = शनैरेधते 'he/she increases slowly'.

ऐस् + ऐ (ऐः + ऐ > ऐर् + ऐ) = ऐरै :

Example :

उच्चैस् 'high, upwards' + ऐच्छत् 'desired' > उच्चैः + ऐच्छत् > उच्चैर् + ऐच्छत् = उच्चैरैच्छत् 'he/she highly desired'.

ऐस् + ओ (ऐः + ओ > ऐर् + ओ) = ऐरो :

Example :

उच्चैस् 'highly' + ओजस्विता 'vigourousness' > उच्चैः + ओजस्विता > उच्चैर् + ओजस्विता = उच्चैरोजस्विता 'highly vigourousness'.

ऐस् + औ (ऐः + औ > ऐर् + औ) = ऐरौ :

Example :

शनैस् 'slowly' + औष्ण्यम् 'heat' > शनैः + औष्ण्यम् > शनैर् + औष्ण्यम् = शनैरौष्ण्यम् 'slowly heat'.

(G) ओस् + अ (ओः + अ > ओर् + अ) = ओर :

Example :

श्रीगुरु + अस् = गुरोस् 'of Guru' + अनुकम्पया 'by grace' > श्रीगुरोः + अनुकम्पया > श्रीगुरोर् + अनुकम्पया = श्रीगुरोरनुकम्पया 'by grace of Guru'.

ओस् + आ (ओः + आ > ओर् + आ) = ओरा :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'of Guru' + आज्ञया 'by order' > श्रीगुरोः + आज्ञया > श्रीगुरोर् + आज्ञया = श्रीगुरोराज्ञया 'by order of Guru'.

ओस् + इ (ओः + इ > ओर् + इ) = ओरि :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'of Guru' + इच्छया by 'desire' + श्रीगुरोः + इच्छया > श्रीगुरोर् + इच्छया = श्रीगुरोरिच्छया ' by Guru's desire'.

ओस् + ई (ओः + ई > ओर् + ई) = ओरी :

Example :

शम्भु + अस् = शम्भोस् 'of Śiva' + ईहा 'desire' > शम्भोः + ईहा > शम्भोर् + ईहा = शम्भोरीहा 'desire of Śiva'.

ओस् + उ (ओः + उ > ओर् + उ) = ओरु :

Example :

मीनकेतु + अस् = मीनकेतोस् 'of cupid कामदेव' + उत्तापः 'inflammation, torment' > मीनकेतोः + उत्तापः > मीनकेतोर् + उत्तापः = मीनकेतोरुत्तापः 'torment of cupid कामदेव'.

ओस् + ऊ (ओः + ऊ > ओर् + ऊ) = ओरू :

Example :

भानु + अस् = भानोस् 'sun's' + ऊष्मता 'heat' > भानोः + ऊष्मता > भानोर् + ऊष्मता = भानोरूष्मता 'heat of the sun'.

ओस् + ऋ (ओः + ऋ > ओर् + ऋ) = ओरृ :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'Guru's' + ऋणम् 'debt' > श्रीगुरोः + ऋणम् > श्रीगुरोर् + ऋणम् = श्रीगुरोर्ऋणम् 'Guru's debt'.

ओस् + ए (ओः + ए > ओर् + ए) = ओरे :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'Gurujee's' + एषणा 'desire' > गुरोः + एषणा > गुरोर् + एषणा = श्रीगुरोरेषणा 'desire of Guru'.

ओस् + ऐ (ओः + ऐ > ओर् + ऐ) = ओरै :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'of श्रीगुरुदेव' + ऐश्वर्यम् 'sovereignty' > श्रीगुरोः + ऐश्वर्यम् > श्रीगुरोर् + ऐश्वर्यम् = श्रीगुरोरैश्वर्यम् 'sovereignty of Guru'.

ओस् + ओ (ओः + ओ > ओर् + ओ) = ओरो :

Example :

तरु + अस् = तरोस् 'of tree' + ओतुः 'cat' > तरोः + ओतुः > तरोर् + ओतुः = तरोरोतुः 'cat of the tree'.

ओस् + औ (ओः + औ > ओर् + औ) = ओरौ :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'Guru's' + औदार्यम् 'generosity' > श्रीगुरोः + औदार्यम् > श्रीगुरोर् + औदार्यम् = श्रीगुरोरौदार्यम् 'generosity of Guru'.

(H) औस् + अ (औः + अ > और् + अ) = और :

Example :

ग्लौ + स् = ग्लौस् 'moon' + अयम् (m) 'this' > ग्लौः + अयम् > ग्लौर् + अयम् = ग्लौरयम् 'this (is) the moon'.

औस् + आ (औः + आ > और् + आ) = औरा :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + आयाति 'comes' > गौः + आयाति > गौर् + आयाति = गौरायाति 'the cow comes'.

औस् + इ (औः + इ > और् + इ) = औरि :

Example :

नौ + स् = नौस् 'boat' + इयम् (f) 'this' > नौः + इयम् > नौर् + इयम् = नौरियम् 'this (is) the boat'.

औस् + ई (औः + ई > और् + ई) = औरी :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + ईक्षते 'looks at' > गौः + ईक्षते > गौर् + ईक्षते = गौरीक्षते 'the cow looks at'.

औस् + उ (औः + उ > और् + उ) = औरु :

Example :

ग्लौ + स् = ग्लौस् 'moon' + उदेति 'rises' > ग्लौः + उदेति > ग्लौर् + उदेति = ग्लौरुदेति 'the moon rises'.

औस् + ऊ (औः + ऊ > और् + ऊ) = औरू :

Example :

गौ + स् = गौस् 'bull' + ऊहे (historical past tense, third persin, singular number in आत्मनेपदम्[1].) 'carried'

1. Verbs धातु are divided in three parts : 1. परस्मैपदम्, 2. आत्मनेपदम् and 3. उभयपदम्. where the fruit of the action going to पर = others; it is called परस्मैपदम्, suffixes end into इ. Where the fruit of the action going to the आत्मन् 'self' that is called आत्मनेपदम्, here suffixes end into ए. In उभयपदम् both परस्मैपदम् and आत्मनेपदम् are included.

> गौः + ऊहे > गौर् + ऊहे = गौरूहे वाहनम् 'the bull carried vehicle'.

औस् + ऋ (औः + ऋ > और् + ऋ) = औरृ :

Example :

गौ + स् = गौस् 'bull' + ऋच्छति 'reaches' > गौः + ऋच्छति > गौर् + ऋच्छति = गौरृच्छति 'the bull reaches'.

औस् + ए (औः + ए > और् + ए) = औरे :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + एषा (f.) 'this' > गौः + एषा > गौर् + एषा = गौरेषा 'this (is) a cow'.

औस् + ऐ (औः + ऐ > और् + ऐ) = औरै :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + ऐत् 'went' > गौः + ऐत् > गौर् + ऐत् = गौरैत् 'the cow went'.

औस् + ओ (औः + ओ > और् + ओ) = औरो :

Example :

गौ + स् = गौस् 'bull' + ओजायते 'is valourous' > गौः + ओजायते > गौर् + ओजायते > गौरोजायते 'the bull is valourous'.

औस् + औ (औः + औ > और् + औ) = औरौ :

Example :

नौ + स् = नौस् 'boat' + औनयत् 'became less' > नौः + औनयत् > नौर् + औनयत् = नौरौनयत् 'the boat became less in speed'.

८. शक्तिस्वर + Visarga of स् + melodious consonants

(A) इस् + ग (इः + ग > इर् + ग) = इर्ग :

Example :

कवि + स् = कविस् 'poet' + गायति 'sings' > कविः + गायति > कविर् + गायति = कविर्गायति 'the poet sings'.

इस् + घ (इः + घ > इर् + घ) = इर्घ :

Example :

सर्पिस् 'ghee' + घारितम् 'is flown' > सर्पिः + घारितम् > सर्पिर् + घारितम् = सर्पिर्घारितम् 'ghee (is) flown'.

इस् + ज (इः + ज > इर् + ज) = इर्ज :

Example :

पति + स् = पतिस् 'husband' + जागर्ति 'awakens' > पतिः + जागर्ति > पतिर् + जागर्ति = पतिर्जागर्ति 'the husband gets up'.

इस् + झ (इः + झ > इर् + झ) = इर्झ :

Example :

कपि + स् = कपिस् 'monkey' + झम्पति 'jumps' > कपिः + झम्पति > कपिर् + झम्पति = कपिर्झम्पति 'the monkey jumps'.

इस् + ड (इः + ड > इर् + ड) = इर्ड :

Example :

पार्वतीजानि + स् = पार्वतीजानिस् 'Śiva' + डमत्करोति 'plays on the drum' > पार्वतीजानिः + डमत्करोति > पार्वतीजानिर् + डमत्करोति = पार्वतीजानिर्डमत्करोति 'Śiva plays on the drum'.

इस् + ढ (इः + ढ > इर् + ढ) = इर्ढ :

Example :

दाशरथि + स् = दाशरथिस् 'Rāma the son of दशरथ' + ढुण्ढति 'searches' > दाशरथिः + ढुण्ढति > दाशरथिर् + ढुण्ढति = दाशरथिर्ढुण्ढति सीताम् 'Rāma searches सीता'.

इस् + द (इः + द > इर् + द) = इर्द :

Example :

अहि + स् = अहिस् 'cobra' + दशति 'bites' > अहिः + दशति > अहिर् + दशति = अहिर्दशति 'the cobra bites'.

इस् + ध (इः + ध > इर् + ध) = इर्ध :

Example :

मुनि + स् = मुनिस् 'hermit' + ध्यायति 'meditates' > मुनिः + ध्यायति > मुनिर् + ध्यायति = मुनिर्ध्यायति 'the hermit meditates'.

इस् + न (इः + न > इर् + न) = इर्न :

Example :

हरि + स् = हरिस् 'Viṣṇu' + नृत्यति 'dances' > हरिः + नृत्यति > हरिर् + नृत्यति = हरिर्नृत्यति 'Viṣṇu dances'.

इस् + ब (इः + ब > इर् + ब) = इर्ब :

Example :

हरि + स् = हरिस् 'Viṣṇu' + बध्नाति 'binds, ties' > हरिः + बध्नाति > हरिर् + बध्नाति = हरिर्बध्नाति बलिम् 'Viṣṇu binds बलि demon'.

इस् + भ (इः + भ > इर् + भ) = इर्भ :

Example :

धरणि + स् = धरणिस् 'earth' + भ्राम्यति 'rotates, wanders' > धरणिः + भ्राम्यति > धरणिर् + भ्राम्यति = धरणिर्भ्राम्यति 'the earth rotates'.

इस् + म (इः + म > इर् + म) = इर्म :

Example :

क्षीरनिधि + स् = क्षीरनिधिस् 'ocean' + मथ्यते 'is churned' > क्षीरनिधिः + मथ्यते > क्षीरनिधिर् + मथ्यते = क्षीरनिधिर्मथ्यते 'the ocean is churned'.

इस् + य (इः + य > इर् + य) = इर्य :

Example :

विधि + स् = विधिस् 'Brahmā' + यातयति 'gives pain' > विधिः + यातयति > विधिर् + यातयति = विधिर्यातयति 'Brahmā gives pain'.

इस् + व (इः + व > इर् + व) = इर्व :

Example :

व्याधि + स् = व्याधिस् 'disease' + वर्धते 'increases' > व्याधिः + वर्धते > व्याधिर् + वर्धते = व्याधिर्वर्धते 'disease increases'.

इस् + ल (इः + ल > इर् + ल) = इर्ल :

Example :

असि + स् = असिस् 'sword' + लुनाति 'cuts' > असिः + लुनाति > असिर् + लुनाति = असिर्लुनाति 'the sword cuts'.

इस् + ह (इः + ह > इर् + ह) = इर्ह :

Example :

विधि + स् = विधिस् 'Brahmā' + हसति 'laughs' > विधिः + हसति > विधिर् + हसति = विधिर्हसति 'Brahmā laughs'.

(B) ईस् + ग (ईः + ग > ईर् + ग) = ईर्ग :

Example :

अलक्ष्मी + स् = अलक्ष्मीस् 'poverty, elder sister of लक्ष्मी' + गच्छतु 'should go away' > अलक्ष्मीः + गच्छतु > अलक्ष्मीर् + गच्छतु = अलक्ष्मीर्गच्छतु 'poverty should go away'.

ईस् + घ (ईः + घ > ईर् + घ) = ईर्घ :

Example :

अलक्ष्मी + स् = अलक्ष्मीस् 'poverty' + घस्यान्मे पापम् 'should eat my sin' > अलक्ष्मीः + घस्यान्मे पापम् > अलक्ष्मीर् + घस्यान्मे पापम् = अलक्ष्मीर्घस्यान्मे पापम् 'अलक्ष्मी should remove my sin'.

ईस् + ज (ईः + ज > ईर् + ज) = ईर्ज :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + जीव्यात् 'should live' > श्रीः + जीव्यात् > श्रीर् + जीव्यात् = श्रीर्जीव्यात् 'goddess of wealth should remain'.

ईस् + झ (ईः + झ > ईर् + झ) = ईर्झ :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + झङ्करोतु 'should sound' > श्रीः + झङ्करोतु > श्रीर् + झङ्करोतु = श्रीर्झङ्करोतु 'goddess of wealth should sound'.

ईस् + ड (ईः + ड > ईर् + ड) = ईर्ड :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + डयते 'flies' > श्रीः + डयते > श्रीर् + डयते = श्रीर्डयते 'goddess of wealth flies'.

ईस् + ढ (ईः + ढ > ईर् + ढ) = ईर्ढ :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + ढुण्ढति 'searches' > श्रीः + ढुण्ढति > श्रीर् + ढुण्ढति = श्रीर्ढुण्ढति 'goddess of wealth searches (real person)'.

ईस् + द (ईः + द > ईर् + द) = ईर्द :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + दीव्यात् 'should shine' > श्रीः + दीव्यात् > श्रीर् + दीव्यात् = श्रीर्दीव्यात् 'goddess of wealth should shine'.

ईस् + ध (ईः + ध > ईर् + ध) = ईर्ध :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + धावतु 'should run' > मे गृहम् 'to my house' लक्ष्मीः + धावतु > लक्ष्मीर् + धावतु = लक्ष्मीर्धावतु मे गृहम् 'goddess of wealth should run to my home'.

ईस् + न (ईः + न > ईर् + न) = ईर्न :

Example :

अलक्ष्मी + स् = अलक्ष्मीस् 'poverty' + नश्यतु 'should disappear' > मे गृहात् 'from my house' + अलक्ष्मीः + नश्यतु > अलक्ष्मीर् + नश्यतु = लक्ष्मीर्नश्यतु मे गृहात् 'goddess of poverty should disappear from my home'.

ईस् + ब (ईः + ब > ईर् + ब) = ईर्ब :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + बलीयसी 'more powerful' > श्रीः + बलीयसी > श्रीर् + बलीयसी = श्रीर्बलीयसी 'goddess of wealth (is) more powerful'.

ईस् + भ (ईः + भ > ईर् + भ) = ईर्भ :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + भवतु 'should exist' > श्रीः + भवतु > श्रीर् + भवतु = श्रीर्भवतु 'श्री should exist'.

ईस् + म (ईः + म > ईर् + म) = ईर्म :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + माद्यतु 'should please' > श्रीः + माद्यतु > श्रीर् + माद्यतु = श्रीर्माद्यतु 'श्री should please'.

ईस् + य (ईः + य > ईर् + य) = ईर्य :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + युनक्तु 'should unite' > श्रीः + युनक्तु > श्रीर् + युनक्तु = श्रीर्युनक्तु मया समम् 'श्री should unite with me'.

ईस् + व (ईः + व > ईर् + व) = ईर्व :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + वसतु 'should dwell' मे गृहे 'in my house' श्रीः + वसतु > श्रीर् + वसतु = श्रीर्वसतु मे गृहे 'goddess of wealth should live in my house'.

ईस् + र (ईः + र > ईर् + र) = ई र :

Example :

श्री + स् = श्रीस् 'goddess of wealth' + रमते 'enjoys' > श्रीः + रमते > श्रीर् + रमते = श्री रमते.

ईस् + ल (ईः + ल > ईर् + ल) = ईर्ल :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + लसतु 'should play' मे गृहे 'in my house' > लक्ष्मीः + लसतु > लक्ष्मीर् + लसतु = लक्ष्मीर्लसतु मे गृहे 'लक्ष्मी should play in my house'.

ईस् + ह (ईः + ह > ईर् + ह) = ईर्ह :

Example :

पङ्कजश्री + स् = पङ्कजश्रीस् 'beauty of lotus' + हसति 'laughs, blooms' > पङ्कजश्रीः + हसति > पङ्कजश्रीर् + हसति = पङ्कजश्रीर्हसति 'beauty of the lotus shines'.

(C) उस् + ग (उः + ग > उर् + ग) = उर्ग :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + गतिः 'shelter' + श्रीगुरुः + गतिः > श्रीगुरुर् + गतिः = श्रीगुरुर्गतिः 'Guru (is my) shelter, way'.

उस् + घ (उः + घ > उर् + घ) = उर्घ :

Example :

भानु + स् = भानुस् 'sun' + घृणिमान् 'full of rays' + भानुः + घृणिमान् > भानुर् + घृणिमान् = भानुर्घृणिमान् 'the sun (is) full of rays'.

उस् + ज (उः + ज > उर् + ज) = उर्ज :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + जयतु 'should win' > श्रीगुरुः + जयतु > श्रीगुरुर् + जयतु = श्रीगुरुर्जयतु 'win guru'.

उस् + झ (उः + झ > उर् + झ) = उर्झ :

Example :

मृदु + स् = मृदुस् 'mild' + झङ्कारः 'sound of sitar' > मृदुः + झङ्कारः > मृदुर् + झङ्कारः = मृदुर्झङ्कारः 'soft sound (of the sitar)'.

उस् + ड (उः + ड > उर् + ड) = उर्ड :

Example :

डमरु + स् = डमरुस् 'drum' + डमत्करोति 'makes sound' + डमरुः + डमत्करोति > डमरुर् + डमत्करोति = डमरुर्डमत्करोति 'the musical drum makes sound'.

उस् + ढ (उः + ढ > उर् + ढ) = उर्ढ :

Example :

प्रभु + स् = प्रभुस् + 'lord' + ढुण्ढति 'searches' > प्रभुः + ढुण्ढति > प्रभुर् + ढुण्ढति = प्रभुर्ढुण्ढति 'the lord searches'.

उस् + द (उः + द > उर् + द) = उर्द :

Example :

गुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + दाता 'donor' > श्रीगुरुः + दाता > श्रीगुरुर् + दाता = श्रीगुरुर्दाता 'guru (is) donor (of knowledge)'.

उस् + ध (उः + ध > उर् + ध) = उर्ध :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guru' + धाता 'Brahmā' + श्रीगुरुः + धाता > श्रीगुरुर् + धाता = श्रीगुरुर्धाता 'Guru (is) Brahmā creater'.

उस् + ध (उः + ध > उर् + ध) = उर्ध :

Example :

धनुस् 'bow' + धरः 'holder' > धनुः + धरः > धनुर् + धरः = धनुर्धरः 'an archer'.

उस् + न (उः + न > उर् + न) = उर्न :

Example :

चारु + स् = चारुस् 'beautiful' + नासा 'nose' + चारुः + नासा > चारुर् + नासा = चारुर्नासा 'beautiful nose'.

उस् + ब (उः + ब > उर् + ब) = उर्ब :

Example :

चारु + स् = चारुस् 'beautiful' + बाला 'girl' > चारुः + बाला > चारुर् + बाला = चारुर्बाला 'beautiful girl'.

उस् + भ (उः + भ > उर् + भ) = उर्भ :

Example :

साधु + स् = साधुस् 'gentle' + भवान् 'masculine you' > साधुः + भवान् > साधुर् + भवान् = साधुर्भवान् 'gentle you'.

उस् + म (उः + म > उर् + म) = उर्म :

Example :

श्रीगुरु + स् = श्रीगुरुस् 'Guruji' + महान् 'great' > श्रीगुरुः + महान् > श्रीगुरुर् + महान् = श्रीगुरुर्महान् 'Guruji (is) great'.

उस् + य (उः + य > उर् + य) = उर्य :

Example :

भानु + स् = भानुस् 'sun' + यात्रिकः 'tourist' > भानुः + यात्रिकः > भानुर् + यात्रिकः = भानुर्यात्रिकः 'the sun (is) tourist'.

उस् + व (उः + व > उर् + व) = उर्व :

Example :

वायु + स् = वायुस् 'wind' + वाति 'blows' > वायुः + वाति > वायुर् + वाति = वायुर्वाति मन्दं मन्दम् 'wind blows swiftly'.

आयुस् 'age' + वेदः 'knowledge' + आयुः + वेदः > आयुर् + वेदः = आयुर्वेदः 'knowledge of the age (health) life'.

यजुस् 'worshipping' + वेदः > यजुः + वेदः > यजुर् + वेदः = यजुर्वेदः 'the second Veda'.

उस् + ल (उः + ल > उर् + ल) = उर्ल :

Example :

आयुस् 'of age' + लाभः 'gain' > आयुः + लाभः > आयुर् + लाभः = आयुर्लाभः 'gain of age'.

उस् + ह (उः + ह > उर् + ह) = उर्ह :

Example :

आयुस् 'of age' + ह्रासः 'loss' > आयुः + ह्रासः > आयुर् + ह्रासः = आयुर्ह्रासः 'loss of age'.

(D) ऊस् + ग (ऊः + ग > ऊर् + ग) = ऊर्ग :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + गायति 'sings' > वधूः + गायति > वधूर् + गायति = वधूर्गायति 'the bride sings'.

ऊस् + घ (ऊः + घ > ऊर् + घ) = ऊर्घ :

Example :

चमू + स् = चमूस् 'army' + घोरा 'furious' > चमूः + घोरा > चमूर् + घोरा = चमूर्घोरा 'the army (is) furious'.

ऊस् + ज (ऊः + ज > ऊर् + ज) = ऊर्ज :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + जृम्भते 'yawns' > वधूः + जृम्भते > वधूर् + जृम्भते = वधूर्जृम्भते 'the bride yawns'.

ऊस् + झ (ऊः + झ > ऊर् + झ) = ऊर्झ :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + झीर्यति 'becomes old' > वधूः + झीर्यति > वधूर् + झीर्यति = वधूर्झीर्यति 'the bride becomes old'.

ऊस् + ड (ऊः + ड > ऊर् + ड) = ऊर्ड :

Example :

तनू + स् = तनूस् 'son' + डिम्भकः 'young child' > तनूः + डिम्भकः > तनूर् + डिम्भकः = तनूर्डिम्भकः 'the son (is) young child'.

ऊस् + ढ (ऊः + ढ > ऊर् + ढ) = ऊर्ढ :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + ढुण्ढति 'searches' > वधूः + ढुण्ढति > वधूर् + ढुण्ढति = वधूर्ढुण्ढति 'the bride searches'.

ऊस् + द (ऊः + द > ऊर् + द) = ऊर्द :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + दीना 'distressed' > वधूः + दीना > वधूर् + दीना = वधूर्दीना 'the bride (is) unhappy'.

ऊस् + ध (ऊः + ध > ऊर् + ध) = ऊर्ध :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + धात्री 'foster mother' > वधूः + धात्री > वधूर् + धात्री = वधूर्धात्री 'the bride (is) the foster mother'.

ऊस् + न (ऊः + न > ऊर् + न) = ऊर्न :

Example :

चमू + स् = चमूस् 'army' + नष्टा 'destroyed' > चमूः + नष्टा > चमूर् + नष्टा = चमूर्नष्टा 'the army (is) destroyed'.

ऊस् + ब (ऊः + ब > ऊर् + ब) = ऊर्ब :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + ब्रूते 'speaks' > वधूः + ब्रूते > वधूर् + ब्रूते = वधूर्ब्रूते 'the bride speaks'.

ऊस् + भ (ऊः + भ > ऊर् + भ) = ऊर्भ :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + भव्या 'auspicious' > वधूः + भव्या > वधूर् + भव्या = वधूर्भव्या 'the bride (is) auspicious'.

ऊस् + म (ऊः + म > ऊर् + म) = ऊर्म :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + मोदते 'is happy' > वधूः + मोदते > वधूर् + मोदते = वधूर्मोदते 'the bride is happy'.

ऊस् + य (ऊः + य > ऊर् + य) = ऊर्य :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + याति 'goes' > वधूः + याति > वधूर् + याति = वधूर्याति 'the bride goes'.

ऊस् + व (ऊः + व > ऊर् + व) = ऊर्व :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + वदति 'speaks' > वधूः + वदति > वधूर् + वदति = वधूर्वदति 'the bride speaks'.

ऊस् + ल (ऊः + ल > ऊर् + ल) = ऊर्ल :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + लज्जते 'is ashamed' > वधूः + लज्जते > वधूर् + लज्जते = वधूर्लज्जते 'the bride is ashamed'.

ऊस् + ह (ऊः + ह > ऊर् + ह) = ऊर्ह :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + हसति 'laughs' > वधूः + हसति > वधूर् + हसति = वधूर्हसति 'the bride laughs'.

(E) एस् + ग (एः + ग > एर् + ग) = एर्ग :

Example :

हरि + अस् = हरेस् 'Viṣṇu's' + गाथा 'song' > हरेः + गाथा > हरेर् + गाथा = हरेर्गाथा 'song of Viṣṇu'.

एस् + ग (एः + ग > एर् + ग) = एर्ग :

Example :

जलधि + अस् = जलधेस् 'of the ocean' + गर्जनम् 'roar' > जलधेः + गर्जनम् > जलधेर् + गर्जनम् = जलधेर्गर्जनम् 'roar of the ocean'.

एस् + घ (एः + घ > एर् + घ) = एर्घ :

Example :

धूमयोनि + अस् = धूमयोनेस् 'of cloud' + घटा 'troop' > धूमयोनेः + घटा > धूमयोनेर् + घटा = धूमयोनेर्घटा 'a troop of cloud'.

एस् + ज (एः + ज > एर् + ज) = एर्ज :

Example :

पतञ्जलि + अस् = पतञ्जलेस् 'Patañjali's' + जननी 'mother' > पतञ्जलेः + जननी > पतञ्जलेर् + जननी = पतञ्जलेर्जननी 'mother of Patañjali'.

एस् + झ (एः + झ > एर् + झ) = एर्झ :

Example :

उदधि + अस् = उदधेः 'of the ocean' + झषः 'fish' > उदधेर् + झषः = उदधेर्झषः 'fish of the ocean'.

एस् + ड (एः + ड > एर् + ड) = एर्ड :

Example :

धूर्जटि + अस् = धूर्जटेः 'Śiva's' + डमरुः 'drum' > धूर्जटेः + डमरुः > धूर्जटेर् + डमरुः = धूर्जटेर्डमरुः 'Śiva's drum'.

एस् + ढ (एः + ढ > एर् + ढ) = एर्ढ :

Example :

पशुपति + अस् = पशुपतेस् 'Śiva's' + ढक्का 'drum' > पशुपतेः + ढक्का > पशुपतेर् + ढक्का = पशुपतेर्ढक्का 'Śiva's drum'.

एस् + द (एः + द > एर् + द) = एर्द :

Example :

भित्ति + अस् = भित्तेस् 'of the wall' + दारणम् 'cut' > भित्तेः + दारणम् > भित्तेर् + दारणम् = भित्तेर्दारणम् 'cut of the wall'.

एस् + ध (एः + ध > एर् + ध) = एर्ध :

Example :

अग्नि + अस् = अग्नेस् 'of fire' + धुक्षणम् 'fanning' > अग्नेः + धुक्षणम् > अग्नेर् + धुक्षणम् = अग्नेर्धुक्षणम् 'faning of the fire'.

एस् + न (एः + न > एर् + न) = एर्न :

Example :

मुनि + अस् = मुनेस् 'of the hermit' + नैराश्यम् 'hopelessness' > मुनेः + नैराश्यम् > मुनेर् + नैराश्यम् = मुनेर्नैराश्यम् 'hopelessness of the hermit'.

एस् + ब (एः + ब > एर् + ब) = एर्ब :

Example :

बुद्धि + अस् = बुद्धेस् 'of wisdom' + बलम् 'power' > बुद्धेः + बलम् > बुद्धेर् + बलम् = बुद्धेर्बलम् 'power of wisdom'.

एस् + भ (एः + भ > एर् + भ) = एर्भ :

Example :

मति + अस् = मतेस् 'of wisdom' + भ्रमः 'delusion' > मतेः + भ्रमः > मतेर् + भ्रमः = मतेर्भ्रमः 'delusion of wisdom'.

एस् + म (एः + म > एर् + म) = एर्म :

Example :

मुनि + अस् = मुनेस् 'of the hermit' + माता 'mother' > मुनेः + माता > मुनेर् + माता = मुनेर्माता 'mother of the hermit'.

एस् + य (एः + य > एर् + य) = एर्य :

Example :

मुनि + अस् = मुनेस् 'of the hermit' + यात्रा 'journey' > मुनेः + यात्रा > मुनेर् + यात्रा = मुनेर्यात्रा 'journey of the hermit'.

एस् + व (एः + व > एर् + व) = एर्व :

Example :

मुनि + अस् = मुनेस् 'of the hermit' + वासः 'residence' > मुनेः + वासः > मुनेर् + वासः = मुनेर्वासः 'residence of the hermit'.

एस् + ल (एः + ल > एर् + ल) = एर्ल :

Example :

विधि + अस् = विधेस् 'of Brahmā' + लेखः 'writing' > विधेः + लेखः > विधेर् + लेखः = विधेर्लेखः 'Brahmā's writing'.

एस् + ह (एः + ह > एर् + ह) = एर्ह :

Example :

विधि + अस् = विधेस् 'Brahmā's' + हंसः 'swan' > विधेः + हंसः > विधेर् + हंसः = विधेर्हंसः 'Brahmā's swan'.

(F) ऐस् + ग (ऐः + ग > ऐर् + ग) = ऐर्ग :

Example :

शनैस् 'slowly' + गमनम् 'movement' > शनैः + गमनम् > शनैर् + गमनम् = शनैर्गमनम् 'slowly movement'.

ऐस् + घ (ऐः + घ > ऐर् + घ) = ऐर्घ :

Example :

उच्चैस् 'high' + घोषः 'sound pitch' > उच्चैः + घोषः > उच्चैर् + घोषः = उच्चैर्घोषः 'high sound pitch'.

ऐस् + ज (ऐः + ज > ऐर् + ज) = ऐर्ज :

Example :

उच्चैस् 'high' + जल्पितम् 'chattering' > उच्चैः + जल्पितम् > उच्चैर् + जल्पितम् = उच्चैर्जल्पितम् 'high chattering'.

ऐस् + झ (ऐः + झ > ऐर् + झ) = ऐर्झ :

Example :

शनैस् 'slowly' + झम्पः 'jump' > शनैः + झम्पः > शनैर् + झम्पः = शनैर्झम्पः 'slowly jump'.

ऐस् + ड (ऐः + ड > ऐर् + ड) = ऐर्ड :

Example :

उच्चैस् 'high' + डमत्कृतम् 'sound of the drum' > उच्चैः + डमत्कृतम् > उच्चैर् + डमत्कृतम् = उच्चैर्डमत्कृतम् 'high sound of the drum'.

ऐस् + ढ (ऐः + ढ > ऐर् + ढ) = ऐर्ढ :

Example :

शनैस् 'slowly' + ढुण्ढति 'searches' > शनैः + ढुण्ढति > शनैर् + ढुण्ढति = शनैर्ढुण्ढति 'he/she searches slowly'.

ऐस् + द (ऐः + द > ऐर् + द) = ऐर्द :

Example :

सर्व + ऐस् (plural number of instrumental case) = सर्वैस् 'by all' + दृष्टम् 'seen' > सर्वैः + दृष्टम् > सर्वैर् + दृष्टम् = सर्वैर्दृष्टम् 'seen by all'.

ऐस् + ध (ऐः + ध > ऐर् + ध) = ऐर्ध :

Example :

सर्व + ऐस् = सर्वैस् 'by all' + ध्यातम् 'meditated' > सर्वैः + ध्यातम् > सर्वैर् + ध्यातम् = सर्वैर्ध्यातम् 'meditated by all'.

ऐस् + न (ऐः + न > ऐर् + न) = ऐर्न :

Example :

उच्चैस् 'loudly' + निगदितम् 'spoken' > उच्चैः+निगदितम् > उच्चैर् + निगदितम् = उच्चैर्निगदितम् 'loudly spoken'.

ऐस् + ब (ऐः + ब > ऐर् + ब) = ऐर्ब :

Example :

सर्व + ऐस् = सर्वैस् 'by all' + बुद्धम् 'known'> सर्वैः + बुद्धम् > सर्वैर् + बुद्धम् = सर्वैर्बुद्धम् 'known by all'.

ऐस् + भ (ऐः + भ > ऐर् + भ) = ऐर्भ :

Example :

उच्चैस् 'loudly' + भाषितम् 'spoken' > उच्चैः + भाषितम् > उच्चैर् + भाषितम् = उच्चैर्भाषितम् 'spoken loudly'.

ऐस् + म (ऐः + म > ऐर् + म) = ऐर्म :

Example :

शनैस् 'slowly' + मन्थनम् 'churning' > शनैः + मन्थनम् > शनैर् + मन्थनम् = शनैर्मन्थनम् 'slowly churning'.

ऐस् + य (ऐः + य > ऐर् + य) = ऐर्य :

Example :

शनैस् 'slowly' + यामि 'I go' > शनैः + यामि > शनैर् + यामि = शनैर्यामि 'I walk slowly'.

ऐस् + व (ऐः + व > ऐर् + व) = ऐर्व :

Example :

शनैस् 'slowly' + वदामि 'I speak' > शनैः + वदामि > शनैर् + वदामि = शनैर्वदामि 'I speak slowly'.

ऐस् + ल (ऐः + ल > ऐर् + ल) = ऐर्ल :

Example :

शनैस् 'slowly' + लिखामि 'I write' > शनैः + लिखामि > शनैर् + लिखामि = शनैर्लिखामि 'I write slowly'.

ऐस् + ह (ऐः + ह > ऐर् + ह) = ऐर्ह :

Example :

उच्चैस् 'loudly' + हासः 'laughter' > उच्चैः + हासः > उच्चैर् + हासः = उच्चैर्हासः 'a loud laughter'.

(G) ओस् + ग (ओः + ग > ओर् + ग) = ओर्ग :

Example :

भानु + अस् = भानोस् 'sun's' + गभस्तयः 'rays' > भानोः + गभस्तयः > भानोर् + गभस्तयः = भानोर्गभस्तयः 'sun's rays'.

ओस् + घ (ओः + घ > ओर् + घ) = ओर्घ :

Example :

ग्रीष्मर्तु + अस् = ग्रीष्मर्तोस् 'of the summer' + घर्मः 'sweat' > ग्रीष्मर्तोः + घर्मः > ग्रीष्मर्तोर् + घर्मः > ग्रीष्मर्तोर्घर्मः 'sweat of the summer'.

ओस् + ज (ओः + ज > ओर् + ज) = ओर्ज :

Example :

मनु + अस् = मनोस् 'Manu's' + जाया 'wife' > मनोः + जाया > मनोर् + जाया = मनोर्जाया 'the wife of Manu named शतरूपा'.

ओस् + झ (ओः + झ > ओर् + झ) = ओर्झ :

Example :

तरु + अस् = तरोस् 'of the tree' + झीरुका 'cricket' > तरोः + झीरुका > तरोर् + झीरुका > तरोर्झीरुका 'a cricket of the tree'.

ओस् + ड (ओः + ड > ओर् + ड) = ओर्ड :

Example :

शम्भु + अस् = शम्भोस् 'Śiva's' + डमरुः 'drum' > शम्भोः + डमरुः > शम्भोर् + डमरुः = शम्भोर्डमरुः 'Śiva's drum'.

ओस् + ढ (ओः + ढ > ओर् + ढ) = ओर्ढ :

Example :

शम्भु + अस् = शम्भोस् 'Śiva's' + ढक्का 'drum' > शम्भोः + ढक्का > शम्भोर् + ढक्का = शम्भोर्ढक्का 'Śiva's drum'.

ओस् + द (ओः + द > ओर् + द) = ओर्द :

Example :

प्रभु + अस् = प्रभोस् 'of the lord' + दौत्यम् 'message' > प्रभोः + दौत्यम् = प्रभोर् + दौत्यम् > प्रभोर्दौत्यम् 'message of Lord (Kṛṣṇa)'.

ओस् + ध (ओः + ध > ओर् + ध) = ओर्ध :

Example :

विष्णु + अस् = विष्णोस् 'Viṣṇu's' + धैर्यम् 'patience' > विष्णोः + धैर्यम् > विष्णोर् + धैर्यम् = विष्णोर्धैर्यम् 'patience of Viṣṇu'.

ओस् + न (ओः + न > ओर् + न) = ओर्न :

Example :

मनु + अस् = मनोस् 'Manu's' + न्यायः 'judgement' > मनोः + न्यायः > मनोर् + न्यायः = मनोर्न्यायः 'judgement of Manu'.

ओस् + ब (ओः + ब > ओर् + ब) = ओर्ब :

Example :

बन्धु + अस् = बन्धोस् 'relative's' + बलम् 'strength' > बन्धोः + बलम् > बन्धोर् + बलम् = बन्धोर्बलम् 'strength of relative'.

ओस् + भ (ओः + भ > ओर् + भ) = ओर्भ :

Example :

दोस् 'arm' + भ्याम् (dual number of instrumental, dative & ablative cases) 'by' > दोः + भ्याम् > दोर् + भ्याम् = दोर्भ्याम् 'by two arms'.

ओस् + म (ओः + म > ओर् + म) = ओर्म :

Example :

दोस् 'arm' + मूलम् 'root' > दोः + मूलम् > दोर् + मूलम् = दोर्मूलम् 'armpit'.

ओस् + य (ओः + य > ओर् + य) = ओर्य :

Example :

पृथु + अस् = पृथोस् 'Pṛthu's' + यत्नः 'attempt' > पृथोः + यत्नः > पृथोर् + यत्नः = पृथोर्यत्नः 'attempt of king Pṛthu'.

ओस् + व (ओः + व > ओर् + व) = ओर्व :

Example :

तरु + अस् = तरोस् 'of the tree' + वल्कलम् 'skin' > तरोः + वल्कलम् > तरोर् + वल्कलम् = तरोर्वल्कलम् 'skin of the tree'.

ओस् + ह (ओः + ह > ओर् + ह) = ओर्ह :

Example :

श्रीगुरु + अस् = श्रीगुरोस् 'of Guru' + हृदयम् 'heart' > श्रीगुरोः + हृदयम् > श्रीगुरोर् + हृदयम् = श्रीगुरोर्हृदयम् 'heart of Guru'.

(H) औस् + ग (औः + ग > और् + ग) = और्ग :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + गच्छति 'goes' > गौः + गच्छति > गौर् + गच्छति = गौर्गच्छति 'the cow goes'.

औस् + घ (औः + घ > और् + घ) = और्घ :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + घसति 'chews' > गौः + घसति > गौर् + घसति = गौर्घसति 'the cow chews the grass'.

औस् + ज (औः + ज > और् + ज) = और्ज :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + जृम्भते 'yawns' > गौः + जृम्भते > गौर् + जृम्भते = गौर्जृम्भते 'the cow yawns'.

औस् + झ (औः + झ > और् + झ) = और्झ :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + झमति 'chews (the straw)' > गौः + झमति > गौर् + झमति = गौर्झमति कडङ्गरम् 'straw' 'the cow chews the straw'.

औस् + ड (औः + ड > और् + ड) = और्ड :

Example :

गौ + स् = गौस् 'bull' + डात्कुरुते 'makes sound' > गौः + डात्कुरुते > गौर् + डात्कुरुते = गौर्डात्कुरुते 'the bull makes sound'.

औस् + ढ (औः + ढ > और् + ढ) = और्ढ :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + ढुण्ढति 'searches' > गौः + ढुण्ढति > गौर् + ढुण्ढति = गौर्ढुण्ढति वत्सम् 'the cow searches the calf'.

औस् + द (औ: + द > और् + द) = और्द :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + दुह्यते 'is milked' > गौ: + दुह्यते > गौर् + दुह्यते = गौर्दुह्यते 'the cow is milked'.

औस् + ध (औ: + ध > और् + ध) = और्ध :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + धावति 'runs' > गौ: + धावति > गौर् + धावति = गौर्धावति 'the cow runs'.

औस् + न (औ: + न > और् + न) = और्न :

Example :

गौ + स् = गौस् 'bull' + नर्दति 'roars' > गौ: + नर्दति > गौर् + नर्दति = गौर्नर्दति 'the bull roars'.

औस् + ब (औ: + ब > और् + ब) = और्ब :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + बिभेति 'is afraid' > गौ: + बिभेति > गौर् + बिभेति = गौर्बिभेति 'the cow is afraid'.

औस् + भ (औ: + भ > और् + भ) = और्भ :

Example :

ग्लौ + स् = ग्लौस् 'moon' + भासते 'shines' > ग्लौ: + भासते > ग्लौर् + भासते = ग्लौर्भासते 'the moon shines'.

औस् + म (औ: + म > और् + म) = और्म :

Example :

नौ + स् = नौस् 'boat' + मज्जति 'sinks' > नौ: + मज्जति > नौर् + मज्जति = नौर्मज्जति 'the boat sinks'.

औस् + य (औ: + य > और् + य) = और्य :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + याति 'goes' > गौ: + याति > गौर् + याति = गौर्याति 'the cow goes'.

औस् + व (औ: + व > और् + व) = और्व :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + व्रजति 'runs' > गौ: + व्रजति > गौर् + व्रजति = गौर्व्रजति 'the cow runs'.

औस् + ल (औ: + ल > और् + ल) = और्ल :

Example :

गौ + स् = गौस् 'cow' + लेढि 'licks' > गौ: + लेढि > गौर् + लेढि = गौर्लेढि वत्सम् = 'the cow licks the calf'.

औस् + ह (औ: + ह > और् + ह) = और्ह :

Example :

नौ + स् = नौस् 'boat' + हिलति 'shakes' > नौ: + हिलति > नौर् + हिलति = नौर्हिलति 'the boat shakes'.

●

Chapter XXVIII

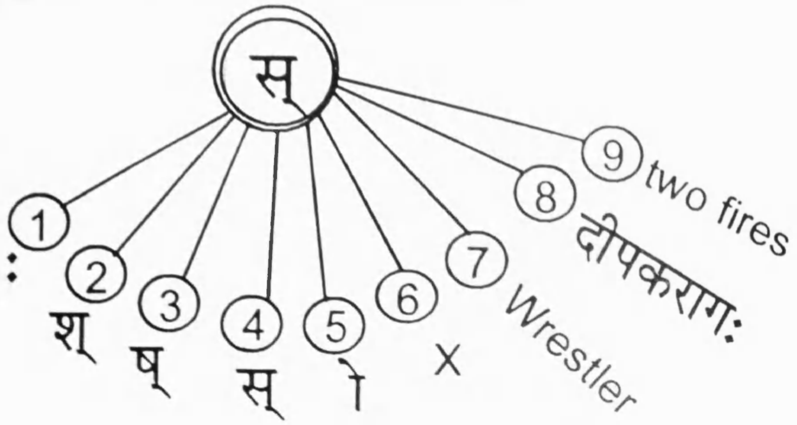

9. Mnemonics : Two fires meet together.

Symbolically र् is equal to the fire. One servant र् drops if two र् appear together. In this case the vowel becomes longer before the dropped र्.

इस् + र (इ: + र > इर् + र) = ई र :

Example :

रवि + स् = रविस् 'sun' + राजते 'shines' > रवि: + राजते > रविर् + राजते > रवि + राजते = रवी राजते 'the sun shines'.

ईस् + र (ई: + र > ईर् + र) = ई र :

Example :

लक्ष्मी + स् = लक्ष्मीस् 'goddess of wealth' + राजते > लक्ष्मी: + राजते > लक्ष्मीर् + राजते = लक्ष्मी राजते 'लक्ष्मी shines'.

उस् + र (उ: + र > उर् + र) = ऊ र :

Example :

भानु + स् = भानुस् 'sun' + राजते 'shines' > भानु: + राजते > भानुर् + राजते > भानु + राजते = भानू राजते 'the sun shines'.

ऊस् + र (ऊ: + र > ऊर् + र) = ऊ र :

Example :

वधू + स् = वधूस् 'bride' + रमते 'enjoys' > वधू: + रमते > वधूर् + रमते = वधू रमते 'the bride enjoys'.

एस् + र (ए: + र > एर् + र) = ए र :

Example :

कवि + अस् = कवेस् 'of कवि' + राग: 'attachment' + कवे: + राग: > कवेर् + राग: = कवे राग: 'attachment about or of कवि'.

ऐस् + र (ऐ: + र > ऐर् + र) = ऐ र :

Example :

शनैस् 'slowly' + रन्धनम् 'cooking' > शनै: + रन्धनम् > शनैर् + रन्धनम् = शनै रन्धनम् 'slowly cooking'.

ओस् + र (ओः + र > ओर् + र) = ओ र :

Example :

केतो-स् 'of Ketu' + रुण्डः 'body without head' > केतोः + रुण्डः > केतोर् + रुण्डः = केतो रुण्डः 'the body without head of Ketu'.

औस् + र (औः + र > और् + र) = औ र :

Example :

गौ-स् 'cow' + रोमन्थायते 'ruminates' + गौः + रोमन्थायते > गौर् + रोमन्थायते > गौ रोमन्थायते 'the cow ruminates'.

●

Chapter XXIX

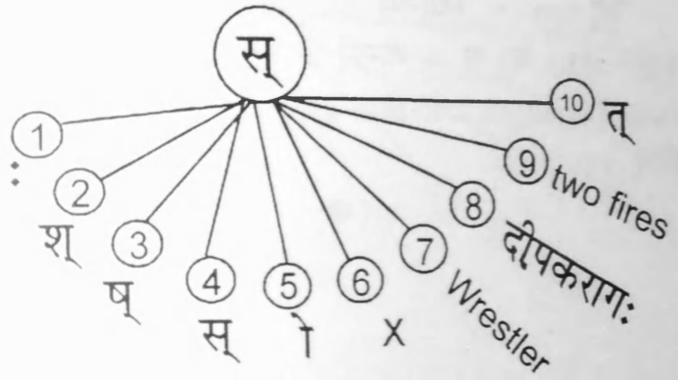

10. (A)

Out of the group letter changes into concerned group letter त् in one word.

स् + स (थ् + स > त + स) = त्स :

Example :

√वस् 'to dwell' + स्यति 'will' > वथ् + स्यति > वत् + स्यति = वत्स्यति 'he/she will dwell'.

Exception:

The master letter changes if all letters appear of the same place in the mouth.

(B) द् + स्थ (त् + स्थ > त् + थ् थ > त् + त्थ) = त्त्थः

Example :

उद् 'up' + स्थानम् 'staying' > उत् + (master स् changes into थ्) थ् > थानम् > उत् + (again महाप्राण but servant थ् changes into non-aspirate त्) त्थानम् > उत्त्थानम्/ उत्थानम् 'uprise'

Chapter XXX

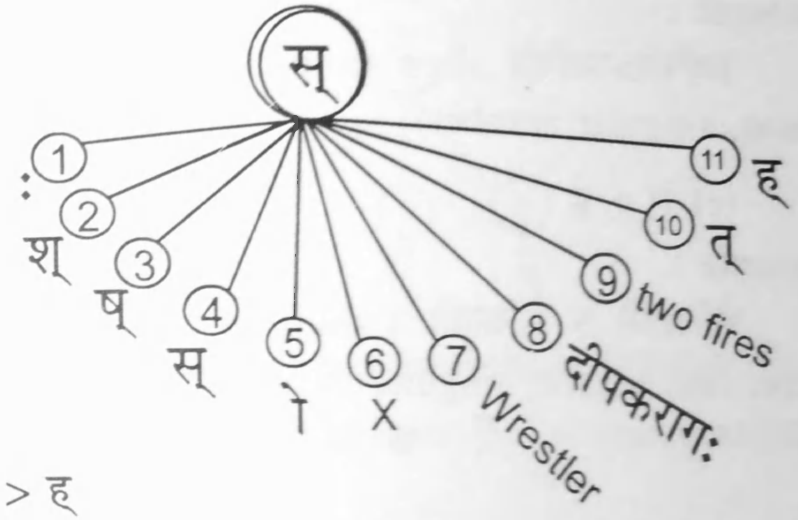

11. स् > ह्

The pronunciation of विसर्ग, which comes from स्, gets ह्. Therefore somewhere स् changes into ह्.

In the western part of India, because of the climate, people pronounce ह् in the place of स्, such as : सिन्धु >हिन्दु, मास > माह, (month) सप्ताह > हप्ता (week), शाला > hale, hall; शिल > hill, समः > समो > homo, सप्त > hept, etc.

In Sanskrit स् changes into ह् at places of these words :

(a) स् > ह् :

Example :

अस् + अम् > अह् + अम् = अहम् 'I' (nominative singular)

(b) स् > ह् :

Example :

स्वपिषि>स्वपिहि 'sleep' (imperative mood, second person, singular number)

(c) स् > ह् :

Example :

सेवितासे > सेविताहे 'I shall serve' (periphrastic future, first person, singular number)

●

Chapter XXXI

Good & bad house ladies Mnemonics

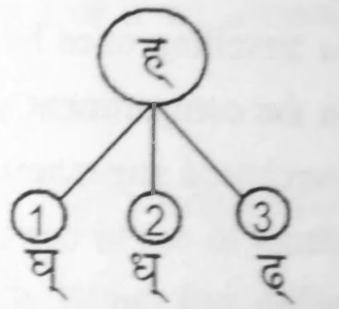

1. You remember that तु is meant to be नित्यदास. This ह changes to its own group letter कु if penultimate letters consist of तु.

Mnemonics :

सुगेहिनी & दुर्गेहिनी न्याय: Maxim

'Good house wife & Bad house wife' Mnemonics.

(a) सुगेहिनी 'good housewife' is that lady who does not throw things out of the house. But दुर्गेहिनी 'bad housewife' throws away. For example :

In the cooking of spinach सुगेहिनी does not throw its juice but uses or absorbs it in flour or in other vegetable or soup etc.. But दुर्गेहिनी throws this juice out.

(b) सुगेहिनी cooks rice and absorbs its starch somewhere, but दुर्गेहिनी throws it out.

(c) सुगेहिनी uses green part of raddish, as vegetable, but दुर्गेहिनी throws it away.

(d) I was travelling once by train, there was a couple sitting in the compartment with their children. The husband purchased sugarcane. His wife peeled and gave the pieces to eat to her children. After she took out nail polish and thread. She made toys with the skin of sugarcane and gave these to her children for play. Mostly other ladies throw the husk of the sugarcane out of the window. They are like bad house wives.

Application of this Mnemonic in Sanskrit letters

(a) The non-aspirate group letters क्, च्, ट्, त्, प्, ग्, ज्, ड्, द् and ब् are good house wives who absorb ह् to become घ्, झ्, ढ्, ध् and भ्.

(b) The group letters aspirates घ्, झ्, ढ्, ध्, भ् and out of the group letters य्, व्, र्, ल् & श्, ष्, स् and ह् and semi vowels are bad house wives who are unable to absorb ह् and they throw it out. For examples :

1.A √दुह् 'to milk' + (क) त (past participle) :

ह् + त > घ् + त > ग् + ध > = ग्ध :

Example :

√दुह् 'to milk' + (क) त > दुघ् + त > दुग् + त + ह् + अ (> द् + ह् + अ > ध् + अ = ध) = दुग्धम् (nueter gender noun)'milk'.

Explanation :

(a) Here ह् servant letter changes into group letter घ्- became √दुघ् + (क) त.

(b) servant letter never stays महाप्राण aspirate. Therefore घ्- changes into ग् - दुग् + (क) त.

(c) घ् is composed of two letters ie ग् + ह् > घ्. when घ्- changed into ग्, then ह् is absorbed by good house wife त.

(d) Then ह् took place just after master त + ह् + अ.

(e) त् became soft द् because of the master ह् - द् + ह् + अ.

(f) द् + ह् = ध् + अ = ध > दुग् + ध = दुग्ध 'milked' > दुग्धम्.

(g) past participle sometimes becomes neuter noun - दुग्धम् 'milk'.

1. B. गोदुह् 'milkman' + स् (subject singular number).

(a) गोदुघ् + स्

(b) घ् servant changes into ग् - गोदुग् + स्

(c) ह् is absorbed by previous दु - because स् is महाप्राण has no ability to absorb.

(d) द् + ह् + उ = धु

(e) गोधुग् + स्. ग् servant became hard क् because of the master स् is hard > गोधुक् + स्.

Two brics Mnemonic

At the end of the word if two consonants present, then last consonant drops. As if two bricks meet together without cement then last brick falls down. Vowel has the holding power like cement.

(f) Between two consonants last consonant drops गोधुक् 'a milkman'.

1. C. √दुह् 'to milk' + स्यति 'will' गुण > दोह् + स्यति > दोघ् + स्यति servant घ् lost ह् > दोग् + स्यति > ह् was absorbed by ग् good house wife > धोग् + स्यति. ग् changes into क् because master स् is hard > धोक्स्यति. क् cuts स् into ष् > धोक्ष्यति = धोक्ष्यति 'he/she will milk'.

2. उपानह् 'shoe' + स्

ह् + स् > ध् + स् > त् + स् = त्सः

Example

उपानह् 'shoe' + स् (subject singular number). Etymo-logy उप + आ + √नह् 'to tie'.

Here last but one न is dental nasal. Therefore ह् is attracted towards teeth and changed into dental ध्.

(a) उपानध् + स्

(b) ध् servant never stays aspirate. Therefore it lost ह् and changed into द् - उपानद् + स्

(c) न is bad house wife. Because it has no ability to absorb ह्. It was thrown out.

(d) द् changed into hard letter त् because of the master स् is hard: उपानत् + स्

(e) last स् drops -उपानत् 'a shoe'.

3. मधु 'honey' + √लिह् 'licker' + स् (subject singular number) = मधुलिह् 'honey bee' + स्

In the Vedic period ल was written as ळ cerebral. Therefore ह् is attracted towards cerebrum and changes into cerebral ढ् - मधुलिढ् + स्

(a) ढ् servant never stays as महाप्राण aspirate. Therefore it changes into अल्पप्राण non-aspirate ड् : मधुलिड् + स्

(b) ल् last but one 'penultimate' is bad house lady, unable to absorb ह्, therefore it is thrown out.

(c) ड् changes into hard letter ट् because of the master hard स्

(d) Last स् drops : मधुलिट् 'a honey bee'.

3. A.

In case of the root √लिह् 'to lick' + स्य + ति (future + singular number third person), ह् changes into ष् because cerebrum place is connected to the throat. In Yajurveda ष् is pronounced as ख.

(a) लिघ् + स्यति > लिग् + स्यति > लेक्ष्यति = लेक्ष्यति 'he/she will lick'.

All शक्तिस्वर and क् cut स् into cutmark cerebral ष्

3. B. Tonga horse Mnemonics

√लिह् 'to lick' + (क) त (past participle).

(a) लिढ् + त

(b) Because of Tonga horse mnemonics त changed into ढ >

(c) लिढ् + ढ

(d) Symbolically ढ् is equal to र् means fire. Servant fire drops and previous vowel becomes long

(e) लिढ् + ढ > लीढ 'licked' = लीढम्.

3. C. √वह् 'to carry' + (क) त (past participle)

क् flag cuts semivowel into vowel (सम्प्रसारण): व् > उ

(a) √वह् 'to carry' + (क) त > उह् + (क) त > उढ् + त because of the mnemonics tonga horse त changes into ढ

(b) उढ् + ढ > ऊढ म् 'carried'

(c) नव 'new' + ऊढा 'carried, married' = नवोढा 'bride'.

3. D. √मुह् + (क) त > मुढ् + त > मुढ् + ढ > मूढ = मूढः 'silly':

3. E. √मुह् 'to indiscriminate' + (क) त > मुघ् + त > मुग् + त > मुग + ध = मुग्धः = '1. simple, innocent, 2. foolish'.

●●●